

Людмила Шалієвська

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

Людмила Шалієвська

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Монографія

Львів
Растр-7
2020

УДК. 368.914+351.863
Ш18

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 24 грудня 2019 року № 5)

Рецензенти:

В. Ю. Прокопенко, доктор економічних наук, професор, Директор Міжнародного інституту інноваційних освітніх технологій;

В. В. Бойко, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту організацій НУ «Львівська політехніка»;

Р. Я. Іванкова, Заступник начальника Головного управління – Начальник Управління обслуговування громадян Головного управління Пенсійного фонду України у Львівській області

Шалієвська Л. І.

Ш18 Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави: монографія. – Львів : «Растр-7», 2020. – 196 с.

ISBN 978-617-7864-10-2

Монографія присвячена вирішенню наукових завдань, пов'язаних з розробкою теоретико-методичних та практичних рекомендацій щодо удосконалення інструментарію оцінювання пенсійного забезпечення в системі економічної безпеки держави та розробленні стратегічних напрямів розвитку пенсійного забезпечення для посилення економічної безпеки держави.

На основі виділених етапів функціонування загальнообов'язкового пенсійного забезпечення розкрито основні виклики та загрози. Аргументовано необхідність розвитку недержавного пенсійного забезпечення та структуровано ризики його функціонування в Україні. Розраховано інтегральний індекс оцінювання рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні з використанням методології інтегрального оцінювання. Проведено аналіз умов створення Накопичувального фонду в Україні та запропоновано напрями реформування накопичувальної складової пенсійного забезпечення з урахуванням зарубіжного досвіду. Розроблено концепцію розвитку пенсійного забезпечення для зміцнення економічної безпеки держави.

Для наукових і практичних працівників, викладачів, аспірантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК. 368.914+351.863

ISBN 978-617-7864-10-2

© Шалієвська Л. І., 2020
© Видавництво «Растр-7», 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
<i>Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ</i>	<i>6</i>
1.1. Сутність та ознаки пенсійного забезпечення	6
1.2. Суб'єкти системи пенсійного забезпечення.....	24
1.3. Місце пенсійного забезпечення у системі економічної безпеки держави	45
Висновки до першого розділу.....	61
<i>Розділ 2. ОЦІНКА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	<i>64</i>
2.1. Загальнообов'язкове пенсійне забезпечення в Україні: ідентифікація загроз та викликів.....	64
2.2. Структурування ризиків недержавного пенсійного забезпечення	88
2.3. Методика та індикатори оцінки рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення	105
Висновки до другого розділу.....	116
<i>Розділ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....</i>	<i>119</i>
3.1. Реформування накопичувальної складової державного пенсійного забезпечення.....	119
3.2. Система економічної безпеки пенсійного забезпечення за кордоном та її адаптація в Україні.....	133
3.3. Розробка концепції розвитку пенсійного забезпечення в системі економічної безпеки України	152
Висновки до третього розділу	166
ВИСНОВКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173
ДОДАТКИ	187

ВСТУП

В Україні, зокрема з 2004 р., не припиняються гострі дискусії щодо реформування пенсійного забезпечення. Це зумовлено низкою причин: посиленням процесів старіння українського населення (частка пенсіонерів дуже висока і щороку зростає); зниженням економічної активності, масштабною трудовою міграцією працездатних громадян, поширенням нелегальної зайнятості та отримання тіньових доходів. Простежується також і відсутність одностайності в ухваленні рішень щодо механізмів реалізації пенсійного забезпечення.

Останніми роками замість розвитку системи пенсійного забезпечення, яка складається із трьох рівнів, відбувається однічне збільшення фінансових ресурсів Пенсійного фонду України, що є великою загрозою для належного функціонування національної економіки загалом. З іншого боку, для формування безпечного середовища важливим є не лише ефективне функціонування фінансових установ, які здійснюють кредитування, а й тих інституцій, які пропонують накопичувальні послуги, зокрема з пенсійного забезпечення. Пенсійне забезпечення посилює економічну безпеку, мінімізуючи соціальні ризики, формуючи додатковий інвестиційний ресурс, що є стратегічно важливим для національної економіки та Української держави. Багатогранність проблеми пенсійного забезпечення в системі економічної безпеки держави актуалізує її вирішення на науковому рівні.

Проте науково-критичний аналіз напрацювань в окресленій галузі науки і практики засвідчує відсутність системного дослідження основ пенсійного забезпечення у рамках зміцнення економічної безпеки держави. Не всі аспекти цієї багатогранної проблеми розкрито, а окремі є дискусійними.

Передусім це стосується сутності системи пенсійного забезпечення, зокрема акцентувати належить на ідентифікації загроз, викликів та ризиків і загальнодержавного, і недержавного пенсійного забезпечення в Україні; на розробленні цілісної концепції розвитку пенсійного забезпечення в Україні на основі оцінювання економічної безпеки суб'єктів пенсійного забезпечення, а також тлумачення пенсійного забезпечення як процесу. Чітке з'ясування зазначених питань є важливим і необхідним з огляду на демографічні та соціально-економічні проблеми в Україні.

Сподіваємось, що ця монографія зацікавить розглянутою проблематикою значну читацьку аудиторію, буде прийнята з прихильністю та заохочуватиме науковців до подальших досліджень складних і маловивчених питань пенсійного забезпечення в Україні та світі.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Сутність та ознаки пенсійного забезпечення

Проблеми пенсійного забезпечення у ХХІ ст активно дискутуються різними науковцями та практиками як на рівні економіки, так і на рівні філософії, соціології, права тощо. Пенсійні виплати, що здійснюються державою є одним з важливих чинників, що визначає рівень життя населення та добробут найменш забезпечених його верств. Однією з сучасних тенденцій є те, що пенсійне забезпечення у багатьох країнах стало заручником політичної кон'юнктури, як результат – пенсійні виплати зростають.

Неодноразово Дж. Стігліц писав, що завданням уряду є не досягнення надвисоких показників в економіці, не економічний розвиток, а гарантування стабільного соціального захисту населення, складовою якого є пенсійне забезпечення. Пенсійне забезпечення впливає на поведінку людини у трудовій сфері, на фінансову поведінку загалом та впорядковує її життєвий цикл.

Вітчизняні науковці мають різні підходи до пояснення терміну «пенсійне забезпечення». Т. О. Дідковська визначає пенсійне забезпечення як комплексні організаційно-правові заходи, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом

здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав [19; 20]. На нашу думку, таке визначення широке і більше стосується гарантування права на отримання грошових виплат, які можуть бути різними і, жодним чином, не характеризує особливості пенсійних відносин.

Т. В. Кравчук пояснює пенсійне забезпечення як форму матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошти юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ [38]. На нашу думку, у пенсійному забезпеченні ключовим є отримання пенсії, а не забезпечення соціальними послугами, які є різними і не стосуватимуться лише пенсій (наприклад, послуги соціальної допомоги, послуги для дітей з особливими потребами тощо). У такому випадку треба говорити про соціальне забезпечення. Така авторська характеристика зумовлена й правовими нормами, що є, на нашу думку, неправильним. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пояснюються соціальні послуги як послуги, що надаються за рахунок коштів Пенсійного фонду [85].

А. А. Казанчан під пенсійним забезпеченням розуміє вид соціального забезпечення населення, який пов'язаний із виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством [29, с. 145]. Правильною є позиція автора щодо зачислення пенсійного забезпе-

чення до виду соціального забезпечення, яке є ширшим поняттям. Організаційно пенсійне забезпечення є видом соціального забезпечення, що є складовою системи соціального захисту населення. Необхідно наголосити, що організаційно у кожній країні пенсійне забезпечення представлене різними інститутами:

- державне соціальне забезпечення;
- обов'язкове соціальне страхування;
- особисте добровільне пенсійне страхування;
- накопичувальні пенсійні програми;
- пенсійні плани з встановленим розміром внесків;
- пенсійні плани з встановленим розміром допомоги

тощо.

Ю. Гуцалова виділяє такі ознаки пенсійного забезпечення [15, с. 90]:

- здійснюється у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років та в інших випадках, передбачених законодавством;
- надається регулярно у встановлені законом строки у грошовій формі;
- розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років;
- фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду, соціального страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету;
- законодавство чітко передбачає коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення;
- метою призначення пенсійного забезпечення є задоволення життєвих потреб особи, яка втратила основні джерела засобів до існування.

Виділені автором ознаки, дозволили її сформулювати власне бачення та трактування пенсійного забезпечення як сукупність інститутів (організацій і правил) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через оподаткування

(розподільний) та страхування (нагромаджувальний), амортизують наслідки прогнозованих соціальних ризиків (зміна матеріального становища працюючих та інших категорій громадян внаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника) у відповідності до визначених соціальних технологій та національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища [15, с. 90].

Окремі автори вважають, що пенсійне забезпечення стосується тих виплат пенсіонерам, які здійснюються з державного бюджету [45; 148]. На нашу думку, таке тлумачення є вузьким, оскільки держава відповідно до законодавчих актів повинна створити умови для забезпечення пенсіями всіх відповідних категорій громадян як на обов'язкових, так і на добровільних засадах. Джерелами таких виплат мають бути, найперше внески працівників і роботодавців, а також доходи від інвестування пенсійних нагромаджень, а кошти державного бюджету мають використовуватися у окремих випадках.

У свою чергу спеціалісти Світового банку до пенсійного забезпечення відносять також неформальну фінансову і не фінансову підтримку людей похилого віку в межах родини або громади [133]. Причому ефективна система пенсійного забезпечення повинна не лише захищати від бідності, але й забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерам після завершення трудової діяльності, в разі настання інвалідності, втрати годувальника.

У більшості країн світу, як і в Україні, пенсійне забезпечення – це конституційна гарантія держави щодо матеріального забезпечення населення, яка пов'язана з виплатою щомісячних грошових виплат – пенсій у зв'язку з настанням певних обставин (інвалідність, втрата годувальника, настання старості) у розмірах не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законодавством. Так, у Конституції України, визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової

або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [33].

Конституція закріплює право громадян на соціальний захист та встановлює види соціального забезпечення (серед них і пенсійне забезпечення). Зокрема, закріплюється право на забезпечення у старості, при втраті годувальника, у разі втрати повної чи часткової працездатності (перехід на інвалідність), при тимчасовій втраті працездатності, а також у випадку безробіття, що сталося з незалежних від громадянина причин.

Деякі автори пропонують ввести у використання категорію «пенсійний захист» [148, с. 5], під яким, на думку автора треба розуміти всі можливі суспільно-організовані форми забезпечення непрацездатних осіб періодичними грошовими виплатами. На нашу думку, термін «захист» асоціюється із певною тимчасовою дією, яку застосовують, коли є певні загрози та ризики – ризики інвалідності, втрати годувальника. Вихід на пенсію за віком – це природна характеристика людини, що обумовлює отримання пенсії у випадку дожиття до пенсійного віку та попередньої працездатності. Тому пенсійне забезпечення – це процес тривалий, який спочатку передбачає акумуляцію коштів для подальшого отримання пенсій.

Аналіз вітчизняного пенсійного законодавства засвідчує, що пояснення сутності пенсійного забезпечення відсутнє, проте у Законі «Про пенсійне забезпечення» виділено

державне пенсійне забезпечення, добровільне страхування додаткової пенсії [98].

На нашу думку, у вузькому розумінні, пенсійне забезпечення – це процес отримання населенням пенсій. У більш широкому розумінні, пенсійне забезпечення – це процес накопичення грошей (здійснення пенсійних внесків) для здійснення щомісячних грошових виплат (пенсій) у майбутньому протягом певного часу. Це базова гарантія населення (як працездатного, так і непрацездатного), які в силу об'єктивних причин (вік, старість, стан здоров'я) не можуть мати відповідного доходу для життя.

Вважаємо, що до ознак, притаманних пенсійному забезпеченню, належать [141]:

- реалізовується не за будь-яких життєвих обставин, що потребують соціальної підтримки, а лише у визначених випадках – утримання непрацездатних осіб через вік або у зв'язку із станом здоров'я, яке перешкоджає виконанню трудової діяльності;

- надається у встановлені строки у грошовій формі довічно;

- залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу, вислуги років чи здійснюваних накопичень;

- фінансується за рахунок спеціально створених як державних, так і недержавних фондів (Пенсійного фонду, Накопичувального фонду, недержавних пенсійних фондів);

- перерозподіляє доходи від активного працездатного населення на користь покоління пенсіонерів, які є кінцевими споживачами;

- законом чи договором визначаються особи, які мають право на отримання пенсії.

На нашу думку, основними цілями пенсійного забезпечення є [141]:

- захист від бідності та подальшого зниження рівня життя;

- розподіл витрат на споживання протягом життя;
- надання гарантованого доходу у результаті припинення (не можливості здійснення) трудової діяльності чи у старості.

Ключовим у пенсійному забезпеченні є виплата пенсій незалежно як попередньо здійснювалися відповідні платежі (пенсійні внески). Такі внески можуть мати системний обов'язковий характер (накопичувальна складова) або зовсім не здійснюються особою, а гарантуватися державою (солідарна складова) пенсійного забезпечення – у цьому випадку відбувається перенесення платежів з індивіда на суспільство в цілому. Більш детально зупинимось на поняттях «пенсійний внесок», «пенсія», «пенсійні виплати» [141].

З одного боку, пенсійний внесок (єдиний внесок – обов'язковий внесок на пенсійне страхування підприємств та громадян) – внесок, що здійснюється працездатним населенням на користь непрацездатних осіб.

Внески до солідарної системи здійснюються і за рахунок нарахувань на заробітну плату, і за рахунок відрахувань із неї. Іншими словами, джерелом надходжень до солідарної системи є кошти і підприємства-роботодавця, і працівника. Джерелом внесків до накопичувальної системи є виключно кошти працівника.

Кінцевим одержувачем внесків до солідарної системи є Пенсійний фонд України.

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пояснюються поняття «страхового внеску». Страхові внески – кошти відрахувань на соціальне страхування, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені (які підлягають сплаті) згідно із законодавством, що діяло раніше; надходження від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що спрямовуються на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Мінімальний

страховий внесок – сума коштів, що визначається розрахунково як добуток розміру мінімальної заробітної плати і розміру єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, встановлених законом, на місяць, за який нараховується заробітна плата [85].

З іншого боку – коли йде мова про недержавне пенсійне забезпечення (тобто діяльність недержавних пенсійних фондів), учасник або вкладник за умовами пенсійного контракту здійснює сплату пенсійних внесків задля отримання у майбутньому пенсійних виплат. Джерелами фінансування таких пенсійних внесків є прибуток суб’єктів господарювання, заробітна плата фізичних осіб.

Пенсійні внески вкладників, що надходять у недержавні пенсійні фонди обліковуються на індивідуальних пенсійних рахунках учасників. Сукупність пенсійних внесків та інвестиційного доходу від них формують пенсійні накопичення окремого учасника такого недержавного фонду.

Пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів надходять [141]:

1) від юридичних осіб:

- засновників недержавних пенсійних фондів;
- роботодавців-платників;
- професійних об’єднань;

2) від фізичних осіб:

- учасників, які є вкладниками;
- третіх осіб (подружжя, діти, батьки);
- фізичних осіб-підприємців;

3) як переведені пенсійні кошти фізичних осіб з інших фінансових установ (страхової компанії, банку, іншого недержавного фонду).

Пенсійні внески до недержавних пенсійних фондів сплачуються у розмірах та у порядку, встановлених пенсійним контрактом, відповідно до умов обраних пенсійних схем. Недержавний пенсійний фонд має право встановити мінімальний розмір пенсійних внесків – 10 % мінімальної

заробітної плати у розрахунку на один місяць. Максимальний розмір пенсійних внесків за пенсійними схемами недержавного пенсійного забезпечення не обмежується [97].

Уперше слово «пенсія» (у перекладі з лат. *pensio* – виплата) з’явилося у документах Паризької рахункової палати за часів правління Людовика XI (другій половині XV ст.) і стосувалося сум, які щорічно виплачувалися першому камергеру англійського короля Едуарда IV Вільяму Гастингсу та іншим лондонським сановникам. Ці виплати не мали жодного відношення до пенсій у сучасному розумінні – їх швидше можна пояснити як підкуп.

У сучасному розумінні, пенсія – це матеріальне благо непрацездатного громадянина. У перекладі з латинської, пенсія – це платіж. У тлумачному словнику С. І. Ожегова слово «пенсія» визначається як «грошове забезпечення за вислугу років, з інвалідності, непрацездатності, у випадку втрати годувальника або гроші, які отримують в якості такого забезпечення» [56, с. 402]. Найчастіше, пенсію визначають як гарантована щомісячна грошова виплата, що надається громадянам після досягнення певного віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років в окремих сферах трудової діяльності [123, с. 527].

Ми не погоджуємось із позицією тих учених, які розглядають пенсію як безоплатну допомогу непрацездатним громадянам. Пенсія не є допомогою, бо у працездатному віці особа вже здійснює пенсійні внески згідно вимог, які висуває держава чи добровільно обрані недержавні пенсійні фонди. Тому це відкладені накопичення, виплата яких розпочинається за відповідних умов. Зрозуміло, до пенсії, додатково особа може отримувати інші соціальні виплати – допомоги або компенсації, які можуть мати щомісячний або регулярний (але не щомісячний), або одноразовий характер сплати [141].

Пенсія є частиною заробітної плати працівника, яку впродовж трудової діяльності добровільно або в обов’яз-

ковому порядку відраховують до пенсійного фонду (державного, недержавного). Також не можна пов'язувати призначення пенсії з настанням непрацездатності (стійкої або постійної) з врахуванням віку, бо деякі пенсії призначаються незалежно від працездатності та віку – пенсії за вислугою років.

Якщо аналізувати вітчизняне законодавство, то зустрінемо різні пояснення. Пенсія стосується лише пенсійних виплат в солідарній системі. Це щомісячна пенсійна виплата у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством [85]. Крім того, у цьому законі, пенсії разом з довічними пенсіями та одноразовими виплатами зачисляються до пенсійних виплат системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. На нашу думку, пенсії не мають сплачуватися виключно за рахунок коштів солідарної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування, вони можуть сплачуватись також за рахунок коштів накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а також за рахунок коштів недержавного добровільного пенсійного забезпечення.

В Україні нині сплачуються лише трудові пенсії. Тринадцять років особам виплачувались соціальні пенсії. Але з прийняттям Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» органи Пенсійного фонду України відповідальні лише за нарахування трудових пенсій та соціальної допомоги по догляді [84]. Ті, хто раніше отримував так звану «соціальну пенсію», тепер отримують соціальну допомогу, але призначають її органи праці та соціального захисту, а не Пенсійний фонд.

Виділяють такі види пенсій:

- за віком;
- по інвалідності;

- у зв'язку зі втратою годувальника;
- за вислугу років.

Аналіз чинного законодавства дозволяє здійснити таку класифікацію пенсійного віку [85; 97; 98]:

1) загальний пенсійний вік (60 років для жінок та для чоловіків) – Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

2) пільговий пенсійний вік (50 для жінок та 55 для чоловіків) – Закон України «Про пенсійне забезпечення»;

3) спеціальний пенсійний вік (60 для жінок, 62 для чоловіків) – Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність»;

4) залежний пенсійний вік пов'язаний тісно із вислугою років для окремих категорій громадян – Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

5) гнучкий пенсійний вік: особа сама обирає пенсійний вік, з якого може розпочатися виплата пенсії – Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Окрім досягнення пенсійного віку, для отримання пенсії особа має мати відповідний трудовий стаж та стаж сплати внесків. Використання трудового стажу як додаткової умови при досягненні працівником законодавчо встановленого пенсійного віку використовується виключно в розподільчих (солідарних) пенсійних системах країн. Прикладами можуть бути деякі країни пострадянського простору (Вірменія, Киргизстан, Туркменістан). До цієї самої категорії належать численні пільгові пенсії в усьому світі, зокрема й в Україні (наприклад, пенсії за Списком № 1 та Списком № 2).

Використання стажу сплати внесків є дуже поширеною умовою. Вона також є характерною для розподільчих пенсійних систем, проте використовується в країнах, у яких задекларований страховий принцип у пенсійному забезпеченні, зокрема й в Україні. Переважна більшість вітчизняних пенсіонерів підпадає саме під цю категорію. Крім України,

прикладом країн, у яких застосовується ця умова для виплати пенсії, є Німеччина, Франція, США.

У деяких країнах обидві умови (трудоий стаж і стаж сплати внесків) існують паралельно. Так, для отримання мінімальної пенсії у Великобританії потрібно не менше 1 року сплачувати внески та мати певну кількість років трудового стажу. Майновий стан людини є однією з найменш поширених умов. Вона застосовується переважно в країнах, у яких запроваджено практику призначення пенсій «на підставі перевірки нужденності». Прикладами можуть бути Гонконг чи Австралія. У цих країнах особа, яка досягла пенсійного віку, перевіряється на «нужденність» (за бажанням). Спеціальний уповноважений орган здійснює комплексну перевірку майнового стану претендента (нерухомість, рухоме майно, депозитні рахунки, цінні папери, інші активи), за результатами якої робиться висновок щодо необхідності призначення пенсії та її розміру. Проте загальна світова тенденція полягає в поступовій відмові від такої практики.

В Україні у сучасних умовах пенсії за віком та по інвалідності призначається незалежно від того, чи продовжує пенсіонер працювати. Пенсія за вислугу років призначається тільки в тому випадку, якщо особа залишає роботу, яка дає йому право на отримання такої пенсії.

Необхідно зазначити, що трудові пенсії можуть формуватися за рахунок коштів пенсійного страхування (трудо-ві страхові пенсії) або формуються за рахунок коштів з Державного чи місцевих бюджетів (нестрахові трудові пенсії).

За рахунок коштів Накопичувального фонду здійснюються такі пенсійні виплати: довічна пенсія з установленим періодом; довічна обумовлена пенсія; довічна пенсія подружжя; одноразова виплата. Джерела фінансування цих виплат є: обов'язкові або добровільні внески працівників; доходи від інвестицій пенсійних накопичень.

У недержавному пенсійному забезпеченні згідно вітчизняного законодавства використовується поняття «пенсійні

виплати» – це грошова виплата учасникові недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, що здійснюється за рахунок накопичених у недержавному пенсійному фонді та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів [97]. У цьому ж законі виділено поняття довічної пенсії тобто пенсійних виплат, які здійснюються страховою компанією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи періодично після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування.

Головними зобов'язаннями недержавного пенсійного фонду є пенсійні виплати. Вони складають найбільшу частину поточних зобов'язань фонду. Розміри пенсійних виплат визначаються виходячи з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк. Вітчизняним законодавством визначено такі види пенсійних виплат [97]:

1) пенсія на визначений строк – пенсійні виплати, які здійснюються періодично протягом визначеного строку, розраховуються, виходячи із строку не менш як десять років від початку здійснення виплати. Виплата пенсії на визначений строк здійснюється адміністратором пенсійного фонду:

– за бажанням учасника фонду, який має право на отримання пенсійних виплат відповідно до його заяви;

– на вимогу учасника фонду з дня виникнення у нього права згідно з умовами пенсійного контракту. Учасник фонду у будь-який час протягом періоду виплати пенсії на визначений строк може:

а) перейти до іншого пенсійного фонду з метою подальшого отримання пенсії обраного виду;

б) укласти із страховою компанією договір страхування довічної пенсії з оплатою такого договору за рахунок пенсійних коштів.

2) одноразова пенсійна виплата – пенсійна виплата, що здійснюється адміністратором одноразово на вимогу учасника фонду в разі:

– медично підтвердженого критичного стану здоров'я або настання інвалідності учасника фонду;

– коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника фонду не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень;

– виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України.

3) довічна пенсія – пенсійні виплати, які здійснюються страховою компанією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи періодично після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування.

Таким чином, у національному законодавстві для визначення одного типу виплат – пенсії використовують різні терміни залежно, які суб'єкти пенсійного забезпечення здійснюють ці зобов'язання – Пенсійний фонд, недержавний пенсій фонд, страхова компанія. Пенсія – це грошовий платіж, право на отримання якого довічно має особа за умови настання старості, інвалідності, вислуги років та втрати годувальника.

Виділимо такі ознаки пенсії, які відрізняють її від інших виплат соціального характеру [141]:

1) виплати щомісячні (різні види допомоги, компенсації можуть мати місячний, регулярний, не щомісячний або одноразовий характер сплати), одержуються громадянином після припинення ним трудової діяльності; На нашу думку, було б неправомірно вважати пенсію оплатою лише минулої трудової діяльності особи. Критерієм виплати пенсії є також непрацездатність особи, факт настання якої вважається пенсійним випадком, передбаченим законодавством;

2) систематична грошова виплата, яку здійснюють відповідні суб'єкти (згідно закону чи договору);

3) її метою є компенсація втраченого (або зменшеного) заробітку та (чи) доходу внаслідок припинення трудової діяльності (або неможливості здійснення);

4) визначається найчастіше з урахуванням величини і характеру стажу працівника;

5) виплачується конкретному громадянину у грошовій формі як частина відкладеної заробітної плати (як у солідарній, так і у накопичувальній системі пенсійного забезпечення);

6) призначається довічно і переглядається тоді, коли з'являється додаткова інформація про участь пенсіонера у трудовій діяльності;

7) сприяє передачі доходу від періоду, коли особа заробляє, на період, коли з причини похилого віку не може вже отримувати дохід від трудової діяльності;

8) характеризується різними джерелами та умовами формування виплат (із фондів, пропорційно до їх стажу та заробітку або у вигляді визначених виплат, пропорційно сумах накопичених коштів).

9) є основним доходом пенсіонера.

Реалізація цілей пенсійного забезпечення здійснюється у пенсійній системі. В українській науці поняття «пенсійна система», незважаючи на тривалість його використання, трактується неоднозначно. Законодавчо-нормативна база також не наводить ніякого визначення. У Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійна система визначається як сукупність трьох рівнів – солідарна, накопичувальна та система недержавного пенсійного забезпечення, але жодних ознак не подається. Не містять конкретного визначення й інші профільні закони та підзаконні акти.

У словниках-довідниках поняття «система» (грец. *systema* – утворення) трактується так: 1) значна кількість закономірно пов'язаних один з одним елементів, що становлять певне цілісне утворення, єдність; 2) порядок, зумовлений планомірним, правильним розміщенням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; 3) форма, спосіб

організації чого-небудь; 4) те, що стало звичним, регулярним; 5) внутрішньо впорядкована структура елементів, яка становить цілісність, сукупність організаційних засад, норм та правил, обов'язкових для певної галузі; сукупність способів дій (метод).

У науковій літературі поширені три підходи до визначення пенсійної системи, які відрізняються здебільшого сукупністю складових. Прихильники першого підходу вважають пенсійну систему сукупністю перерозподільчих відносин та системою інститутів, завданням яких є надання матеріального забезпечення непрацездатним громадянам у формі періодичних грошових виплат [148].

Інші трактують пенсійну систему як комплекс економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування та використання пенсійних фондів та створюються умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення [111].

Третя група науковців, думку яких розділяє автор, під пенсійною системою розуміють комплекс інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких здійснюється формування фінансових ресурсів та їх розподіл серед непрацездатного населення при настанні соціальних ризиків у вигляді пенсій [60]. На думку Л. Г. Стожок, пенсійна система являє собою складний організм, який поєднує економічні, соціальні і правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні і правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [122].

О. Линдюк розуміє пенсійну систему як складний комплексний багатокомпонентний соціальний інститут, який об'єднує економічні, соціальні і правові інститути (підсистеми) для забезпечення переважно осіб похилого віку адекватним, реальним, сталим та надійним доходом у старості [40, с. 293].

На думку М. М. Папієва, базу пенсійної системи становлять її інститути, які доцільно поділити на дві групи: перша – це стійкий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, ідеологічних настанов, правових норм, інформаційних потоків, процедур управління; друга – це сукупність державних і недержавних фондів, громадських об'єднань, інших суб'єктів громадянського суспільства, які забезпечують функціонування системи пенсійного забезпечення [60, с. 7–8]. Вважаємо, що пенсійна система, будучи сукупністю елементів не може об'єднувати ті, які мають різні функціональні характеристики, наприклад громадські об'єднання чи суб'єкти громадянського суспільства.

Окремої уваги заслуговує позиція Н. С. Рада, який вважає, що з інституціонального погляду пенсійна система може бути визначена як сукупність інструментів, через які здійснюється реалізація матеріального захисту людей похилого віку завдяки встановленій системі відносин, з урахуванням традицій, звичаїв та оціночних критеріїв, притаманних даному суспільству в цих питаннях [106, с. 72].

Таким чином, більшість вітчизняних авторів пояснюють пенсійну систему як сукупність певних елементів, але елементи включаються різні – це відносини, механізми, інструменти, інститути, правила, принципи, настанови, фонди, об'єднання, інші суб'єкти. Вирізняється тлумаченням сутності «пенсійної системи» пояснення Н. В. Мартиненко, яка вважає, що пенсійна система є відкритою системою, яка перебуває у взаємодії із зовнішнім середовищем, на неї постійно впливають різні чинники ззовні. Тобто, автор наголошує, що пенсійна система функціонує як система, яка постійно розвивається, вдосконалюється, піддається впливу різних факторів зовнішнього середовища [46, с. 16].

Вважаємо за доцільне також наголосити, що у вітчизняній науці досить часто такі поняття як «система пенсійного забезпечення», «пенсійне страхування» можуть використовуватися як синоніми терміна «пенсійна система», хоча у

певних випадках автори вкладають у них дещо різний зміст [31, с. 10; 32]. Ці поняття ми розмежуємо.

На нашу думку, пенсійна система – це сукупність елементів, які функціонують у певний момент часу для забезпечення переважно осіб пенсійного віку відповідним доходом. Це сукупність усіх пенсійних фондів країни, у результаті функціонування та взаємодії яких забезпечується населення пенсіями. Сукупність пенсійних фондів системи може бути різною, проте усі вони мають певні спільні ознаки, баланс між ними необхідний, формування кожного залежить від конкретних обставин і потреб [137].

Як і будь-яка інша система, пенсійна система є не простою сукупністю окремих елементів. З одного боку, це сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають однорідні ознаки – це пенсійні фонди. Але, з іншого боку, сукупність елементів мають досить чіткі відмінності в організації та функціонуванні: Пенсійний фонд країни, недержавні пенсійні фонди, Накопичувальний пенсійний фонд створюються за відмінними організаційними підходами, мають різну управлінську структуру.

Головними параметрами, що властиві пенсійній системі є [141]:

- елементи системи;
- взаємозв'язки між елементами системи;
- функції окремих елементів системи;
- зовнішні взаємозв'язки пенсійної системи, оскільки вона відіграє велику роль у соціальному житті держави, у фінансовій системі країни, значно впливаючи на формування і перерозподіл грошових ресурсів. Тобто пенсійна система взаємодія з іншими системами. Як структурний елемент вона входить до складу фінансової системи, а як підсистема – до складу економічної системи в цілому.

Якщо у 1994 р. Світовим банком було запропоновано ідею пенсійної системи, що ґрунтується на трьох «стовпах», але у 2005 р. таких «стовпів» стало вже п'ять [160]:

1) базовий (нульовий), або універсальний рівень – фінансована за рахунок загальних податків соціальна мережа безпеки, метою якої є запобігання бідності;

2) перший рівень – обов'язкова державна солідарна пенсійна система визначених виплат;

3) другий – обов'язкова накопичувальна пенсійна система з визначеними внесками (або обов'язкова система індивідуальних пенсійних заощаджень);

4) третій – добровільні додаткові пенсійні заощадження;

5) четвертий – нефінансовий і неформальний, рівень має охоплювати ширший спектр соціальної політики тобто підтримка осіб похилого віку їхніми сім'ями, забезпечення доступу до медичних та інших послуг.

Отже, розвиток і подальше реформування пенсійного забезпечення в Україні вимагає вдосконалення трактувань низки понять. Їх чітке пояснення дозволить виробити єдині підходи до ефективного функціонування пенсійного забезпечення в Україні. Еволюція поглядів на сутність пенсії відбувається відповідно до удосконалення пенсійної системи країни. Тому варто розуміти, що пенсійне забезпечення ґрунтується на економічних інтересах різних поколінь з різними рівнями доходів і рівнями розвитку.

1.2. Суб'єкти системи пенсійного забезпечення

Складний сучасний соціально-економічний стан країни, нестабільність у суспільстві, різка диференціація доходів загострює необхідність створення гарантованої системи соціального захисту громадян. Найважливішою складовою системи соціального захисту є система пенсійного забезпечення, необхідність реформування якої є одним із важливих завдань державної політики в Україні.

Поняття «система пенсійного забезпечення» активно використовується у науковій літературі та практичній діяльності. Найчастіше вітчизняні науковці «систему пенсійного забезпечення» ототожнюють з пенсійним забезпеченням, не розмежовуючи їх. У законодавстві України використовується цей термін, але визначається його трьохрівневість та відповідні суб'єкти кожного з рівнів.

Визначивши, пенсійне забезпечення як процес отримання особою пенсії, дамо визначення системи пенсійного забезпечення. На нашу думку, це сукупність способів забезпечення пенсіями осіб, які мають на це право згідно законодавства чи договірних відносин [144].

Перший спосіб – розподільчий, за яким забезпечення громадян пенсіями не пов'язане із попередньо сплаченими внесками та не обумовлене втратою заробітку, умови його здійснення визначено відповідними правовими документами. Часто у такому випадку говоримо про забезпечення громадянина мінімальною пенсією – державною соціальною гарантією, розмір якої визначається законом.

Другий спосіб – накопичувальний, за яким здійснюється нагромадження пенсійних внесків. Громадяни, які отримують заробітну плату, накопичують певну суму грошей та тим страхуються від ризику старості, інвалідності та втрати годувальника. Тому й говоримо про пенсійне страхування.

У широкому розумінні пенсійне страхування – спосіб накопичення, акумуляції та подальшого перерозподілу платежів у відповідні пенсійні фонди. Пенсійне страхування може здійснюватися на засадах обов'язковості або добровільності. В Україні як обов'язкова, так і добровільна складова регламентуються окремими законами. Головна ознака, принцип пенсійного страхування – особа має здійснювати регулярні платежі для отримання у майбутньому пенсій. Такі платежі можуть здійснювати суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форми власності та

видів господарської діяльності; особи найманої праці, які працюють на умовах трудового контракту [144].

Варто наголосити, що пенсійне страхування – це вид діяльності й страхових компаній життя. Пенсійне страхування є способом накопичення страхових внесків та подальшої виплати страхового відшкодування страховими компаніями життя. У цьому випадку, сутність пенсійного страхування полягає у перерозподілі ризику виникнення страхового випадку між застрахованими особами та страхувальниками, з одного боку, і страховими компаніями життя – з іншого.

У науковій літературі існують різні пояснення пенсійного страхування, що частково зумовлено відсутністю чіткого пояснення «пенсійного страхування» у вітчизняному законодавстві. Виходячи із пояснень у законодавстві, під пенсійним страхуванням необхідно розуміти систему матеріального забезпечення непрацездатних громадян пенсіями, допомогою, іншими видами забезпечення та обслуговування у разі настання страхових випадків, передбачених законодавством (старість, інвалідність, втрата годувальника тощо), за рахунок страхових внесків до пенсійних та соціальних фондів [57]. Дане пояснення узагальнене і більше трактує сутність соціального страхування.

У науці, з одного боку, пояснюють пенсійне страхування через сукупність особливих замкнених перерозподільчих відносин між його учасниками з питань формування за рахунок грошових внесків цільового пенсійного фонду для надання грошової допомоги громадянам, які вийшли на пенсію, що характеризує його економічну сутність та зміст у суспільстві [40, с. 294].

З іншого боку, пенсійне страхування – це гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок хвороби, втрати працездатності [157, с. 58]. Пенсійне страхування являє собою форму (спосіб) соціального забезпечення, який передбачає акумуляцію та перерозподіл страхових внесків до пенсійних страхових фондів

[29, с. 147]. Вітчизняні науковці Т. Г. Бондарук, І. С. Бондарук здійснюючи порівняльну характеристику пенсійного страхування та пенсійного забезпечення, доходять до висновку, що пенсійне забезпечення є підвидом соціального забезпечення, пенсійне страхування – відповідно, підвидом соціального страхування, і разом вони входять до системи соціального захисту населення [7; 8].

Отже, основними ознаками пенсійного страхування є [144]:

- наявність щонайменше двох суб'єктів, які здійснюють платежі (внески та виплати);
- цільове призначення створюваних накопичень та їх розподіл лише на покриття втрат, обумовлених пенсійними випадками;
- часовий розподіл ресурсів (накопичень та виплат).

У більшості країн світу структурно система пенсійного забезпечення складається із:

1. солідарної системи (розподільної) – це система з визначеними виплатами. Найчастіше є державною. Фінансування пенсій працівників, які завершили трудову діяльність, провадиться за рахунок внесків нинішнього покоління (роботодавців та працівників). Ці внески акумулюються за рахунок податкових відрахувань з фонду оплати праці та перерозподіляються у вигляді пенсійних виплат на користь пенсіонерів. Джерелами формування фінансових ресурсів цієї системи є: відрахування із заробітної плати працівників; обов'язкове відрахування з фонду заробітної плати; державні дотації. Зазначимо, що така система є системою, функціонування якої напряму залежить від низки чинників – економічних, соціальних, політичних, демографічних, їх динамічна зміна обумовлює потребу у постійному удосконаленні цієї системи – зміни окремих її параметрів або комплексного реформування.

2. накопичувальної системи – це система з визначеними внесками. До моменту здійснення пенсійних виплат

відбувається акумулювання коштів застрахованих осіб в пенсійних фондах та їхнє подальше інвестування з метою отримання додаткового прибутку. Розмір пенсійних виплат визначається як співвідношення накопичених коштів до середньої очікуваної тривалості життя. Найважливішими перевагами накопичувальної системи пенсійного забезпечення є:

- підвищення рівня заощаджень в економіці країни за рахунок накопичувального фінансування пенсійних зобов'язань;

- формування інвестиційного попиту, створеного пенсійними фондами та сприяння розвитку та стабілізації ринків капіталу;

- зниження довгострокових витрат на пенсії за рахунок інвестицій.

У цій системі діє принцип персоніфікації, що означає наявність у кожної застрахованої особи індивідуального пенсійного рахунку, на якому накопичуються платежі. Ця система поділяється на два види:

- обов'язкова (громадянин зобов'язаний накопичувати пенсію на індивідуальному рахунку згідно умов визначених законодавством, фінансування здійснюється за рахунок обов'язкових або добровільних внесків працівників, доходів від інвестування пенсійних накопичень);

- добровільна (громадянин за власним бажанням здійснює накопичення у відповідних недержавних пенсійних фондах; джерелами фінансування є внески працівників; отримання доходів від інвестицій пенсійних накопичень, перекидання коштів з інших фондів за бажанням учасника фонду (працівника).

Кожна з цих систем має свої переваги та недоліки, тому нині жодна країна світу не використовує тільки солідарну або тільки накопичувальну системи пенсійного забезпечення, ці системи функціонують разом і утворюють змішану модель.

В Україні запроваджено три рівні системи пенсійного забезпечення:

перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування, здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених законодавством. У такій системі поточні витрати працюючих осіб спрямовуються на виплату пенсій особам, що мають пенсійний вік, а особам, які здійснювали поточні відрахування, при виході на пенсію, пенсійні виплати здійснюватимуться з відрахувань наступних поколінь. Розмір пенсії за віком залежить від величини страхового стажу та розміру заробітної плати, з якої сплачувалися внески до Пенсійного фонду України.

другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством;

третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством. В Україні недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

- страховими компаніями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

– банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Солідарна та накопичувальна системи складають перший і другий рівні пенсійного забезпечення в Україні й формують систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий і третій рівні пенсійного забезпечення є системою накопичувального пенсійного забезпечення.

Структурна характеристика системи пенсійного забезпечення передбачає визначення суб'єктів, що є учасниками пенсійних правовідносин, наділені певними правами та обов'язками. У загальному вигляді суб'єктами системи пенсійного забезпечення є:

- держава;
- працююче населення;
- підприємства та організації різних форм власності та організаційно-правової форми, що здійснюють пенсійні внески;
- пенсійні фонди, що проводять пенсійні виплати;
- пенсіонери, громадяни, які не працюють та отримують пенсії; працівники, які втратили свою працездатність у процесі своєї діяльності; особи, які не працювали з різних причин та мають право на мінімальну соціальну пенсію (діти, які втратили годувальників, інваліди з дитинства).

У вітчизняному законодавстві та низка вітчизняних авторів виділяють таких суб'єктів пенсійного забезпечення [85]:

1. суб'єктами солідарної системи пенсійного забезпечення є:

- застраховані особи (в окремих випадках – члени їхніх сімей та інші особи);
- страхувальники;
- Пенсійний фонд;

- уповноважений банк;
- підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

2. суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є [97]:

- особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;
- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;
- зберігач;
- страхові компанії.

На нашу думку, суб'єкти системи пенсійного забезпечення є рушійною силою розвитку національної економіки та допомагають охарактеризувати її динамічність. Виявлення взаємозв'язків між суб'єктами пенсійного забезпечення сприятиме дієвості системи організації взаємовідносин і формуванню механізму їх ефективного державного регулювання [140].

За нашим підходом усіх суб'єктів пенсійного забезпечення доцільно поділити за ступенем участі у системі на (рис. 1.1.):

1) прямих, які відіграють безпосередню роль у розвитку системи пенсійного забезпечення, беруть пряму участь у здійсненні пенсійних виплат;

2) непрямих – мають опосередкований вплив на функціонування системи пенсійного забезпечення, створюючи усі необхідні умови та формуючи інфраструктуру пенсійного забезпечення в країні.

Прямими суб'єктами солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є:

– застраховані особи (в окремих випадках – члени їхніх сімей та інші особи, їх вичерпний перелік представлений у додатку А);

– Пенсійний фонд України.

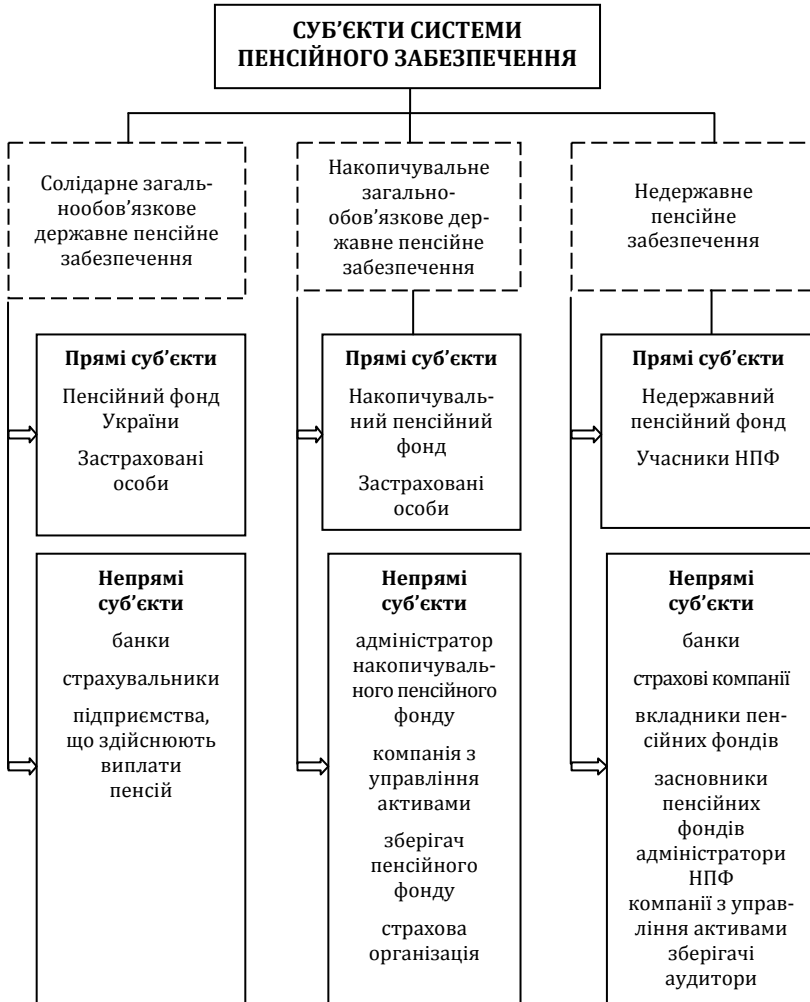

Рис. 1.1. Суб'єкти системи пенсійного забезпечення
(розробка автора)

Непрямими суб'єктами солідарної системи загально-обов'язкового державного пенсійного забезпечення є [140]:

- уповноважений банк;
- страхувальники – роботодавці та інші особи, які сплачують єдиний внесок на соціальне страхування згідно законодавства;
- підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Відповідно у накопичувальній системі загально-обов'язкового державного пенсійного забезпечення прямими суб'єктами будуть:

- учасник (застрахована особа) – фізична особа, яка сплачує страхові внески до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та має право на отримання пенсії;

- Накопичувальний пенсійний фонд.

Непрямими суб'єктами накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення є:

- адміністратор Накопичувального пенсійного фонду;
- компанія з управління активами пенсійного фонду-другого рівня;
- зберігач пенсійного фонду;
- страхова організація.

У системі недержавного пенсійного забезпечення суб'єктами прямими суб'єктами є:

- недержавні пенсійні фонди;
- учасники недержавного пенсійного фонду (фізична особа, на користь якої сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду і яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом). Учасниками фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором.

Непрямі суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення:

- страхові компанії, які уклали договори страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

- банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;

- вкладники пенсійних фондів (роботодавець учасника фонду; професійна спілка, об'єднання професійних спілок щодо своїх членів; сам учасник фонду; подружжя, діти, батьки, рідні);

- засновники пенсійних фондів;

- саморегульвні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення;

- органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення;

- адміністратори недержавних пенсійних фондів;

- компанії з управління активами;

- зберігачі;

- аудитори;

- особи, які надають консультаційні та агентські послуги

Основними суб'єктами системи пенсійного забезпечення є пенсійні фонди, які вирізняються організаційними засадами, створенням, механізмами функціонування. Більш детальніше здійснимо їхню характеристику.

Ознаки функціонування Пенсійного фонду України є такими [145]:

1. Згідно Закону України «Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» Пенсійний фонд України (ПФУ) є некомерційною самоврядною організацією, є суб'єктом господарювання, діяльність якого не спрямована на одержання прибутку та здійснюється без втручання центральних органів влади [57]. Тобто ПФУ є державним позабюджетним фондом, створений у межах бюджетної

системи, організаційно відокремлений від державного бюджету. З іншого боку, Положення про Пенсійний фонд України визначає статус його як центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, що реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Виходить у чинному законодавстві України є правові норми, що суперечать одна одній. [74]. Необхідно наголосити, що ПФУ як орган державної влади не у всіх країнах є класичним суб'єктом пенсійного забезпечення. У багатьох країнах це Фонд соціального захисту населення, який і серед різних завдань, виконує завдання щодо нарахування та виплати пенсій.

2. Пенсійний фонд України є юридичною особою публічного права, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в органах Казначейства та уповноважених банках.

3. Виконавча дирекція Пенсійного фонду є постійно діючим органом, що організовує та забезпечує виконання рішень правління. Вищим органом управління є правління фонду, у склад якого входить до 5 представників – сторін від держави, застрахованих осіб та роботодавців. Органи управління виконують організаторські та контролюючі функції. Від їх оперативного та компетентного функціонування у значній мірі залежить наповнення бюджету, а також своєчасне фінансування пенсійних виплат.

4. Чисельність державних службовців та працівників Пенсійного фонду України затверджується Кабінетом Міністрів України. Структура апарату Пенсійного фонду України затверджується Головою правління Пенсійного фонду України за погодженням з Міністром соціальної політики. Штатний розпис, кошторис апарату Пенсійного фонду України затверджуються Головою правління Пенсійного фонду України за погодженням з Міністерством фінансів України.

5. Пенсійний фонд України формує свої фінансові ресурси з таких джерел: обов'язкові внески на пенсійне страхування підприємств та громадян; інвестиційний дохід, який отримується від інвестування резерву коштів; кошти державного бюджету та цільових фондів; суми від фінансових санкцій за порушення встановленого порядку нарахування страхових внесків та використання коштів Пенсійного фонду; благодійних внесків підприємств, організацій, установ, населення. процес формування і використання коштів бюджету Пенсійного фонду регулюється чинними законами і нормативними актами. Тобто це частина централізованих ресурсів держави, які потрібні для виконання відповідних соціальних функцій.

6. Нагляд за діяльністю Пенсійного фонду здійснює Наглядова рада. До Наглядової ради фонду входять у рівній кількості представники від держави, застрахованих осіб і роботодавців. Представники від держави призначаються і відкликаються Кабінетом Міністрів України.

7. Пенсійний фонд складає звіти про результати своєї діяльності, подає їх центральному органу виконавчої влади, які оприлюднюються у засобах масової інформації. Фонд здійснює оприлюднення вищенаведених звітів у розрізі доходів і видатків. Решта інформації щодо діяльності не підлягає обов'язковому оприлюдненню. Публікації в друкованих засобах масової інформації чи мережі Інтернет, у тому числі на офіційному сайті є власним бажанням з боку керівництва фонду. Пенсійний фонд проводить щорічні актуарні розрахунки фінансового стану системи загальнообов'язкового пенсійного страхування на наступні 1,5, 10 та через кожні 5 років. Але такий звіт надсилається лише Правлінню фонду, наглядовій раді та Кабінету Міністрів України.

Це однозначно вказує на непрозору діяльність фонду, що загострює проблему у суспільстві та викликає суперечливі думки та позиції щодо його функціонування. На нашу думку, для підвищення ефективності діяльності цього фонду

необхідно посилити інформаційну прозорість у його функціонуванні – оприлюднювати інформацію про видатки на адміністративно-господарські витрати, у тому числі щодо розмірів винагород посадових осіб фонду; оприлюднювати інформацію про результати перевірок діяльності фонду та подавати її на офіційному сайті.

Другий рівень пенсійного забезпечення – рівень, за якого кожен працівник зі своєї заробітної плати в обов'язковому порядку перераховуватиме кошти на персональний пенсійний рахунок до Накопичувального фонду. З цього рахунка працівник, при виході на пенсію, отримуватиме виплати, розмір яких залежатиме від суми коштів, акумульованих на персональному рахунку.

В Україні учасниками Накопичувального фонду обов'язково повинні бути особи, яким до досягнення пенсійного віку залишилося більше 20 років. Особам, яким до досягнення пенсійного віку залишилося від 10 до 20 років самостійно прийматимуться рішення про перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду.

Проведений аналіз прописаних підходів до функціонування Накопичувального фонду в Україні, дозволяє виділити такі його особливості (більш детальна характеристика здійснюватиметься у третьому розділі цієї роботи):

- його запровадження ініційовано державою, концептуальні засади діяльності визначені законодавством;
- внески у фонд носять обов'язковий характер, їх розмір та механізми визначені законодавством;
- матиме статус цільового позабюджетного фонду, за своєю адміністративно-організаційною сутністю – буде державною установою, нагляд за якою буде здійснювати рада у складі 14 осіб, які на пропорційній основі призначаються Президентом України та Верховною Радою України;
- право на участь у другому рівні матиме, якщо отримав ліцензію на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування;

– зобов'язаний користуватися послугами адміністратора пенсійного фонду (зобов'язаний кожного робочого дня обчислювати чисту вартість пенсійних активів), компанії з управління активами (зобов'язана подавати кожного робочого дня адміністратору інформацію про вартість пенсійних активів фонду, які перебувають в їх управлінні), зберігача пенсійного фонду (перевіряє правильність обчислення чистої вартості пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного страхування).

Таким чином, органічне поєднання розподільчої та накопичувальної складових виступає ключовим інструментом для досягнення системою пенсійного забезпечення балансу соціальної справедливості та економічної ефективності. При цьому, у накопичувальному пенсійному забезпеченні передбачається посилення особистої участі громадян у формуванні фінансових ресурсів Накопичувального фонду, зокрема шляхом перерозподілу навантаження зі сплати обов'язкових страхових внесків до накопичувальної системи.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, за якою громадяни та роботодавці на добровільній основі перераховують внески на свою користь або на користь третіх осіб на індивідуальні пенсійні рахунки недержавних пенсійних фондів (НПФ) за власним вибором. Розмір пенсії, що виплачується НПФ, залежить від розміру коштів акумульованих на індивідуальному пенсійному рахунку. Таким чином, функціональний підхід є базовим для оцінки ступеня, в якому НПФ виконують функції більш ефективно, ніж інші фінансові інститути.

З іншої сторони, виникнення та розвиток недержавних пенсійних фондів обумовлюється їхнім призначенням та виключною метою функціонування – здійсненням пенсійного забезпечення громадян. НПФ найперше є інститутами пенсійної системи держави, а їхня інвестиційна діяльність є лише засобом для досягнення поставленої мети. НПФ та

Пенсійний фонд як суб'єкти пенсійного забезпечення виступають інститутами пенсійної системи України.

Активний розвиток НПФ можна пояснити також з точки зору зростаючої потреби в доходах у пенсійному віці в контексті негативних демографічних тенденцій. Зростаюча роль НПФ перетворює пенсійне забезпечення в один з найважливіших аспектів корпоративних фінансів. В умовах збільшення тривалості життя зростає і роль пенсії як джерела засобів у житті кожної людини, відповідно, з поширенням приватного пенсійного забезпечення зростає і частка пенсійних активів у портфелі домогосподарств. Діяльність НПФ активує конкуренцію для всіх установ у галузі управління активами і найперше, для банків.

Аналізуючи існуючі напрацювання у сфері недержавного пенсійного забезпечення, можна зробити висновок, що дефініція «недержавний пенсійний фонд» у сучасній економічній літературі єдиного визначення так і не отримала.

Вітчизняні науковці у своїх трактуваннях сутності НПФ акцентують увагу на окремих складових механізми функціонування фондів: видах пенсійних виплат та умовах їх отримання; організаційних аспектах роботи НПФ; організаційно-правових формах НПФ; захисті пенсійних активів тощо. Разом з тим, майже в усіх визначеннях основна увага приділяється меті функціонування НПФ, а саме – пенсійному забезпеченню учасників фонду, а також завданням, спрямованим на її досягнення: акумулювання пенсійних внесків, інвестування пенсійних активів та здійснення пенсійних виплат.

Як показує досвід їх функціонування, НПФ можуть створюватися та функціонувати в різних організаційно-правових формах і, відповідно, поділяються на:

- 1) автономні – незалежні юридичні особи (інституційний тип) або відокремлена сукупність активів без статусу юридичної особи (контрактний тип);
- 2) неавтономні – сукупність активів, юридично не відокремлена від вкладника чи адміністратора.

Недержавні пенсійні фонди – це юридична особа, яка має статус фінансової установи, довгострокові фінансові ресурси якої формуються за рахунок внесків фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення майбутніх пенсійних виплат та виконання зобов'язань за результатами своєї діяльності.

Недержавні пенсійні фонди [145]:

- мають невідприємницький статус, але водночас, мають статус фінансової установи, при цьому не можуть займатися іншою діяльністю, окрім накопичення пенсійних внесків учасників, їхнього інвестування та здійснення пенсійних виплат;

- зобов'язані інвестувати пенсійні кошти відповідно до встановлених обмежень, розподіляють отриманий від інвестування прибуток між учасниками фонду пропорційно до коштів на їхніх індивідуальних рахунках, що унеможливорює використання фондів у комерційних цілях його безпосередніх засновників;

- виступають у ролі учасників міжнародного фінансового ринку завдяки можливостям інвестування в цінні папери зарубіжних емітентів, переміщуючи фінансові ресурси у часі та просторі – між регіонами та галузями економіки;

- розподіляють отриманий від інвестування прибуток між учасниками фонду пропорційно до коштів на їхніх індивідуальних рахунках, що унеможливорює використання фондів у комерційних цілях його безпосередніх засновників;

- внески у недержавні пенсійні фонди можуть здійснюватися невеликими періодичними платежами та за деяких обставин допускається їх тимчасове припинення (в Україні мінімальний розмір пенсійних внесків – 10% мінімальної зарплати із розрахунку за один місяць);

- після включення до Державного реєстру фінансових установ не мають права змінювати свій вид та назву, зазначені у статуті недержавного пенсійного фонду;

- формування та використання фінансових ресурсів НПФ здійснюється відповідно до законодавчого та норма-

тивно-правового забезпечення, виключно у національній валюті України, окрім випадків, передбачених законодавством, шляхом безготівкових (для юридичних осіб) та готівкових розрахунків;

– чітке цільове призначення фінансових ресурсів – можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення;

– компанія з управління активами НПФ розпоряджається фінансовими ресурсами недержавного пенсійного фонду. При цьому заборонено формування пенсійних активів за рахунок кредитних коштів, надання майнових гарантій, забезпечених пенсійними активами, або будь-яких кредитів (позик) за рахунок пенсійних активів. Пенсійні активи не можуть бути предметом застави, на них не може бути звернене стягнення або застосована конфіскація, якщо вони сформовані відповідно до законодавства;

– у НПФ не створюються структурні підрозділи, відповідно, не існує підпорядкування структурних підрозділів єдиному керівному органу; немає колективу, оскільки немає осіб, які б перебували із пенсійним фондом у трудових відносинах; НПФ не мають майна. Отже, власні кошти як складова фінансових ресурсів не є основним джерелом їх формування.

Засновниками недержавних пенсійних фондів можуть бути одна чи декілька юридичних осіб, фізичних осіб. Це залежить який вид недержавного пенсійного фонду:

1) відкритий пенсійний фонд створюється будь-якою одною або декількома юридичними особами і є доступним для будь-яких юридичних та фізичних осіб як вкладників фонду;

2) корпоративний фонд створюється одним чи кількома юридичними особами-роботодавцями, до яких можуть приєднуватись інші роботодавці-платники;

3) професійний фонд створюється об'єднаннями юридичних або фізичних осіб або просто фізичними особами за професійною ознакою. Засновники є юридичні особи-роботодавці, юридичні особи які є одноосібними засновниками формують пенсійні внески, а не статутний капітал (як складова власних коштів), які у подальшому інвестуються для забезпечення інвестиційного доходу учасників.

В Україні існують обмеження щодо заснування певного виду недержавного пенсійного фонду. Так, юридичні особи, діяльність яких фінансується за рахунок державного чи місцевих бюджетів, не мають права бути засновниками відкритого пенсійного фонду. Їм дозволено засновувати корпоративний пенсійний фонд або здійснювати пенсійні внески до вже створених пенсійних фондів лише у випадках, передбачених українським законодавством або рішенням відповідних місцевих рад. Юридична особа може бути засновником не більш ніж одного корпоративного чи одного професійного пенсійного фонду та водночас кількох відкритих пенсійних фондів [97].

Недержавні пенсійні фонди накопичують пенсійні внески, але свою діяльність здійснюють, користуючись послугами інших установ:

1) послуги з адміністрування надаються адміністратором пенсійних фондів;

2) послуги з управління активами – компанією з управління активами;

3) послуги зі зберігання активів – банком-зберігачем.

Щодо цих установ визначені обов'язкові умови щодо мінімально необхідного розміру капіталу (таблиця 1.1.).

Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути [97]:

– юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів (професійний адміністратор);

Таблиця 1.1.

Основні фінансово-економічні вимоги до діяльності адміністратора НПФ та компанії з управління активами [97]

	Адміністратор НПФ	Компанія з управління активами
статутний капітал	не менше, ніж 2,5 млн грн	не менше, ніж 7,0 млн грн
власний капітал	не менше, ніж величина зареєстрованого статутного капіталу	не менше, ніж величина зареєстрованого статутного капіталу
величина витрат, пов'язаних з наданням послуг з адміністрування, з управління активами НПФ та послуг зберігача	річна гранична величина витрат встановлюється у відсотках від чистої вартості активів НПФ і становить 7%	

– юридична особа – одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування такого фонду;

– компанія з управління активами.

Основними функціями адміністратора є такі:

– укладати пенсійні контракти від імені пенсійного фонду;

– забезпечувати здійснення пенсійних виплат учасникам фонду;

– надавати зберігачу розпорядження щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів;

– надавати пенсійному фонду агентські та рекламні послуги, пов'язані з його діяльністю;

– складати звітність у сфері недержавного пенсійного забезпечення, вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність пенсійного фонду;

– інформувати учасників накопичувальної системи пенсійного страхування про умови і порядок отримання довічної пенсії за рахунок коштів, облікованих на їх індивідуальних пенсійних рахунках.

Один і той самий адміністратор може одночасно адмініструвати необмежену кількість НПФ, тоді як НПФ може мати договір про адміністрування лише з одним адміністратором. У своїй діяльності керується законодавством України.

Управління активами недержавних пенсійних фондів може здійснюватися:

- компанією з управління активами;
- банком щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду у разі, якщо він не виконує функції зберігача цього фонду;

- Національним банком України щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду;

- професійним адміністратором, який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління активами.

Зберігачем пенсійного фонду може бути банк, який відповідає таким вимогам [97]:

- має ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності із зберігання активів пенсійних фондів;

- не є пов’язаною особою пенсійного фонду, з радою якого укладено договір про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, адміністратора, осіб, що здійснюють управління активами, засновників і аудитора такого фонду;

- не здійснює управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду;

- не є кредитором адміністратора або осіб, що здійснюють управління активами пенсійного фонду.

Недержавний пенсійний фонд може обслуговуватися тільки одним зберігачем. Банківська установа відає питаннями обліку пенсійних активів НПФ і зобов’язана вчасно реагувати на зменшення їх обсягу. Отже, банк – є важливою

структурою, що забезпечує стабільність системи недержавного пенсійного забезпечення. Банк-зберігач зберігає не активи НПФ, а записи про ці активи та про їх рух.

Основні функції зберігача НПФ є такими:

- відкриття та ведення рахунків пенсійного фонду;
- приймання, облік та забезпечення зберігання цінних паперів, документів, які підтверджують право власності на пенсійні активи;
- перевірка підрахунку чистої вартості активів пенсійного фонду і чистої вартості одиниці пенсійних внесків;
- виконання розпоряджень адміністратора щодо перерахування пенсійних коштів та компанії, що здійснює управління активами пенсійного фонду, згідно з інвестиційною декларацією пенсійного фонду.

Отже, ефективність функціонування пенсійних фондів різних рівнів пенсійного забезпечення залежить від чітких правових засад та правил функціонування на ринку. Для посилення економічної безпеки, при проведенні пенсійної реформи ці аспекти необхідно враховувати, оскільки брак коштів у Пенсійному фонді України не може забезпечити підвищення пенсій та вимагає функціонування як накопичувального, так і недержавних пенсійних фондів у вітчизняній економіці.

1.3. Місце пенсійного забезпечення у системі економічної безпеки держави

У сучасних умовах трансформації вітчизняної економіки центральне місце посідає проблема дотримання національних економічних інтересів та зміцнення економічної безпеки в цілому. Дефініція «економічна безпека» у наукових джерел викликає гострі дискусії та тлумачиться по-різному. На думку А. Сухорукова, економічна безпека як складне

соціальне явище є об'єктом комплексного наукового дослідження має свою структуру, внутрішню логіку розвитку та функціонування, засоби впливу на всі інші аспекти безпечного існування особистості, суспільства і держави. Забезпечення економічної безпеки є не лише процесом і результатом дії економічних механізмів та засобів, її зміцненню сприяють й позаекономічні засоби, які використовуються в окреслених цілях численними суб'єктами економічної безпеки [114, с. 49–50].

Як вважає Г. Пастернак-Таранушенко, економічна безпека держави – це стан, за яким держава спроможна забезпечити належні умови для перспективного розвитку економіки та гідного життя населення в майбутньому [61, с. 29]. За науковими висновками Я. Жаліла, економічна безпека держави характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення особистих і суспільних потреб населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [22].

Наукові напрацювання фундатора науки про безпекознавство В. Мунтіяна дають підстави для висновку, що зміцнення економічної безпеки держави можливе завдяки застосуванню загальнонаціонального комплексу заходів з урахуванням механізму протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Усі дії повинні бути спрямовані на постійний і стабільний розвиток національної економіки [51].

Дещо подібне трактування досліджуваної категорії подає Б. Губський, на думку якого економічна безпека держави виявляється у спроможності держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечувати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій [14].

Досліджуючи етимологію поняття «економічна безпека» зустрічаємо й такі споріднені визначення цього терміну: це стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз та спроможний задовольняти потреби особистості, суспільства, держави; стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз; стан і ступінь захищеності будь-якого суб'єкта та його спроможність протистояти змінам умов існування; стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнування її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку; стан в межах граничних значень і здатність протидіяти загрозам чи небезпеці та сприяти реалізації економічних інтересів [17; 54; 4; 58; 36].

Поглиблений аналіз наукових підходів до визначення сутності поняття «економічна безпека» дозволив систематизувати такі особливі прояви та внутрішні ознаки цієї категорії, як от:

– внутрішня природа поняття «економічна безпека» вказує на таку характерну особливість, як особистісну та суспільну форми прояву. З позиції окремої особи, або ж людини, поняття безпеки має два виміри: по-перше, людина почувається безпечно, якщо вона відчуває захищеність у конкретний момент часу; по-друге, якщо може себе повною мірою реалізувати та відчувати впевненість у власному майбутньому (дотримання умов піраміди Маслоу). Принцип людиноцентризму лежить в основі цієї категорії, оскільки людина, її потреби, інтереси, вподобання, цілі є епіцентром економічного розвитку. Як суспільна форма прояву, економічна безпека «покликана» виконувати специфічну роль стабілізатора економічного життя суспільства з акцентом на формування сприятливих конкурентних умов ведення бізнесу та функціонування суспільних інституцій; забезпечення гідних умов праці, досягнення оптимального рівня зайнятості та одержання достойної винагороди за свою працю;

дотримання принципу паритету повноважень і відповідальності на макроекономічному рівні тощо;

– економічну безпеку науковці розглядають як статичне і динамічне явище, аргументуючи при цьому історичні й еволюційні витоки, функціональні межі та сфери застосування. У нашому розумінні, економічна безпека – це системний динамічний процес, який супроводжує людину протягом усієї історії людства, а в сучасних умовах виконує особливу роль каталізатора трансформаційних змін при переході на вищі рівні технологічного укладу. Так, початок XXI ст. сигналізує про входження в еру ноосферної економіки та перехід на сьомий технологічний уклад. Відтак використання нано-, біо-, інформаційних та когнітивних технологій є викликами сьогодення і питання дотримання норм і вимог економічної безпеки є превалюючими;

– економічна безпека є багатоступінчатим та полісистемним явищем зі своєрідною вертикально-горизонтальною структурою. Це означає, що економічна безпека одночасно входить до системного утворення вищого порядку (за вертикальним підходом) і формує упорядковану сукупність однорідних або однотипних формацій (за горизонтальним підходом). У першому випадку економічну безпеку розглядаємо як взаємодоповнюючу ланку розгалуженої системи національної безпеки, а в іншому – системоутворюючу одиницю рівнозначних видів безпеки (фінансової, соціальної, демографічної, інноваційної та ін.).

Водночас розвиток будь-якої національної економіки можливий за умови функціонування конкурентоспроможної системи економічної безпеки держави. Передумовою такого процесу, на нашу думку, є врахування системоутворюючих чинників, або ознак, що об'єднують окремі елементи в єдине ціле, або ж систему. Характерною рисою таких чинників є їх здатність виконувати роль зв'язкової ланки та водночас слугувати засобом виокремлення системи із певного середовища, або упорядкованості вищого рівня.

З-поміж когорти системоутворюючих чинників варто виокремити такі, що проявляють свою дію відкрито, тобто є перманентними, а також ті, що діють приховано, невидимо та, безумовно, потребують додаткових досліджень та спостережень. До першої категорії віднесемо чинники, що виступають джерелами виникнення й функціонування системи, надають їй упорядкованості та цілісності, відіграють роль своєрідного важеля, забезпечують процес наслідування та логічної послідовності. До іншої категорії можемо зарахувати чинники, що спрацьовують автоматично, виконуючи функції автоматичного стабілізатора. Зазвичай, їхня дія проявляється у момент стресових ситуацій, коли системі загрожує певне руйнування або переформатування. Ідентифікувати такі чинники практично неможливо, хоча спрацювання автоматичних стабілізаторів за якийсь період часу збалансує систему та приведе до попереднього рівноважного рівня.

Поняття «система» сьогодні перебуває під надмірною увагою дослідників різних галузей знань, водночас на прикладному рівні доволі часто досліджуване поняття використовують на інтуїтивному рівні. У бібліографічних джерелах дане поняття ототожнюють з такими категоріями, або ж суміжними поняттями, як сукупність окремих елементів; множина; складене із частин; окреме ціле; певний порядок; підпорядкованість означеній цілі; процес; упорядкованість тощо.

На наш погляд, «система» як міждисциплінарна наукова категорія передбачає чітку систематизацію відокремлених частин, або елементів, які завдяки взаємоузгодженим і взаємодоповнюваним зв'язкам та діям утворюють відповідний порядок та єдине ціле (неподільний «організм»). Окрім цього система – це поліфункціональне утворення, здатне одночасно виконувати численні завдання та функції, і таким чином досягати поставлених цілей. Разом з тим, варто зауважити, що під системою також розуміємо упорядковану множинність незалежних елементів, що забезпечують єдність, цілісність та динаміку розвитку [167].

Окремі дослідження науковців-безпекознавців акцентують увагу на таких властивостях системи безпеки, як:

- стабільність, тобто довготривале підтримання певного незмінного стану або оптимального рівня безпеки;

- стійкість – спроможність системи безперебійно функціонувати та протидіяти деструктивним елементам та факторам;

- життєздатність, тобто здатність злагоджено діяти в умовах постійного зовнішнього впливу, а відтак забезпечувати здатність реагувати на дестабілізуючі фактори;

- умовна самостійність – здатність системи функціонувати без зовнішнього втручання;

- цілісність, тобто відсутність самостійних частин, а сприйняття системного утворення як єдиного цілісного об'єкта [3, с. 9].

Досліджуючи внутрішню архітектуру та властивості системи економічної безпеки у контексті нашого дослідження, ставимо перед собою завдання:

- з'ясувати тип і об'єктивну закономірність її утворення та функціонування;

- окреслити цілі та завдання, принципи забезпечення й алгоритм дій щодо її розвитку;

- розкрити внутрішньосистемні зв'язки між окремими елементами системи з позиції об'єкта та предмета дослідження;

- визначити характерні риси та властивості системи, проаналізувати її здатність адаптовуватися до постійних внутрішніх і зовнішніх коливань та збурень;

- виявити внутрішні механізми протидії дестабілізуючим чинникам та розкрити її спроможність до самоорганізації та збалансування;

- встановити взаємозв'язок та взаємозалежність між системою економічної безпеки та пенсійним забезпеченням як перманентним процесом накопичення фінансових ресурсів та їх раціональним розподілом.

Візуалізацію системи економічної безпеки у розрізі окреслених завдань подано на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Логіко-структурна побудова системи економічної безпеки у контексті пенсійного забезпечення в Україні

Джерело: складено автором

Загалом, запропонована логіко-структурна схема системи економічної безпеки у контексті пенсійного забезпечення в Україні відповідає таким вихідним положенням організації систем, як цілісність системи, тобто узгодженість між усіма її внутрішніми компонентами; еволюція – відкритість

до природних явищ і процесів, змін та трансформації; підпорядкованість – адаптивність до ендогенних та екзогенних чинників розвитку; сумісність – здатність взаємодіяти з іншими системами вищого порядку та підтримувати рівновагу з системи такого ж порядку; адаптація – гнучкість стосовно переорієнтації до нових невідворотних процесів; самоорганізація – збалансованість по відношенню до встановлення рівноваги та функціонування у певній системі координат.

Зауважимо, що система економічної безпеки не є природно створеною, відповідає усім ознакам штучних систем. Окрім цього характеризується відкритістю та динамікою розвитку з огляду на об'єктивно-суб'єктивні процеси. Відкрита до впливу внутрішніх та зовнішніх впливів, використовує, з одного боку, вмонтовані стабілізатори, а з іншого, притаманні їй механізми для протидії потенційним і реальним загрозам.

Разом з тим, система економічної безпеки є постійно активною завдяки взаємодії її внутрішніх елементів, реакції на усякі прояви дестабілізуючого характеру. Активність такої системи породжує все нові системно-інтегральні якості та забезпечує дотримання усталених правил та вимог.

Система економічної безпеки підпорядкована конкретним цілям та функціонує на основі дотримання певних принципів. Концептуально метою процесу забезпечення економічної безпеки є досягнення такого стану соціальної сфери, при якому б створювалися сприятливі умови для належного пенсійного забезпечення, впровадження пенсійного страхування, управління пенсійними накопиченнями тощо. Такі процеси, безумовно, забезпечать зростання конкурентоспроможності національної економіки, зміцнять економічні позиції окремих суб'єктів, розширять економічну свободу та фінансову грамотність населення. Пріоритетами у зміцненні економічної безпеки держави в соціальному секторі є формування цілісних орієнтирів дотримання національних інтересів, створення і реалізація умов щодо ефек-

тивного функціонування суб'єктів пенсійного забезпечення з метою досягнення вищого ступеня економічної безпеки.

Основними цілями у формуванні та ефективному функціонуванні системи економічної безпеки є:

- фінансове забезпечення стійкого розвитку суб'єктів пенсійного забезпечення (Пенсійного фонду України, накопичувального фонду, недержавних пенсійних фондів);

- мінімізація ризиків пенсійного забезпечення (діяльність пенсійних фондів неможлива без впливу на неї різноманітних ризиків, які мають як внутрішню, так і зовнішню природу. Своєчасне виявлення цих ризиків дає змогу уникнути або значно зменшити неминучі втрати, які можуть виникнути або виникають у процесі пенсійного забезпечення).

- здійснення заходів щодо підвищення іміджу пенсійних фондів на ринку;

- своєчасність та повнота пенсійних виплат;

- максимізація ринкової вартості суб'єктів пенсійного забезпечення.

Досягнення окреслених цілей передбачає виконання низки ключових завдань, зокрема:

- захист національних інтересів та конституційних прав громадян України на достойне пенсійне забезпечення;

- розробка накопичувальної стратегії, орієнтованої на розвиток як державних, так і приватних накопичувальних пенсійних програм, що у майбутньому сформує суспільство заможних громадян;

- створення соціальних інститутів з високим рівнем довіри громадян, основне призначення яких – покращення матеріального становища непрацевдатних членів суспільства та осіб з особливими потребами;

- розвиток недержавних пенсійних фондів з метою поступового витіснення державної системи пенсійного забезпечення;

- впровадження диференційованого підходу до виплати пенсій залежно від сформованих фондів пенсійного захи-

сту та відмова від усталеної практики несправедливої соціальної зрівнялівки.

Дієвість системи економічної безпеки залежить від чіткого дотримання вихідних постулатів. На нашу думку, домінуючими принципами у цьому процесі виступають:

- принцип системності, що передбачає розгляд системи економічної безпеки як цілісного організму, підпорядкованого виконанню поставлених завдань, при цьому усі елементи системи взаємопов'язані між собою та утворюють логічну композицію;

- принцип комплексності – доповнює та розширює попередній принцип, його сутність проявляється в узгодженні дій суб'єктів пенсійного забезпечення щодо дотримання безпечного процесу пенсійного накопичення, здійснення пенсійних виплат та ефективній протидії негативним проявам та реальним загрозам;

- принцип взаємодії відповідає за організаційну сторону функціонування системи, наявність у взаємодіючих елементів схожих властивостей, виокремлення якісних характеристик для тісної співпраці між суб'єктами пенсійного забезпечення, між суб'єктами та державою, між суб'єктами та громадянами, між державою та громадянами;

- принцип безперервності відповідає за наскрізний моніторинг та аналіз чинників, умов та особливостей проведення пенсійної реформи, дотримання вимог чинного законодавства та створення підґрунтя для впровадження пенсійного страхування;

- принцип гнучкості використовується для покращення виконання завдань, передбачає включення у кожен структуру спеціальних механізмів, здатних швидко відреагувати на зміни навколишнього середовища;

- принцип своєчасності має на меті відстежувати часовий і просторовий формат ефективного функціонування системи економічної безпеки в частині дотримання безпечових вимог та прийнятих правил.

З позиції полісистемного утворення та у контексті проблематики пенсійного забезпечення система економічної безпеки являє собою композиційне поєднання двох рівнозначних та паралельних процесів:

- по-перше, забезпечення безпечного процесу пенсійного накопичення та здійснення пенсійних виплат;

- по-друге, протидію реальним та потенційним загрозам економічного, фінансового, демографічного, соціального, інституціонального характеру.

Передумовами для організації постійних пенсійних накопичень мають слугувати такі невідворотні процеси:

- поступове підвищення фінансової грамотності населення, проведення роз'яснень, тренінгів, видання науково-методичної літератури з питань набуття фінансової незалежності;

- наявність у громадян працездатного віку самотивації й самоорганізації, розвіювання стереотипів про надійність та стабільність державного пенсійного забезпечення;

- обов'язкове формування накопичувальної системи в рамках запровадження пенсійного страхування, тобто реальний запуск другого рівня пенсійної реформи;

- активне використання пенсійних та соціальних програм добровільного пенсійного забезпечення, що передбачає розвиток недержавної системи пенсійного забезпечення;

- мінімізація ризиків пенсійного забезпечення шляхом диверсифікації джерел формування страхових фондів, активне управління інвестиційним портфелем та отримання пенсій щонайменше з трьох незалежних джерел.

Відтак джерелами формування пенсійних виплат можуть стати:

- на рівні солідарної системи (1-й рівень):
 - суми єдиного соціального внеску (22 %);
 - збори до Пенсійного фонду України;
 - дотації з Державного бюджету України;
- на рівні обов'язкової накопичувальної системи (2-й рівень):

- обов'язкові пенсійні внески (2–7% від заробітної плати);
- інвестиційний дохід;
- на рівні добровільної накопичувальної системи (3-й рівень):

- індивідуальні та/або корпоративні внески;
- інвестиційний дохід.

Забезпечення процесу акумулювання грошових коштів у різних суб'єктів пенсійного забезпечення та диверсифікація джерел пенсійних виплат створюють додаткові можливості для кожного громадянина щодо:

- розширення економічних прав та свобод;
- посилення фінансової незалежності;
- контролювання, розпорядження накопченими коштами;

- збільшення власних накопичень через інститути інвестування;

- створення інвестиційного портфеля та набуття досвіду управління ним;

- підвищення купівельної спроможності населення.

Для національної економіки запровадження таких новел сприятиме формуванню реальних додаткових інвестиційних ресурсів, що можуть стати потужним драйвером для поступового економічного розвитку.

З урахуванням зарубіжного досвіду вважаємо, що перевагами накопичувальної системи є її здатність:

- 1) бути незалежною від інституціональних змін, нормативно-правових процесів та назрілих демографічних проблем;

- 2) забезпечити персоніфікацію та індивідуалізацію особистих пенсійних накопичень;

- 3) створити чесні та прозорі умови перед громадянами країни стосовно диференціації пенсійних виплат залежно від особистих накопичень;

- 4) запровадити механізм успадкування накопчених коштів, які обліковуються на персональному пенсійному рахунку;

5) розширити механізми управління системою пенсійного забезпечення шляхом передачі функцій щодо управління такими активами недержавним пенсійним фондам;

б) нарощувати інвестиційні можливості як окремого громадянина, так і держави завдяки широкому спектру інвестиційних пропозицій, що торкаються диверсифікації пенсійних накопичень та одержання доходу з різних джерел.

Протидія реальним та потенційним загрозам здійснюється за допомогою механізму, під яким розуміємо сукупність економіко-правових форм, методів та інструментів, які використовують суб'єкти пенсійного забезпечення з метою захисту об'єктів безпеки та забезпечення стабільного функціонування системи економічної безпеки. Особливістю даного механізму є його здатність виконувати численні функції та створювати належні умови для розвитку нових форм пенсійного забезпечення. До ключових функцій відносимо: моніторинг деструктивних чинників у ході забезпечення пенсійних виплат та організації процесу пенсійного накопичення; проведення економічної діагностики на предмет реалізації потенційних загроз; визначення комплексу заходів із управління пенсійними накопиченнями, захисту їх від знецінення тощо.

У нашому випадку дія механізму протидії загрозам з одночасним гарантуванням економічної безпеки повинна бути спрямована на збереження пенсійних внесків та їх ефективне інвестування, розвиток пенсійних фондів різної організаційно-правової форми як найважливішого стратегічного соціального ресурсу держави. Механізм також передбачає комплекс заходів превентивного характеру, що здійснюється усіма суб'єктами пенсійного забезпечення та спектр засобів негайного реагування.

Варто зауважити що перед вітчизняними суб'єктами пенсійного забезпечення (Пенсійним фондом України, нако-

пичувальним фондом, недержавними пенсійними фондами як фінансовими посередниками) потреба у створенні системи економічної безпеки постала особливо гостро через їх функціонування у нестабільних умовах. При цьому економічна безпека цих суб'єктів неможлива без створення, регулювання і підтримки державою сприятливих для цього умов. З іншого боку, економічна безпека держави неможлива без стабільних, ефективно функціонуючих підприємницьких структур, зокрема пенсійних фондів різної організаційно-правової форми.

Чільне місце у системі економічної безпеки посідають об'єкти безпеки, або керовані елементи. З позиції теорії безпекознавства об'єкт безпеки – це найвразливіший елемент системи, на який спрямовані дії деструктивного характеру. Об'єктом безпеки можуть виступати й окремі суб'єкти, наприклад, державні органи, суспільні інститути, які потребують захисту. Відтак безпечний стан об'єкта є у тому випадку, коли створені сприятливі умови для його нормального функціонування та розвитку. Безпека об'єкта здійснюється і підтримується суб'єктами безпеки за допомогою багатофункціонального механізму протидії багатовекторним загрозам. Захист об'єкта також можна забезпечувати шляхом розробки та реалізації системи відповідних заходів. У контексті нашого дослідження об'єктами безпеки є процеси пенсійного забезпечення в системі економічної безпеки, а суб'єктами – державні пенсійні органи та фінансові інститути, що здійснюють процес пенсійного забезпечення (про суб'єкти пенсійного забезпечення йшлося у попередньому підпункті).

З метою встановлення місця та ролі пенсійного забезпечення у системі економічної безпеки з'ясуємо взаємозв'язок між цими досліджуваними категоріями. Концептуальну модель взаємоузгодження системи економічної безпеки та пенсійного забезпечення подано на рис. 1.3.

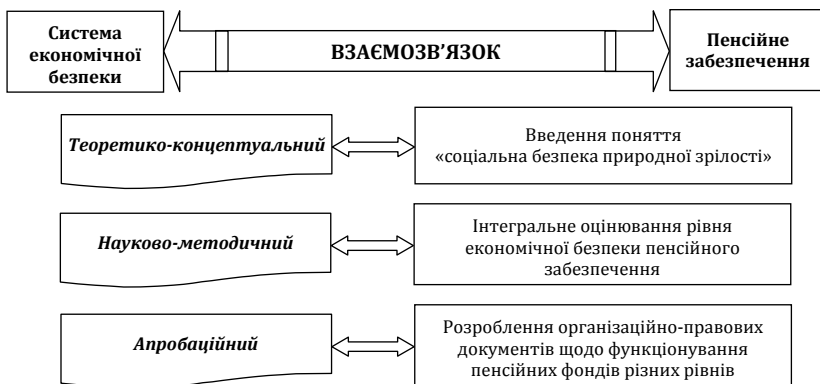

Рис. 1.3. Концептуальна модель взаємоузгодження системи економічної безпеки та пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором

Як видно з рис. 1.3, між системою економічної безпеки та пенсійним забезпеченням простежується доволі тісний взаємозв'язок з позиції трьох рівнів:

- на рівні теоретико-концептуальних положень в науковий обіг нами запропоновано ввести нове поняття «соціальна безпека природної зрілості» (або «соціальна безпека старості»), під яким розуміємо стан соціальної пенсійної захищеності окремого громадянина на період досягнення ним вікової зрілості (пенсійного віку, або швидше) шляхом особистих пенсійних відрахувань (особистого пенсійного накопичення) у працездатному віці та формування таким чином особистого пенсійного капіталу з ймовірним отриманням пасивного доходу, а також гарантовані державою мінімальні страхові виплати при виході на пенсію за віком;

- у контексті науково-методичних напрацювань запропоновано провести інтегральне оцінювання рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні з урахуванням показників-стимуляторів (відношення обсягу власних доходів ПФУ до всіх видатків, %; видатки пенсійного

фонду України до ВВП, %; середній розмір пенсії до прожиткового мінімуму, %; середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, %; чисельність працюючих на одного пенсіонера; частка пенсійних активів НПФ у ВВП; обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн.; співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, %) та показника-дестимулятора (частка коштів з державного бюджету у загальних доходах бюджету ПФУ, %);

– апробаційний характер досліджуваного взаємозв'язку став підґрунтям для розроблення організаційно-правових документів з питань функціонування пенсійних фондів різних рівнів, ініціюванні розробки нових законопроектів, внесенні змін та доповнень до довгострокових прогнозів і програм, при формуванні стратегії розвитку регіону.

Загалом, система економічної безпеки як цілісне, сумісне з іншими системами утворення, виконує низку функцій. Найважливішими, на нашу думку, є такі:

– інформаційна, сутність якої реалізується шляхом надходження постійних повідомлень про рівень загроз та стан об'єктів безпеки, а відтак готовність суб'єктів безпеки до захисту чи протидії;

– аналітична, що зводиться до алгоритму розрахунку рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення, визначення поточної тенденції та аналізу чинників, що вплинули та таку динаміку;

– превентивна, що передбачає низку попереджувальних заходів з метою недопущення настання реальних або потенційних загроз;

– захисна, охоплює арсенал відповідних інструментів із захисту об'єктів безпеки;

– прогностична, вбачає можливість прогнозувати розвиток подій у майбутньому з метою вжиття адекватних заходів.

Отже, проведені дослідження дозволяють зробити висновки про те, що пенсійному забезпеченню відведена роль каталізатора соціального захисту населення в процесі

аккумуляції фінансових ресурсів упродовж активного періоду життя з метою забезпечення гідних умов проживання у період природної зрілості, або інших соціальних обставин. Водночас ефективність використання практичного інструментарію в межах системи економічної безпеки значною мірою залежить від сформованих умов і ментальної зрілості населення та державних інституцій завершити розпочату реформу пенсійної системи.

Система економічної безпеки є активнодіючою, цілісною, динамічною системою, достатньо адаптованою до мінливого навколишнього середовища, яке є вразливим та безперервно вкидає сигнали. Її здатність демонструвати стійкість та рівновагу значною мірою залежать від стану внутрішньої архітекτονіки та узгодженості внутрішніх компонентів. Одночасно система економічної безпеки з плином часу може набувати нових рис та ознак, змінювати пріоритети, цілі та завдання, виконувати нові функції, що будуть актуальними в даний момент.

В основі формуванні системи економічної безпеки закладено принципи системності, комплексності, взаємодії, безперервності, гнучкості, своєчасності, а основне завдання – ефективно протидіяти негативним проявам з метою зміцнення економічної безпеки соціальної сфери та усїєї національної економіки.

Висновки до першого розділу

Важливим інструментарієм теоретичного дослідження роботи є понятійно-категоріальний та методологічний підходи, з допомогою яких, з'ясовано суть окремих фундаментальних понять, а саме:

– пенсійне забезпечення – це процес накопичення грошей (здійснення пенсійних внесків) для здійснення що-

місячних грошових виплат (пенсій) у майбутньому протягом певного часу;

– пенсія – це грошовий платіж, право на отримання якого довічно має особа за умови настання старості, інвалідності, вислуги років та втрати годувальника;

– пенсійна система – це сукупність елементів, які функціонують у певний момент часу для забезпечення переважно осіб пенсійного віку відповідним доходом. Це сукупність усіх пенсійних фондів країни, у результаті функціонування та взаємодії яких забезпечується населення пенсіями. Сукупність пенсійних фондів системи може бути різною, проте усі вони мають певні спільні ознаки, баланс між ними необхідний, формування кожного залежить від конкретних обставин і потреб.

Визначено сутність системи пенсійного забезпечення як сукупність способів забезпечення пенсіями осіб, які мають на це право згідно законодавства чи договірних відносин. Перший спосіб – розподільчий, за яким забезпечення громадян пенсіями не пов'язане із попередньо сплачуваними внесками. Другий спосіб – накопичувальний, за яким здійснюється нагромадження пенсійних внесків.

Структурна характеристика системи пенсійного забезпечення передбачає визначення суб'єктів, що є учасниками пенсійних правовідносин, наділені певними правами та обов'язками. У роботі усіх суб'єктів пенсійного забезпечення поділено за ступенем участі у системі на: прямих, які відіграють безпосередню роль у розвитку системи пенсійного забезпечення, беруть пряму участь у здійсненні пенсійних виплат; непрямих – мають опосередкований вплив на функціонування системи пенсійного забезпечення, створюючи усі необхідні умови та формуючи інфраструктуру пенсійного забезпечення в країні.

Основними суб'єктами системи пенсійного забезпечення є пенсійні фонди, які вирізняються організаційними засадами створення та механізмами функціонування. Пен-

сійний фонд України має не чітко визначений статус у чинних правових документах – з одного боку, є некомерційною самоврядною організацією, є суб'єктом господарювання, діяльність якого не спрямована на одержання прибутку; з іншого – є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Запровадження Накопичувального фонду в Україні ініційовано державою, концептуальні засади діяльності визначені законодавством. Цей фонд матиме статус цільового позабюджетного фонду, за своєю адміністративно-організаційною сутністю – буде державною установою. Недержавні пенсійні фонди є юридичними особами, що мають статус фінансових установ, довгострокові фінансові ресурси яких формуються за рахунок внесків фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення майбутніх пенсійних виплат та виконання зобов'язань за результатами своєї діяльності. НПФ є інститутами пенсійної системи держави, завдяки можливостям інвестування в цінні папери зарубіжних емітентів НПФ виступають в ролі учасників міжнародного фінансового ринку, особливо в контексті значних масштабів діяльності фондів розвинених країн.

Розкрито сутність системи економічної безпеки як відкритого, активного та штучного утворення, відтак з'ясовано місце та роль пенсійного забезпечення в ній. З позиції полісистемного підходу та у контексті проблематики пенсійного забезпечення система економічної безпеки – це композиційне поєднання двох рівнозначних та паралельних процесів: забезпечення безпечного процесу пенсійного накопичення та здійснення пенсійних виплат; протидію реальним та потенційним загрозам економічного, фінансового, демографічного, соціального, інституціонального характеру.

Розділ 2

ОЦІНКА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Загальнообов'язкове пенсійне забезпечення в Україні: ідентифікація загроз та викликів

За сучасних умов стан загальнообов'язкового пенсійного забезпечення в Україні є критично проблемним, складним та непрозорим, як з погляду правового регулювання, так і з погляду організації фінансових потоків. Це спровоковано несприятливою демографічною, макроекономічною ситуаціями, негативними тенденціями на ринку праці та зайнятості. Ці тенденції мають системний довгостроковий характер. Щоб з'ясувати та структурувати загрози та виклики у розвитку загальнообов'язкового пенсійного забезпечення в Україні, розглянемо його поетапне функціонування [143].

1) **1991–2004 рр.** – період використання Україною старих норм реалізації пенсійного забезпечення. Україна не була серед тих пострадянських країн, які провели радикальні пенсійні реформи і сьогодні є країнами із належним пенсійним забезпеченням як для своїх громадян, так і для економічної безпеки держави. У цей період пенсійне забезпечення українців зводилось до:

- розширення вже існуючих та впровадження нових пільг для пенсіонерів;
- збільшення переліку професій, що дають право дострокового виходу на пенсію за віком та пенсію за вислугу років;

– поширення практики списання заборгованості зі сплати пенсійних внесків;

– встановлення для державних службовців, службовців місцевого самоврядування, народних депутатів та їхніх помічників, наукових і науково-педагогічних працівників, журналістів, суддів, прокурорів спеціальних пенсій.

Такі дії та заходи привели до зростання чисельності пенсіонерів (часто тих, які можуть ще працювати) та пенсійних виплат, а також до нерівності в отриманні пенсії між пенсіонерами. Саме ухвалені у цей період нормативно-правові документи (зокрема, 5 листопада 1991 р. Закон України «Про пенсійне забезпечення») розширили перелік пільгових категорій пенсіонерів, які одержали право на достроковий вихід на пенсію. Так, на 5–15 років було знижено віковий ценз для виходу на пенсію за віком на пільгових умовах для понад 20 категорій працівників. Значно знижений вік виходу на пенсію учасникам ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Уже у першому періоді розвитку пенсійного забезпечення були закладені підходи, які у подальшому формують серйозні неминучі загрози економічній безпеці країні – практично не враховується перспектива старіння нації із поступовим збільшенням кількості пенсіонерів; Пенсійний фонд перетворено на один із засобів скорочення дефіциту державного бюджету.

У 1990–1998 рр. загальна кількість пенсіонерів збільшилась з 13084000 до 14521000 осіб, з них за віком – з 9713000 до 10473000 осіб, на пільгових умовах – з 1614000 до 2155000 осіб. Питома вага осіб, які вийшли на пенсію за віком зменшилась до 72,2% з 74,2%, у той же час питома вага тих осіб, які вийшли на пенсію на пільгових умовах збільшилась – до 14,8% з 12,3% [52, с. 11].

До кінця 1995 року у Пенсійному фонді України був надлишок коштів. Спочатку було запроваджено тариф страхового збору з підприємств у 55,88% фонду оплати праці,

який проіснував протягом першого кварталу 1992 р., а з квітня 1992 р. цей тариф було зменшено до 32%.

Протягом 1996–1998 рр. поступово зростає заборгованість Пенсійного фонду. Це пов'язано із намаганням уряду скоротити бюджетний дефіцит шляхом перекладання збитків на Пенсійний фонд (до цього часу був позабюджетною організацією). Пенсійний фонд став відповідальний за платежі соціальної допомоги в країні. Державний та місцеві бюджети, підприємства, інші фонди соціального страхування використовували фонд як платіжного агента та не відшкодовували йому витрати у повному обсязі. Пенсійний фонд як організаційна структура перетворився на структуру, функціонування якого за своєю суттю вже характеризується серйозними викликами для його безпеки. Почала утворюватися та накопичуватися заборгованість з виплати пенсій, яка досягла максимального значення у 1999 р. – понад 2 млрд. грн. при середньому розмірі пенсії в 60,7 грн., а у деяких регіонах пенсії не платилися по півроку [75, с. 272].

Проблеми із пенсійним забезпеченням посилювалися під впливом розвитку тіньового сектора економіки, у 1994 р. 105,1% прибутків підприємств було вилучено через прямі і непрямі податки. Через розвиток тіньового сектора економіки, громадяни не сплачували внески до Пенсійного фонду, а також була поширеною практика, коли працівники реєструвалися на іншому місці роботи, що давало їм можливість отримати необхідний стаж для призначення пенсії.

Вкінці 90-х років ХХ ст. в Україні посилюється різниця у виплатах пенсій по різних регіонах, чимало категорій громадян, які сплачували протягом трудової діяльності пенсійні внески за однаковою ставкою з іншими працівниками отримували значно вищі пенсії. Багато роботодавців не сплачували належні внески з фонду заробітної плати до Пенсійного фонду через фінансові проблеми або занижували відомості про заробітну плату працівникам.

Як результат, Пенсійний фонд несе збитки через суми, виплачені пільговим пенсіонерам, які вийшли на пенсію до досягнення встановленого віку. Так, у 1998 р. Пенсійний фонд отримав від підприємств лише 73 млн. грн., а загальний розмір пенсій, сплачених пільговикам становив 1,8 млрд. грн. [12, с. 41].

На початку 2000 р. найменший середній розмір пенсій становив 66,23 грн., на початку 2001 р. – 80,76 грн., що дорівнювало 43% прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, 34% середньої заробітної плати. Частка пенсій у сукупних доходах пенсіонерів скоротилась до 54% [1, с. 155]. Певне поліпшення ситуації із пенсіями у 2001 р. пов'язано із встановленням додаткових зборів у Пенсійний фонд – гербовий збір, комісійні збори під час обміну валюти, укладання договорів купівлі-продажу.

Ще одна особливість, яка посилює небезпечні виклики у розвитку пенсійного забезпечення – хоча й у 1996 р. ухвалюється Конституція України, у яких статтею 46 пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, однак протягом перших десяти років з моменту прийняття Конституції ця норма не виконувалася [33]. Розмір мінімальної пенсії був значно меншим від прожиткового мінімуму та встановлювався в ручному режимі підзаконними актами (постановами) Кабінету Міністрів. Лише з 2005 року мінімальні пенсії виплачуються на рівні прожиткового мінімуму.

З 1 березня 1992 р. до 1 липня 1993 р. спостерігався найвищий рівень навантаження на фонд оплати праці – сумарна ставка внесків сягала 73%. Перше істотне зменшення навантаження пов'язане зі зниженням з 2 липня 1993 р. у 1,65 рази (із 61 до 37%) ставки нарахувань на соціальне страхування. Наступне зменшення зумовлене поетапним зниженням ставки збору до Фонду ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи: спочатку встановлено на рівні 12%, який зберігався понад п'ять років (із березня 1992 р. до

липня 1997 р.), ставка цього збору була зменшена спочатку до 10% (діяла близько року), потім до 5% (на наступних півроку), а із січня 1999 р. формування Фонду було припинено [158, с. 33].

Протягом 1999–2000 рр. рівень навантаження на фонд оплати праці становив 37,5%. Також слід наголосити, що найбільше навантаження створювали платежі до Пенсійного фонду України та Фонду ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи (в середньому близько 90%).

Наступний етап зростання навантаження, пов'язаний зі створенням у 2001 р. Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві: залежно від ризиковості діяльності суб'єкта бізнесу обов'язковий розмір внесків було визначено в розмірі від 0,2 % (найнижчий рівень ризику) до 13,6% (найвищий рівень ризику). З урахуванням вказаних змін рівень навантаження перебував у діапазоні 34,8–37,2% для суб'єктів, що роблять внески до Фонду за найнижчою ставкою, та 48,4–50,8% – за найвищою [158, с. 33].

2) 2004–2009 рр. – період активного обговорення та ухвалення низки документів щодо побудови трьохрівневої пенсійної системи, у яких передбачено посилення страхових принципів у існуючій солідарній системі, розвиток обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення, яке залишилось ще досі нереалізованим. Проте, щодо загальнообов'язкового пенсійного забезпечення [143]:

- запроваджено персоніфікований облік та контроль за фактичною сплатою внесків при визначенні страхового стажу;

- визначено нову формулу для розрахунку пенсії, яка, передбачає врахування стажу працівника та його заробітної плати протягом усього трудового періоду;

- уточнено розмежування пенсійних програм за джерелами фінансування – одні фінансуються з власних надходжень Пенсійного фонду, інші – фінансуються за рахунок бюджетних коштів;

– з 2005 року мінімальні пенсії виплачуються на рівні прожиткового мінімуму. Підвищення прожиткового мінімуму стало механізмом індексації призначених пенсій, внаслідок чого диференціація їх розмірів швидко нівелювалася з наступною фіксацією на рівні, наближеному до мінімального.

Протягом вказаного періоду середня пенсія зросла у 4,45 рази (з 194,2 до 942,7 грн.), тоді як середня зарплата зросла у 3,23 рази (з 590 до 1906 грн.), а ВВП – лише у 2,65 рази. Ці дані свідчать про певні виклики – випередження темпів зростання ВВП щодо доходів працюючої частини населення та темпів зростання доходів працюючого населення щодо рівня пенсій.

У цей період, зокрема у 2008–2009 рр. виконання бюджету Пенсійного фонду України супроводжувалося прийняттям Кабінетом Міністрів України управлінських рішень, що порушували норми Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» та поглиблювали його розбалансування. Так, постановами Кабінету Міністрів України № 654 від 16.07.2008 р. та № 198 від 11.03.2009 р. підвищено мінімальні пенсійні виплати понад розміри, визначені законодавством, а не врегульовані ці питання у законодавчому порядку. Це зумовило додаткове навантаження на бюджет Пенсійного фонду у сумі 4,1 млрд. грн. Також протокольним рішенням Уряду від 23.07.2009 р. № 48 відстрочено майже на 3 місяці сплату страхових внесків до Пенсійного фонду державними вугледобувними підприємствами, за цей період Пенсійний фонд недоотримав страхових внесків обсягом 1,1 млрд. грн. [154].

У цей період Пенсійним фондом України збільшується низка невластивих йому видатків – до 2005 року обсяги цих видатків встановлювалися законами про державний бюджет на відповідний рік та обмежувалися у відсотковому відношенні до передбачуваних доходів Пенсійного фонду. З 2005 року обсяги законодавчо не обмежуються, це привело

до того, що у 2009 році на здійснення управлінських видатків було спрямовано 1,9 млрд. грн. [154].

Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. більш чітко висвітлила та загострила вже існуючі загрози та виклики. Прямий вплив кризи проявився через зниження обсягів пенсійних внесків завдяки згортанню виробництва, скороченню зайнятості та зниженню рівня заробітних плат. Одночасно спостерігалось збільшення пенсійних виплат внаслідок того, що населення використовувало можливості раннього виходу на пенсію або отримання інвалідності. У 2009 році видатки Пенсійного фонду становили 17,5% ВВП (один з найвищих показників не лише в Україні, але й у світі), з яких 6,8% було профінансовано з державного бюджету [26].

Серйозний виклик цього етапу – держава протягом 1994–2001 рр. неодноразово вдавалася до заходів із списання й реструктуризації частини податкової заборгованості та внесків до Пенсійного й соціальних фондів. За даними Рахункової палати, сума списаної заборгованості всіх категорій платників перед Пенсійним фондом України за період 1994–2001 рр. сягнула 6114,2 млн. грн., а реструктуризованої – 2898,9 млн. грн. [16].

3) 2010–2014 рр. – період істотних змін в загальнообов'язковому пенсійному забезпеченні [143]:

– розпочато поступове підвищення пенсійного віку для жінок. Рішення про підвищення пенсійного віку тільки для жінок було прийнято з урахуванням демографічних та економічних тенденцій (у жінок очікувана тривалість життя при народженні на 10 років довша, ніж у чоловіків; серед населення працездатного віку рівень смертності чоловіків втричі вищий, ніж у жінок), а також з метою зменшення гендерної нерівності та ризиків бідності серед літніх жінок. Так, заходи, які реалізувалися у 2011 р. сприяли зменшенню кількості нових пенсіонерів за віком та кількості пенсіонерів загалом. Водночас, не змогли зупинити зростання обсягу пенсійних видатків та дефіциту Пенсійного фонду;

– підвищено вимоги до стажу для призначення пенсій: мінімальний стаж для призначення пенсії за віком зріс з 5 до 15 років, пенсії за віком у розмірі, не нижчому за мінімальну – з 20 до 30 років для жінок, з 25 до 35 років для чоловіків;

– введено істотні обмеження індексації виплат працюючим пенсіонерам;

– з 2011 року збільшено пенсійний вік тільки для чоловіків – державних службовців, науковців і народних депутатів до 62 років, що дало можливість зменшити лише видатки бюджету Пенсійного фонду, але не збільшило ні доходи держави у формі єдиного внеску з працюючих жінок (заробітна плата нижча, ніж у чоловіків), ні доходи пенсіонерів у формі збільшених соціальних виплат;

– замість чотирьох окремих внесків до соціальних фондів (Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві) запроваджено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, який не знизив рівень навантаження на фонд оплати праці – величина єдиного соціального внеску відповідає сумарній ставці внесків до соціальних фондів на кінець 2010 р.

У цей період більш активними були заходи щодо призначення спецпенсій. Так, з метою зменшення нерівності між пенсіонерами запроваджено низку обмежуючих заходів щодо спец пенсій [143]:

1) знижено коефіцієнт заміщення з 80–90% до 60% заробітку;

2) збільшено період урахування заробітку з 2 до 5 років;

3) обмежено виплату спецпенсій працюючим пенсіонерам, а вже з травня 2015 р. припинено призначення нових

спецпенсій за більшістю законів. У зв'язку з цим кількість отримувачів таких пенсій та їх відрив від розміру звичайних пенсій почали скорочуватися.

У 2014 р. дотримуючись заходів жорсткої економії деякі надбавки було зафіксовано у номінальному розмірі. Так, додаткова пенсія чорнобильцям 4-ї категорії становить 56,94 грн., підвищення до пенсій дітям війни – 66,43 грн. [10]. Ефективність таких надбавок, на нашу думку, сумнівна, бо через значну чисельність отримувачів видатки на них є надзвичайно великими. На 1 січня 2017 р. чорнобильців 4-ї категорії налічувалося 388112 осіб, дітей війни – 2,65 млн. осіб [120, с. 27–29].

4) 2015–2018 рр. – запровадження жорстких обмежень та замороження індексації пенсій (повне припинення індексації пенсій). Гостра економічна криза, посилена напруженою військово-політичною ситуацією, спонукала до запровадження режиму жорсткої економії та консолідації соціальних видатків. У рамках пенсійної системи значна кількість заходів була спрямована на обмеження можливостей раннього виходу на пенсію [85; 96; 82]:

- скасовано дострокові пенсії для безробітних, які зареєстровані в Державній службі зайнятості і яким з моменту звільнення до досягнення пенсійного віку залишилося не більше 1,5 року;

- істотно скорочено перелік виробництв, професій, посад, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах;

- розпочато поступове підвищення на 5 років пенсійного віку та/або загального страхового стажу, необхідного для раннього виходу на пенсію за віком;

- встановлено обмеження мінімального віку та розпочато поступове підвищення на 5 років професійного страхового стажу, необхідного для виходу на пенсію за вислугу років;

– скасовано обмеження виплати пенсій працюючим пенсіонерам. Кількість працюючих пенсіонерів представлена на рис 2.1;

Рис. 2.1. Кількість працюючих пенсіонерів, які одержують пенсію, станом на 01.01. [120, с. 59]

– встановлено прив'язку віку призначення пенсії до тривалості страхового стажу. До 31 грудня 2017 р. пенсійний вік – 60 років за наявності страхового стажу не менше 15 років. З січня 2018 р. – застрахована особа має право самостійно визначити свій пенсійний вік (запроваджується «гнучкий пенсійний вік»), у 60 років виходитимуть ті особи, які на 01.01.2018 р. матимуть 25 років страхового стажу. При цьому мінімальний необхідний стаж – 15 років, максимальний – 35 років;

– з 1 січня 2018 року переглянуто розміри максимальних пенсій за віком. Тимчасово, починаючи з 2011 р. по 31 грудня 2017 року, максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Украї-

ною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не міг перевищувати 10740 гривень. З 01.01.2018 не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність, тобто 13730 гривень. У 2019 р. відбувається збільшення максимальної пенсії з 01.01.2019 р. по 30.06.2019 р. – 14970 грн.; з 01.07.2019 р. – 30.11.2019 р. – 15640 грн.; з 01.12.2019 р. – 31.12.2019 р. – 16380 грн.;

– скасовано податки з високих пенсій (що перевищують 10 розмірів прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб), до яких до лютого 2018 р. оподаткування здійснювалося за ставкою 18% податку на доходи фізичних осіб, а також військовим збором на рівні 1,5% відповідно. Зрозуміло, що відсоток таких осіб невеликий порівняно із загальною чисельністю пенсіонерів (0,02% на початок 2018 р.) але суми податків, які з них утримувалися, за деякими оцінками, становили щонайменше 1–1,2 млрд. грн. [113]. Як свідчить світовий досвід, кожна країна встановлює власні правила оподаткування пенсій. Наприклад, у Німеччині, оподатковується тільки та частина пенсії, яка приносить дохід тобто та частина, яка формується за рахунок відсотків на акумульовані внески. Якщо й запроваджується така норма, то здійснюється це поступово. Так, у Німеччині, відповідні правові норми були прийняті у 2005 році, а перехідний період триває до 2040 року.

Відповідно до змін з 1 червня 2015 р. призначення всіх видів пенсій відбувається за нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення», а спеціальні пенсії скасовуються, окрім спеціальних пенсій для військовослужбовців. Тобто процедура відрахувань до солідарної системи та нарахування пенсій для державних службовців та прирівняних для них осіб має відбуватися за однаковими принципами зі всіма іншими особами працездатного віку. Варто

зазначити, що, починаючи з 2000 року для державних службовців було встановлено прогресивну ставку внеску залежно від рівня заробітної плати – від 1% для доходу менш як 150 грн. до 5% для доходу понад 501 грн. Протягом 10 років цей внесок змінювався і з прийняттям у 2010 році Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» єдиний соціальний внесок для державних службовців становив 6,1%, у той час як для решти найманих працівників становив 2,6%. З 2016 р. державними службовцями такі відрахування вже не здійснюються.

Для цього етапу характерним та найбільш суперечливим заходом було різке зниження розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ЄСВ). До кінця 2015 р. розмір ЄСВ для роботодавців становив від 36,76% до 49,7% залежно від класу професійного ризику виробництва (67 класів ризику встановлювалися за основним видом економічної діяльності підприємства), для самозайнятих – 34,7%, для найманих працівників – 3,6%.

З початку 2016 р. ЄСВ сплачують лише роботодавці і самозайняті за однаковою ставкою 22%. Пропорції розподілу ЄСВ змінено так, щоб забезпечити надходження за трьома видами соціального страхування: на випадок безробіття, тимчасової непрацездатності, нещасних випадків на виробництві. Весь дефіцит сконцентрувався у пенсійній системі. Розмір пенсійного внеску як частина ЄСВ скоротився майже вдвічі. З одного боку, зниження розміру ЄСВ здійснювалося нібито з метою стимулювання бізнесу до детінізації та розвитку, але насправді поставило під велику загрозу фінансову спроможність пенсійного забезпечення: у 2016 р. та 2017 р. надходження ЄСВ становлять менше половини усіх надходжень до бюджету Пенсійного фонду.

У 2015 р. надходження ЄСВ забезпечили 62% бюджету Пенсійного фонду, у 2016 р. – 42%. Дефіцит власних коштів збільшився з 31,8 до 84,9 млрд. грн. і сягнув третини загальної

суми пенсійних видатків. Основним джерелом наповнення бюджету Пенсійного фонду стали кошти державного бюджету – 56% усіх видатків, тоді як виплати за суто державними пенсійними програмами потребували лише 20% загальної суми видатків. [26; 27].

У січні 2017 р. середній розмір пенсій становив 1828 грн., що порівняно з 2000 р. номінально у 26,5 рази більше. Але, враховуючи інфляцію реальне зростання сягає близько 3 разів. У перерахунку за офіційним курсом Національного банку України, розмір пенсії у січні 2017 р. становив 63 євро.

У цей період часу було встановлено обмеження на підвищення пенсійного віку. Хоча, досвід країн переконує, що для проведення реальних пенсійних реформ має відбуватися підвищення пенсійного віку. Ці заходи, на нашу думку, є важливими з огляду підтримки балансу чисельності платників внесків і пенсіонерів. За оцінками, у 2021 р. пенсійний вік жінок і чоловіків зрівняється і становитиме 60 років – це неприйнятно мало з огляду на демографічні тенденції в Україні. Серед країн Європейського Союзу практично усі піднімають пенсійний вік, орієнтуючись уже на вік – 63–65 років. В Україні відмова від підвищення пенсійного віку має спекулятивне політичне підґрунтя.

Як результат, у 2016 р. акценти зроблено на здійсненні перерахунку пенсій (осучаснення) та посилення вимог до страхового стажу. По перше, з 1 січня 2018 р. з неповним страховим стажем (менше 30 років для жінок, 35 років для чоловіків) гарантія мінімального розміру пенсії пропорційно до прожиткового мінімуму надаватиметься тільки після досягнення 65 років. До досягнення цього віку розмір їхньої пенсії дорівнюватиме основному розміру пенсії без будь-яких дотацій. Прив'язка віку призначення пенсії до тривалості набутого стажу передбачає встановлення кількох вікових порогів за критеріями стажу (таблиця 2.1.).

Таблиця 2.1

**Підвищення критеріїв страхового стажу
для призначення пенсії за віком**

Рік	Необхідний стаж для призначення пенсії після досягнення зазначеного віку		
	після 60 років	після 63 років	після 65 років
2018	не менше 25 років	від 15 до 25 років	х
2019	не менше 26 років	від 16 до 26 років	від 15 до 16 років
2020	не менше 27 років	від 17 до 27 років	від 15 до 17 років
2021	не менше 28 років	від 18 до 28 років	від 15 до 18 років
2022	не менше 29 років	від 19 до 29 років	від 15 до 19 років
2023	не менше 30 років	від 20 до 30 років	від 15 до 20 років
2024	не менше 31 років	від 21 до 31 років	від 15 до 21 років
2025	не менше 32 років	від 22 до 32 років	від 15 до 22 років
2026	не менше 33 років	від 23 до 33 років	від 15 до 23 років
2027	не менше 34 років	від 24 до 34 років	від 15 до 24 років
2028 і далі	не менше 35 років	від 25 до 35 років	від 15 до 25 років

Джерело: [82]

Згідно представлених даних, розрахунок буде виглядати так: у 2018 р., щоб отримати пенсію жінкам у 58,5 років, а чоловікам у 60 років, стаж має становити не менше 25 років. Якщо людина має стаж від 15 до 24 років, вона зможе отримати пенсію за віком, коли їй виповниться 63 роки або вона напрацює стаж 25 років (залежно від того, що станеться раніше). Починаючи з 2028 р., право на призначення пенсії за віком у 60 років матимуть особи зі стажем не менше 35 років, у 63 роки – зі стажем від 25 до 34 років, у 65 років – зі стажем від 15 до

24 років включно. При цьому, пенсійний вік залишається незмінним (для жінок – за графіком підвищення віку, для чоловіків – 60 років), і людина може сама обирати, в якому віці вона зможе вийти на пенсію. Такий підхід, на нашу думку, є сумнівним та дискусійним. По перше, молоді особи, з огляду на зростання тривалості навчання, просто не встигатимуть заробити 35 років стажу до досягнення 60-річного віку, а особи зрілого віку, вже не матимуть змоги істотно змінити свою кар'єру.

По друге, обмеження права на мінімальну пенсію пропорційно прожитковому мінімуму не стимулюватиме відкладення виходу на пенсію, оскільки свій пенсійний дохід особа доповнюватиме заробітною платою, бо знято обмеження на виплату пенсій працюючим пенсіонерам.

По третє, для усіх, у кого розмір пенсії є нижчим за прожитковий мінімум, або кому відмовлено у призначенні пенсії, існує можливість звернутися за соціальною допомогою малозабезпеченим. З огляду на недосконалість процедури перевірки доходів, яка має переважно формальний характер, довести право на допомогу не є складно. Як результат, збільшиться кількість одержувачів і зростуть видатки на соціальну допомогу малозабезпеченим. Пропоновані дії впливають на зменшення потоків страхових відшкодувань і збільшать роль державного бюджету у фінансуванні пенсій, а не Пенсійного фонду.

5) 2019 р. – період «чергових косметичних» змін у пенсійному забезпеченні, який розпочався із перерахування пенсії з урахуванням інфляції та зростання середньої заробітної плати. Також передбачено [143]:

– встановлення надбавки до пенсій колишніми військовими на 25%: за підрахунками в Україні близько 550 тис. пенсіонерів-силовиків, їх середня пенсія – 4900 грн., надбавка становитиме 1225 грн. [28];

– підвищення пенсії з урахуванням інфляції і зростання зарплат проводиться в автоматичному режимі. Підвищення відбуватиметься за єдиними підходами ще двічі у 2019 році: з

1 липня – перерахунок пенсій у зв'язку зі збільшенням прожиткового мінімуму до 1564 грн.; з 1 грудня – перерахунок пенсій у зв'язку зі збільшенням прожиткового мінімуму до 1638 грн.;

– накопичувальне пенсійне забезпечення не вводиться через відсутність ухвалених законопроектів щодо його реалізації;

– зміни у нарахуванні єдиного соціального внеску, що включають: збільшення порогу застосування базової ставки 22% щодо єдиного соціального внеску; впровадження збільшення мінімальної суми ЄСВ для керівників підприємств; обмеження доходу по працівникам-інвалідам, до якого може застосовуватися пільгова ставка ЄСВ – 8,41%; введення збільшеної ставки ЄСВ «22%+» для підприємств зі шкідливими умовами праці. Збільшено частку єдиного внеску, що спрямовується на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві (з 9,1472% до 9,3759%), за рахунок зменшення частки цього внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (з 5,2313% до 5,0026%) [95].

Проведений поетапний аналіз функціонування загальнообов'язкового пенсійного забезпечення в Україні дозволяє виділити загрози, що мають системний характер та є економічно небезпечними для держави.

1. Розбалансування Пенсійного фонду України, акумуляція недостатнього обсягу коштів для виплати пенсій.

Спочатку перетворення Пенсійного фонду України на інструмент скорочення дефіциту державного бюджету, а з 1996 року і по сьогодні діяльність Пенсійного фонду характеризується дефіцитом коштів. При цьому, необхідно наголосити, що у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» конкретизовано лише два випадки, коли дефіцит коштів Пенсійного фонду має покриватися за рахунок коштів державного бюджету, – якщо дефіцит виник у зв'язку із [86]:

1) забезпеченням виплати пенсій в розмірі, не нижчому за мінімальний;

2) спрямуванням частини страхових внесків до другого рівня (другий рівень не запроваджено, тому це не здійснюється).

Державний бюджет фінансує додаткові надбавки/підвищення до пенсій для ветеранів війни, дітей війни, шахтарів, донорів, мешканців гірських населених пунктів. Коштом державного бюджету фінансуються внески за певні категорії застрахованих осіб. Ці категорії визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», до них належать військовослужбовці строкової служби, особи, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також особи, які доглядають за дитиною з інвалідністю, або за людиною з інвалідністю 1-ї групи, або за особою пенсійного віку, які за медичним висновком потребують постійного стороннього догляду. Внески сплачуються у мінімальному розмірі, дохід застрахованої особи за цей час зараховується на рівні мінімальної заробітної плати.

За реальних умов кошти державного бюджету на покриття дефіциту Пенсійного фонду виділяють, не вдаючись до аналізу причин його виникнення. Водночас таких коштів у держбюджеті часто бракує. З 2007 р. набула поширення практика залучення казначейських безвідсоткових позик на покриття тимчасових касових розривів. Упродовж 2009–2015 рр. суми таких позик сягали щороку 37–45 млрд. грн., що становить близько 20% річного обсягу видатків на виплату пенсій. На 1 січня 2017 р. загальна сума неповернутих позик становила 48 млрд. грн. Пенсійний фонд є найбільшим боржником Державного казначейства [23].

Використовуються різні способи «маскування» дефіциту Пенсійного фонду та його додаткового фінансування не лише за рахунок прямих асигнувань державного бюджету, а й за рахунок місцевих бюджетів. Пропозиції повного чи часткового списання висловлювалися неодноразово, але не

знаходили підтримки в уряді. За певних обставин заборгованість минулих років може обернутися примусовим вилученням власних коштів Пенсійного фонду. Таке відбулося вкінці 2016 р., коли довелося повернути державному бюджету 2,4 млрд. грн. Водночас того року Пенсійний фонд уперше за останні 10 років взагалі не звертався за позиками.

Представлені дані у таблиці 2.2 показують обсяги доходів бюджету Пенсійного фонду.

Таблиця 2.2

**Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України
у 2004–2017, млрд. грн.***

Роки	Доходи		
	усього	у т.ч. власні доходи	у т.ч. кошти з державного бюджету
2004	37,3	31,4	5,9
2005	65,73	42,7	23,03
2006	71,56	54,3	17,26
2007	101,3	75,5	25,8
2008	143,4	102	41,4
2009	148,3	99,8	48,5
2010	183,4	119,3	64,1
2011	197,4	139,1	58,3
2012	222,5	158	64,5
2013	250,1	166,9	83,2
2014	241,7	165,9	75,8
2015	264,7	169,9	94,8
2016	254,3	111,7	142,6
2017	292,3	158,9	133,4

* без урахування залишку та позики

Джерело: складено на основі звітів про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2004–2017 рр.

Збільшення власних надходжень має більш рівномірний характер, у той час як кошти державного бюджету стали значними з 2013 р., що вказує на проблеми у діяльності Пенсійного фонду щодо наповнення бюджету. Так, залучення коштів з Державного бюджету України у бюджет Пенсійного

фонду України: у 2015 році порівняно з 2014 роком, зросло на 600%; у 2016 році порівняно з 2015 роком, зросло на 50%; у 2017 році порівняно з 2016 роком, зменшилось на 1%. Це означає, що необхідне зменшення частки коштів державного бюджету у наповненні бюджету Пенсійного фонду України, так як це посилює податковий тягар на громадян та суб'єктів підприємницької діяльності та зменшує видатки держави на заплановані соціально-економічні програми.

На нашу думку, головною причиною розбалансування Пенсійного фонду України є порушення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів і ВВП (таблиця 2.3), низька якість управлінських рішень в організації діяльності Пенсійного фонду.

Таблиця 2.3

**Видатки Пенсійного фонду України у % до ВВП,
станом на 01.01.**

Рік	%	Рік	%
2000	8,1	2009	17,5
2001	8,8	2010	17,1
2002	10,1	2011	15,6
2003	8,8	2012	16,0
2004	11,0	2013	16,4
2005	14,0	2014	15,3
2006	13,1	2015	13,4
2007	13,3	2016	10,6
2008	15,2	2017	10,2

Джерело: складено та розраховано згідно офіційних даних Державної служби статистики. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Вітчизняний показник «співвідношення видатків Пенсійного фонду до ВВП країни» не можемо порівнювати із показником у зарубіжних країнах, оскільки, в Україні, по перше, значна частина валового внутрішнього продукту перебуває в неофіційному обігу; по друге, у розвинутих країнах цей показник відображає тільки державні пенсійні виплати, при цьому розвиваються недержавні пенсійні фонди;

по третє, в Україні має місце відхилення максимальних пенсій від мінімальних, тому середній показник є дещо деформованим; по четверте, в нашій державі значні видатки на пенсії є результатом швидкого виходу на пенсію.

2. Дисбаланс відносин між учасниками пенсійного забезпечення, що проявляється у нерівності в отриманні пенсії та невідповідності темпам інфляції, темпам зростання заробітної плати та індексації пенсій.

Середній розмір пенсії – 1828 гривень. При цьому середня пенсія судді – 22 тис. грн., народного депутата – 15 тис. грн., вченого – 3,7 тис. грн., чиновників – 3,3 тис. грн. Майже два мільйони українських пенсіонерів отримують менше 1400 гривень, 2,4 мільйона – менше 1500 гривень. Серед «багатих пенсіонерів» (з пенсією більше 10 тисяч) – 0,2% від загальної кількості громадян «на заслуженому відпочинку» [116]. Станом на 01.01.2018 р. пенсійні виплати за видами представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Середній розмір пенсійних виплат за видами в Україні, станом на 01.01.2018 р.

Показники	Чисельність пенсіонерів, осіб	Середній розмір призначеної мінімальної пенсії	Середній розмір пенсії у % до прожиткового мінімуму
Усього пенсіонерів, у тому числі за віком	11725370	2479,15	179
по інвалідності	8922541	2556,68	186,2
у разі втрати годувальника	1400739	2000,92	142,2
за вислугу років	663171	2368,04	160,0
соціальні	646099	2595,16	170,1
довічне грошове утримання суддів у відставці	89712	1450,56	105,6
	3108	24722,27	1800,6

Джерело: [120, с. 75]

Якщо аналізувати середній розмір пенсії з 2000 р. по сьогодні спостерігається тенденція до зростання (таблиця 2.5), але переважна частина цього зростання поглинається інфляцією і, насправді, реальний розмір пенсії мізерний.

Таблиця 2.5

Середній розмір пенсії в Україні

Рік	Чисельність пенсіонерів, млн. осіб	Середній розмір пенсії		
		грн./місяць	у % до прожиткового мінімуму	у % до середньої заробітної плати
2000	14,53	69	32	38
2001	14,44	84	34	33
2002	14,42	123	45	38
2003	14,37	137	51	34
2004	14,34	182	64	36
2005	14,06	316	95	49
2006	14,05	407	116	47
2007	13,94	478	126	43
2008	13,82	776	165	51
2009	13,75	934	188	56
2010	13,72	1033	149	54
2011	13,74	1152	154	50
2012	13,82	1253	152	46
2013	13,64	1471	165	49
2014	13,53	1526	161	48
2015	12,15	1582	167	46
2016	12,29	1657	158	39
2017	11,96	1828	147	34,4
2018	11,725	2479	144,6	35,6

Джерело: дані 1 січня відповідного року. Складено та розраховано згідно офіційних даних Державної служби статистики. – URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Співвідношення середнього розміру пенсії з прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність, характеризує рівень забезпечення державних гарантій, а з 2005 р. цей прожитковий мінімум визначає розмір міні-

мальної пенсії за віком. Однак після замороження прожиткового мінімуму впродовж 2014–2015 рр. це співвідношення не можна вважати об'єктивною характеристикою. Так, у січні 2017 р. встановлений прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, становив 1247 грн., але з урахуванням фактичного рівня цін його вартість була майже 2318 грн. Виходить, що середня пенсія становить лише 79% прожиткового мінімуму. Тому встановлений прожитковий мінімум перетворився на формальну величину.

Коефіцієнт заміщення характеризує співвідношення середніх розмірів пенсії і заробітної плати і показує пенсійний дохід щодо рівня доходів працюючих. Упродовж 2005–2014 рр. коефіцієнт заміщення становив близько 50%. Індексація пенсій упродовж 2014–2016 рр. призвела до падіння цього ключового співвідношення – лише 30% у січні 2017 р. Таке знецінення пенсій істотно позначилося на їх ролі у формуванні доходів домогосподарств – у 2009–2013 рр. їх частка становила 23–24% загальних доходів домогосподарств, але, починаючи з 2015 р., їх частка знижується і у 2015 р. становить 21,8 %, 2016 р. – 19,9%, 2017 р. – 17,5% [11].

Отже, масштаби падіння доходів пенсіонерів є катастрофічними, враховуючи й те, що за 2014–2015 рр. спад реального ВВП становив 15%, реальної зарплати – 25%. Гальмування індексації пенсій призвело до швидкого зменшення пенсійних видатків по відношенню до ВВП. Так, у 2008–2013 рр. видатки Пенсійного фонду сягали 16–17% ВВП, у 2015 р. вони зменшилися до 13,4% ВВП, а у 2016 р. – до 10,6%.

3. Старіння нації із збільшенням кількості пенсіонерів та неформально зайнятих. Масштаби поширення неформальної зайнятості в Україні є значними. За даними досліджень робочої сили, у I півріччі 2017 р. із 16,2 млн. зайнятого населення майже 4 млн. (22,7%) мали неформальну зайнятість. Серед молоді віком 15–24 років рівень залучення до неформальної зайнятості сягає 34,7%, у віці 25–29 років – 23,8%, серед населення віком 30–59 років – близько 21%

[108]. В Україні співвідношення платників пенсійних внесків до пенсіонерів – майже 1 до 1. Про негативний вплив демографічних ризиків на функціонування Пенсійного фонду було багато вітчизняних досліджень [44; 50].

Україна входить у десятку країн світу з найвищими темпами зменшення населення (більш ніж на 15% до 2050 р.) [166]. Вікова структура населення свідчить про регресивний тип відтворення поколінь. Таке зменшення зумовлене не лише низькою народжуваністю і високою смертністю, а й впливом значних розривів у віковій структурі населення. Унаслідок різкого спаду народжуваності у 1990-х – на початку 2000-х років, нинішні покоління дітей значно поступаються за чисельністю поколінням середнього та дорослого віку. Це означає, що коли це покоління дітей матиме працездатний вік, пенсійного віку досягатимуть значно численніші покоління людей, народжені у 1960–1980-х роках. Тому, чисельність населення працездатного віку скорочуватиметься, а пенсійного віку – зростатиме. Процес старіння населення України значно загострює проблеми (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Чисельність працюючих на одного пенсіонера в Україні, станом на 01.01.

Рік	Чисельність працюючих на одного пенсіонера	Рік	Чисельність працюючих на одного пенсіонера
2000	1,39	2009	1,47
2001	1,39	2010	1,48
2002	1,40	2011	1,48
2003	1,40	2012	1,48
2004	1,42	2013	1,50
2005	1,48	2014	1,34
2006	1,48	2015	1,34
2007	1,54	2016	1,0
2008	1,52	2017	0,9

Джерело: складено та розраховано згідно офіційних даних Державної служби статистики за 2000–2017 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Варто зауважити, що співвідношення чисельності працюючих на одного пенсіонера в Україні у 1991 р. становила 1,75, 1995 р. – 1,57, а з 2016 р. відбулося різке зменшення цього показника.

Необхідно врахувати й те, що у 2021 р. закінчиться підвищення пенсійного віку для жінок, тому річний потік нових претендентів на пенсії за віком збільшиться у 1,5 рази. У цей час працеактивним буде покоління осіб, народжені на початку 2000-х років, їх чисельність буде вдвічі меншою порівняно з поколіннями, які досягатимуть 60-річного віку.

На нашу думку, для мінімізації наслідків загроз у діяльності Пенсійного фонду України необхідно:

– здійснити диференціацію сплати єдиного соціального внеску між роботодавцями (на загальний рахунок) та найманими працівниками (на їх особистий пенсійний рахунок). Сплата на персональний рахунок призведе до мінімізації обсягів неформальної зайнятості. Вжиті заходи щодо зменшення навантаження на фонд оплаті праці не стало дієвим стимулом щодо скорочення тіньового сектора й легалізації працюючих громадян. Має бути комплексна система соціального, пенсійного забезпечення, у тому числі медичного забезпечення, у якій належну участь брали, у першу чергу, самі громадяни. Запровадження державою мінімального розміру пенсії, що забезпечує додатковий соціальний захист найвразливіших верств населення, одночасно зумовило викривлення пропорцій участі громадян у формуванні коштів Пенсійного фонду. Як результат, пенсії близькі між собою за розмірами. Водночас, для окремих груп осіб (народних депутатів, суддів тощо) встановлені особливі правила обчислення пенсій, що безпідставно збільшує їх розмір та нівелювало ідею єдиного підходу до призначення пенсій.

– підвищити пенсійний вік. Збільшення пенсійного віку є необхідною умовою. До 2021 р. головним чинником, що обмежуватиме цей вплив буде поступове підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років, тому загальний вік виходу на пен-

сію зросте до 60 років у 2021 р. Після цього дисбаланси пенсійного забезпечення знову посилюються. Для повного нівелювання проблем від старіння населення потрібно протягом 2022–2050 рр. збільшити вік виходу на пенсію до 65 років.

– трансформувати соціальні цінності, динаміку доступності соціальних послуг для пенсіонерів і розвиток ринку праці; формування ресурсів пенсійних фондів. Окрім цього, має бути належна диференціація самих пенсій – у більшості пенсіонерів розміри пенсій близькі за розмірами, водночас створені особливі правила обчислення пенсій для вузького кола осіб, що спотворило саму ідею єдиного підходу до призначення пенсій.

Отже, в Україні чергових спроб реформування пенсійного забезпечення було чимало, але усі без суттєвих результатів, бо не вносяться суттєві зміни в механізм функціонування, що можуть приводити до принципово нових результатів. Нині українська пенсія не убезпечує від бідності, система залишається соціально несправедливою, не відбувається детінізація заробітків та доходів загалом; Пенсійний фонд не може обійтись без дотацій з бюджету; не усі законодавчі норми узгоджуються між собою, що серйозно підриває економічну безпеку держави. Подальше відтермінування повноцінної реформи пенсійного забезпечення з введенням обов'язкового державного накопичувального рівня становить загрозу для фінансової стабільності країни, оскільки поглиблення кризи загальнообов'язкового пенсійного забезпечення потребуватиме збільшення державних видатків у довгостроковому періоді та збільшуватиме навантаження на майбутні покоління.

2.2. Структурування ризиків недержавного пенсійного забезпечення

На сучасному етапі Україна обтяжена численними загрозами для своєї національної безпеки та особистої безпеки кожного громадянина. Війна, девальвація гривні, корупція

та тінізація економіки найбільш негативно впливають на стабільність національного господарства, загострюють проблеми та протиріччя у його соціально-економічному розвитку. Різке зростання тарифів, цін на паливо та продукти харчування, зниження ділової активності суб'єктів господарювання, змушують населення від збереження частини своїх ресурсів перейти до їх споживання, що неминуче призводить до падіння попиту на фінансові послуги, у тому числі послуги із недержавного пенсійного забезпечення.

У аналітичному звіті, який підготували фахівці Світового банку перелік ризиків для НПФ, виглядає так [130, с. 9]:

1. Ризики, пов'язані з непрозорою конкуренцією (схеми, створені органами державного управління, квазіпенсійні продукти страхових компаній і пенсійні рахунки банків можуть зменшити прозорість ринку та перешкодити клієнтам здійснювати обґрунтований вибір, який сприяє максимізації пенсій в довгостроковій перспективі).

2. Ризики, пов'язані зі структурою управління фондами і їх прозорістю (непрозора структура управління не забезпечує спрямованість діяльності недержавних пенсійних фондів на учасників пенсійної системи).

3. Ризики, пов'язані з оцінюванням вартості активів (удосконалення процесів формування цін цінних паперів, що використовуються для оцінювання вартості активів, і роллю зберігачів у цьому оцінюванні).

4. Ризики з розрахунками вартості одиниці пенсійних внесків (оскільки учасники пенсійних програм не мають можливості постійно відслідковувати вартість одиниці своїх пенсійних внесків, вони не поінформовані належним чином про якість управління активами і не мають належної основи, необхідної для того, щоб зробити вільний і обґрунтований вибір пенсійної схеми, яка відповідатиме їхнім особистим потребам).

5. Ризики, зумовлені обмеженим набором можливостей для досягнення оптимальної диверсифікації портфеля

(неадекватна пропозиція ліквідних цінних паперів, випущених урядом і/або прозорими корпоративними емітентами).

6. Ризики перехресного продажу та маркетингу (ризиками, пов'язаними з тим, що брак інформації чи неправильна інформація, небажані стимули звужують можливості здійснення вільного та обґрунтованого вибору пенсійної схеми).

В Україні недержавне пенсійне забезпечення зазнає постійного впливу деструктивних чинників, що перешкоджають ефективному розвитку – глобалізаційних світових, так і внутрішніх фінансово-економічних процесів, що проявляється у різкому падінні світових індексів акцій та цін на сировину на міжнародних ринках і відпливі інвесторів у безпечні активи. Недооцінювання державою масштабів таких деструктивних дій або зволікання чи небажання із запобігання їм можуть та вже спричиняють суттєві втрати для пенсійного забезпечення українських громадян. Виділимо, на нашу думку, головні деструктивні чинники (як зовнішнього, так і внутрішнього характеру), реалізація яких може обернутися серйозними ризиками у розвитку недержавного пенсійного забезпечення [139].

1. Нині, з одного боку, нові підходи до організації та накопичення пенсій за допомогою державного Накопичувального фонду та недержавних пенсійних фондів маловідомі (або зовсім не відомі) громадянам, що породжує недовіру та невпевненість. З іншого боку, пенсійна безграмотність, недостатня зацікавленість роботодавців та найманих працівників у фінансуванні цих фондів впливає на слабке їх використання. Брак, відсутність інформації, низький рівень роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі накопичувального пенсійного забезпечення в суспільстві є чинником виникнення ризику та виклику для недержавного пенсійного забезпечення, так і загалом всієї пенсійної системи в Україні. На даний час необхідність та важливість накопичувального пенсійного забезпечення випала із системи інформаційних завдань держави. Громадяни не сприймають фінансові

інститути довгострокового інвестування через неодноразові втрати грошових коштів (на початку та протягом 90-х років втрата коштів у банках, фінансово-економічна криза 2008–2009 рр.).

2. Недотримання вимог нормативно-правових актів, етичних норм чи двозначного їх тлумачення, часті зміни законодавства негативно впливають на функціонування недержавних пенсійних фондів. Це приводить чи може призводити до сплати штрафних санкцій та адміністративних стягнень, погіршення репутації, послаблення позицій на фінансовому ринку, обмеження можливостей розвитку НПФ. З іншого боку, законодавство держави нерозвинуте, суперечливе та недосконале (в сучасних умовах неоднозначними є норми законодавчої бази щодо участі на етапі пенсійного накопичення банків та страхових компаній), характеризується частими змінами положень та норм щодо функціонування того чи іншого сегменту ринку фінансових послуг [139].

Політичні зміни є необхідною умовою існування країни, її розвитку. Але зміни можуть носити різний характер, окремі – ведуть до порушення сталості розвитку. Негативні політичні зміни (військові дії, загострення внутріполітичної ситуації, зміни в політичному курсі, зміни геополітичної ситуації), що відбуваються в країні впливають як на фінансовий стан НПФ, так й на формування ними фінансових ресурсів для персонального пенсійного забезпечення. Громадяни та роботодавці на добровільній основі зменшують (або припиняють) перерахування внесків на свою користь або на користь третіх осіб на індивідуальні пенсійні рахунки НПФ. Розмір пенсії, що виплачується НПФ, залежить від розміру коштів акумульованих на індивідуальному пенсійному рахунку. Управління пенсійними заощадженнями при жорсткому контролі органів державної влади може забезпечити ефективне управління активами пенсіонерів.

3. Скорочення загальної кількості зайнятих, поширення неформальної та часткової зайнятості, робота вдома, під-

вищення демографічного навантаження особами похилого віку, збільшують частку державних витрат на підтримку пенсіонерів. В Україні залишаються люди похилого віку, молоді особи, працездатне населення емігрує у розвинуті країни. Залучення українських студентів до навчання у вишах країн-сусідів веде до зменшення працездатного населення. Це вкрай серйозний чинник-дестимулятор для українського суспільства, який призводить до негативних тенденцій у розвитку пенсійного забезпечення – витрати державного Пенсійного фонду зростають, а приватне накопичення стає мізерним (про що свідчать дані, представлені у попередньому параграфі).

У 2015 р. збільшилась кількість людей, що виїхала за кордон. До цього часу темпи зростання потоку мігрантів з України не перевищували 5% на рік. Це пояснюється, в першу чергу, економічним становищем в країні. Нині найбільша вікова група серед тих, хто виїжджає, це особи віком 25–34 роки. Зростає також кількість тих, хто їде на навчання за кордон. Близько 25 тисяч студентів [37]. Тобто, в Україні зменшується кількість громадян, хто може працювати, платити податки, створювати пенсійний капітал на майбутнє.

Як уже зазначалось у попередньому параграфі для сучасної демографічної ситуації характерне поступове старіння населення України. Внаслідок постійного зниження народжуваності значно знизилася чисельність дітей. В Україні тенденція зменшення народжуваності стала помітною із середини 2014 року. Якщо у 2013–2014 роках реєструвалося до 500 тисяч новонароджених на рік, то 2014-го ця цифра скоротилася до 400 тисяч.

Низький рівень народжуваності, зниження питомої ваги молодих вікових груп до 16 років у поєднанні з очікуваним майбутнім зменшенням тривалості життя (середня тривалість життя в Україні становить близько 63 років для чоловіків та 74 років для жінок) сприяють зростанню чисельності пенсіонерів та старіння нації.

Водночас високою є смертність населення, насамперед чоловіків. Протягом чотирьох років в Україні стала знижуватися кількість померлих: 551,2 тисячі померлих у 2013 році проти 477,5 – у 2017 році. Крім того, в минулому році зафіксовано найвищий показник перевищення народжуваності над смертністю за чотири роки – 171,2 тисячі [18].

В Україні сформувалася структура населення, для якої характерна висока питома вага осіб старшого віку і низька – молодшого. На 1 січня 2018 року чисельність осіб у віці 0–15 років становила 16,3% загальної чисельності постійного населення, у віці 60 років і старше – 22,9%, у віці 16–59 років – 60,8% [18].

Вікова структура визначає демографічне навантаження: станом на 1 січня 2018 року на 1000 осіб у віці 16–59 років припадало 269 осіб у віці 0–15 років та 378 осіб у віці 60 років і старше. У сільській місцевості відповідні показники значно вищі (302 і 396 осіб), ніж у міських поселеннях (255 і 370 осіб). У порівнянні з 2017 роком загальний коефіцієнт демографічного навантаження на 1000 осіб у віці 16–59 років у цілому по Україні зріс з 632 до 647 осіб [18].

4. Непрозорість фінансової системи, проблеми у діяльності одного з учасників такої системи, загальний економічний спад може мати негативні наслідки, яких неможливо уникнути, а лише мінімізувати для недержавного пенсійного забезпечення. Такі чинники мають вплив через існування зв'язків між системою пенсійного забезпечення та іншими сегментами фінансового ринку і економіки в цілому.

Система недержавного пенсійного забезпечення у формі або за участю НПФ є взаємопов'язаною між багатьма учасниками ринку фінансових послуг – банки-зберігачі, компанії з управління активами, страхові компанії. Криза банківської системи (в Україні – це банківські кризи 2014–2015 рр, 1998 р., 2004 р., 2008–2009 рр.), привели до стрімкого зниження цін на активи та банкрутства окремих банків, що негативно вплинуло на функціонування НПФ. Так, НПФ

«Укрексімбанку» втратив гроші у таких банках: «Реал банк», «Дельта Банк» та на облігаціях Криму. Через неможливість повернення депозиту у «Дельта Банку» цей фонд втратив до 2% інвестиційного портфеля [2]. У 2015 році збитки банківських установ становили понад 66,6 млрд. грн. [127]. У 2017 р. обсяги збитків зменшились і становили 24.4 млрд грн., що зумовлено значними відрахуваннями у резерви [55].

Взаємопов'язані із НПФ компанії з управління активами, які диверсифікують вкладення активів НПФ у різні фінансові інструменти, дотримуються законодавчих вимог до цінних паперів (їх емітентам), які можуть входити до складу активів НПФ. Порушення цих вимог породжує ризики та виклики у системі недержавного пенсійного забезпечення. Показником їхньої ефективної роботи є чиста вартість одиниці пенсійних активів. Цей показник відображає зміну (приріст або зменшення) кожної гривні, сплаченої майбутнім пенсіонером у фонд. При цьому важливі не короткострокові досягнення, а стабільний приріст в часі. Саме динаміка приросту чистої вартості одиниці пенсійних активів показує, чи були допущені компанією з управління активами помилки у управлінні.

В Україні часто поширеною є ситуація, коли компанія з управління активами купує «сміттєві» цінні папери перед звітною датою і за допомогою них збільшують нереальну прибутковість. Однак, з часом виявляється, що такі цінні папери нічого не вартують. Це ж саме відбувається із портфелем нерухомості, який часто переоцінюють. Прикладом такої ситуації є ситуація щодо діяльності недержавного пенсійного фонду НБУ, де у 2014 р. було виявлено, що керівництво фонду вкладало гроші у сміттєві цінні папери: за оцінками незалежних аудиторів чиста вартість активів цього фонду становила 760 млн грн. замість 1,7 млрд грн., на які вказувало керівництво фонду [2].

5. Чинником, що має негативний вплив як на розвиток недержавного пенсійного забезпечення, так і на розвиток

пенсійного забезпечення загалом є система пенсійних пільг. В Україні створилися нерівні умови для тих, хто працює і тих, хто виходять на пенсію та здійснює фінансове навантаження на пенсійну систему загалом. 107 тисячам колишніх державних службовців виплачується середня пенсія в 5600 грн. Причому 3000 з цієї категорії пенсіонерів отримують виплати в розмірі 10000 грн, а 6000 – більше 20000 грн [48]. За сучасних умов можливості державного пенсійного фонду щодо утримання великої кількості «пільгових» пенсіонерів звужуються, його дефіцит зростає. Тому доцільно розвивати професійні недержавні пенсійні фонди, у тому числі, сформувати умови участі осіб у цих фондах на час їх працездатного віку. Світова практика показує, що найбагатші НПФ – це фонди державних службовців.

Недержавні пенсійні фонди як суб'єкти довгострокових фінансових вкладень відчують вплив різних чинників, які можуть ускладнювати їх розвиток породжувати ризики (не лише зовнішні, але внутрішні) у їхньому функціонуванні. Аналіз деструктивних чинників розвитку недержавного пенсійного забезпечення за характером походження та формою вияву дав змогу виокремити низку ризиків [139].

1. Ризик слабого здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти через незначні обсяги пенсійних внесків, зменшення кількості громадян, хто створює пенсійний капітал на майбутнє. Загальний обсяг активів, сформованими пенсійними фондами станом на кінець 2017 р. становив 2465,6 млн грн (у 2015 р. – 1980 млн грн.) (табл. 2.7).

Як бачимо, пенсійні активи, сума інвестиційного доходу за аналізований період постійно зростають. Значний приріст пенсійних активів відбувся у 2013–2014 рр. Водночас частка пенсійних активів у ВВП країни є дуже мізерною (рис. 2.2): 2008 р. – 0,06%, 2010 р. – 0,1%, 2012 р. – 0,11%, 2015 р. – 0,10%, 2016 р. – 0,10%, 2017 р. – 0,08%.

Таблиця 2.7

**Обсяги пенсійних активів, інвестиційного доходу
та виплат вітчизняних НПФ, 2011–2017 рр.**

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Пенсійні активи	1386,9	1660,1	2089,8	2469,2	1980,0	2138,7	2465,6
Сума інвестиційного доходу, млн. грн	559,9	727,0	953,3	1266,0	872,2	1080,5	1455,5
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн. грн	473,3	620,3	818,0	1095,0	657,0	834,8	1183,9
Витрати, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн	86,6	106,6	135,3	171,0	215,2	245,7	271,5
Співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, %	15,1	15,2	14,4	17,1	28,1	29,5	28,2
Питома вага інвестиційного доходу у пенсійних внесках, %	50,8	55,3	60,1	70,0	46,2	57,0	76,7
Співвідношення витрат, що відшкодовуються та пенсійних активів, %	6,24	6,42	6,47	6,92	10,9	11,5	11,0

Джерело: складено автором та розраховано за даними звітів про підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2011–2017 рр.

Стрімке зростання відношення пенсійних виплат до пенсійних активів, яке спостерігалось у 2008–2012 рр., згодом, у 2013 р. призупинилось, але далі цей показник підвищився і у 2015 р. становив 28,1%, у 2016 р. – 29,5%. Зростає, хоча й не так інтенсивно, співвідношення суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів та вартості цих активів.

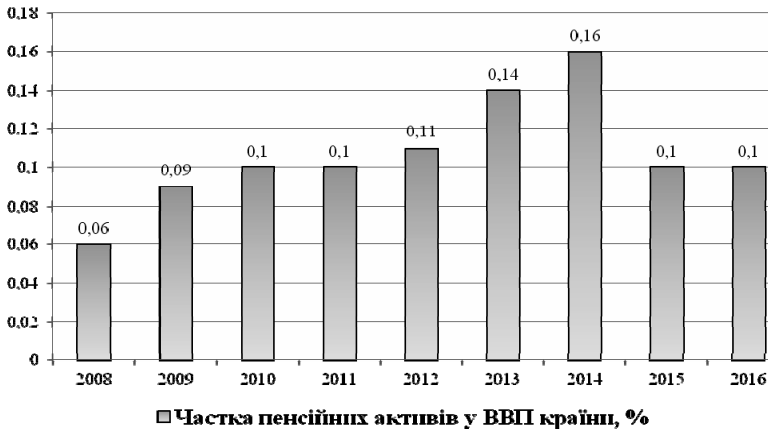

Рис. 2.2. Частка пенсійних активів у ВВП країни, %, 2008–2017 рр.

За 2010–2017 рр. обсяги інвестиційного доходу суттєво зростали і становили значну питому вагу від суми сплачених пенсійних внесків (для порівняння, у 2008 р. – 14,9%, 2011 р. – 50,8%, 2014 р. – 70 %, 2016 р. – 57,0%, 2017 р. – 76,7%) [64; 65; 70; 67]

Переважними напрямками інвестування пенсійних активів є депозити в банках, облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України, акції українських емітентів, цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України. Детальна структура інвестованих пенсійних активів за період 2010–2017 рр. представлена у додатку Б.

У загальній структурі інвестиційного портфеля НПФ за аналізований період активи розподіляються і характеризуються такими особливостями:

– зменшується частка грошових коштів, розміщених на депозитах банків, з 56,3% у 2008 р., до 41,3% у 2016 р., до 43,9% у 2017 р.;

– частка цінних паперів, дохід за якими гарантовано Кабінетом міністрів України, у консолідованому портфелі збільшилась з 3,6% у 2008 р. до 40,8% у 2016 р. (до 34,1% у 2015 р.);

– частка акцій українських емітентів є незначною, за винятком 2010–2011 рр. (становила 18,1%, 18,4% відповідно);

– питома вага вкладень у об'єкти нерухомості та банківські метали є незначною;

– з 2010 р. у інвестиційному портфелі НПФ відсутні іпотечні цінні папери, у попередні роки їх частка була мізерною – 0,05% у 2009 р.

2. Ризик можливої втрати коштів через неякісне інвестування недержавних пенсійних фондів, що проявляється у відхиленні доходності інвестування від запланованого значення, коли актив НПФ не приніс очікуваного доходу чи не відповідає принципам надійності та ліквідності; створенні фондів із недобросовісними цілями та перерозподілом ресурсів на користь засновників (інвестування в активи пов'язаних осіб засновників). У чинному законодавстві не міститься чіткої заборони щодо інвестицій у цінні папери, випущені юридичними особами, пов'язаними із засновниками НПФ. Тому такі фонди, напевно, не збільшуватимуть чисті активи своїх учасників [139].

Особливо гострою є проблема неповернення пенсійних активів, які розміщувалися на депозитних рахунках низки банківських установ, до яких введено тимчасову адміністрацію або щодо яких прийнято рішення про їх ліквідацію.

Накопичення у недержавному пенсійному забезпеченні має успішно використовуватися як джерело «довгих грошей», що й впливає на обережне використання фінансових інструментів. У вітчизняному законодавстві визначено конкретний перелік активів НПФ, ліміти їх інвестування,

напрями використання та порядок управління активами (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

**Обмеження частки інвестування пенсійних активів
недержавних пенсійних фондів в Україні [97]**

Фінансовий інструмент	Максимальна частка у загальній вартості активів, %
банківські депозити	не більше 50
цінні папери одного емітента	не більше 5
цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	не більше 50
цінні папери, доходи за якими гарантовано Радою міністрів Автономної Республіки Крим, облігації місцевих позик	не більше 20
облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України	не більше 40
цінні папери іноземних емітентів	не більше 20
іпотечні облігації	не більше 40
об'єкти нерухомості	не більше 10
банківські метали	не більше 10
інші активи не заборонені законодавством України (акції, набуті внаслідок перетворення юридичної особи, корпоративні права якої перебували в активах пенсійного фонду, в акціонерне товариство)	не більше 5

Разом з тим, законодавством для мінімізації інвестиційних ризиків встановлено такі заборони та обмеження [97]:

- формувати пенсійні активи за рахунок позикових (кредитних) коштів;
- надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, або будь-які кредити (позики) за рахунок пенсійних активів;
- укладати угоди купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу;

- емітувати будь-які боргові цінні папери та похідні цінні папери;
- розміщувати у зобов'язаннях однієї юридичної особи більш як 10 відсотків загальної вартості пенсійних активів;
- тримати більш як 10 відсотків цінних паперів (корпоративних прав) одного емітента.

Додаткові вимоги висуваються щодо інвестиційної діяльності корпоративного пенсійного фонду – дозволяється придбавати або додатково інвестувати в цінні папери, емітентами яких є засновники такого фонду, не більш як 5 відсотків загальної вартості пенсійних активів, а протягом перших п'яти років з початку заснування таких фондів – не більш як 10 відсотків загальної вартості пенсійних активів.

Формування пенсійних активів здійснюється відповідно до затвердженої інвестиційної декларації, яка визначає інвестиційну політику НПФ. В інвестиційній декларації визначається склад активів НПФ, основні напрями інвестування пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності з пенсійними активами, встановлені у межах загальних вимог та обмежень інвестиційної діяльності, визначених законодавством.

3. Ризик неефективного функціонування недержавних пенсійних фондів, які мають мати достатньо фінансових ресурсів для здійснення своєї діяльності.

Кількісна характеристика розвитку НПФ у 2008–2017 рр. представлена у табл. 2.9. Протягом зазначеного періоду спостерігається тенденція до скорочення кількості НПФ – із 110 у 2008 р. до 72 у 2015 р., що зумовлено, найперше еластичністю до наслідків фінансово-економічної кризи та до рівнів соціально-економічного розвитку в країні.

У 2010 р. уперше після запровадження системи недержавного пенсійного забезпечення, спостерігається тенденція до зменшення кількості НПФ та їхніх адміністраторів – того року із Державного реєстру фінансових установ виключено 11 НПФ.

Таблиця 2.9

**Кількість недержавних пенсійних фондів в Україні,
2008–2017 рр.**

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальна кількість НПФ, шт.	110	108	101	96	94	81	76	72	64	64

Джерело: складено автором за даними Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів за 2008–2017 роки. URL: <http://www.dfp.gov.ua>

Зменшення кількості НПФ спостерігається протягом 2016–2017 рр. – станом на 30.12.2017 р. у Державному реєстрі фінансових установ містилась інформація про 64 НПФ [67]. Найбільше установ, створено у формі відкритих НПФ, що пояснюється більшою прозорістю та їх доступністю до населення, тоді як учасниками професійних та корпоративних НПФ можуть бути лише фізичні особи, які пов'язані за родом їхньої професійної діяльності або перебувають у трудових відносинах з роботодавцями – засновниками або роботодавцями-платниками.

4. Ризик недовіри з боку учасників недержавного пенсійного забезпечення та зменшення обсягів подальших пенсійних внесків.

Громадяни України мають низький рівень доходів та не мають достатньої інформації про переваги таких фондів, не проявляють до них належної довіри. Більшість підприємців не зацікавлені у створенні корпоративних пенсійних фондів за рахунок своїх коштів. Аналіз даних табл. 2.9 свідчить, що протягом останніх років кількість НПФ поступово зменшувалась, а чисельність учасників за укладеними пенсійними контрактами збільшилась – у порівнянні з 2008 р. майже у 2 рази у 2017 р. (табл. 2.10). За аналізований період основну частину учасників НПФ становлять особи віком від

25 до 50 років (в середньому їх частка становить 60%), особи вікової групи від 50 до 60 років становлять в середньому 25%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років та вікової групи до 25 років є незначною – менше 10%.

Таблиця 2.10

**Кількість укладених пенсійних контрактів,
вкладників та учасників системи недержавного
пенсійного забезпечення в Україні, 2008–2017 рр.**

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	62,2	62,4	69,7	75,0	61,3	61,4	55,1	59,7	62,6	58,7
Кількість учасників НПФ, тис. осіб	454,5	497,0	569,2	594,6	584,7	840,6	833,7	836,7	834,0	840,8

Джерело: складено автором за даними Основні показники діяльності недержавних пенсійних фондів за 2008–2017 роки. URL: <http://www.dfp.gov.ua>

За даними Нацкомфінпослуг, максимальна кількість укладених пенсійних контрактів НПФ припадає саме на фізичні особи. Так, згідно офіційних статистичних даних, протягом 2017 р. [67]:

- з вкладниками-фізичними особами укладено близько 51,7 тис. контрактів (в 2015 р. – 52 тис. контрактів);
- з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. контрактів (як у 2015 р., так і у 2016 р.);
- з вкладниками-юридичними особами – 6,9 тис. контрактів (у 2015 р. – 7,6 тис. контрактів).

Обсяги пенсійних внесків (додаток В) хоча мають тенденцію до збільшення (пояснюється, найперше, впливом

інфляції на суму пенсійного внеску, яку необхідно сплачувати, щоб отримати наприкінці зазначеного строку відповідну накопичену пенсійну виплату), вони є незначними, а обсяги пенсійних внесків від фізичних-осіб-підприємців не змінюються протягом тривалого періоду часу.

Пенсійні внески сплачуються у розмірах та у порядку, встановлених пенсійним контрактом. Максимальний розмір внесків у фонд не обмежується.

Обсяги сплачених пенсійних внесків з кожним роком зростають: у 2017 р. становили 1897,3 млн грн. (1886,8 млн грн. у 2015 р.) і збільшились у порівнянні з 2008 р. на 1555,8 млн. грн (на 1303,9 млн грн. у 2015 р.). При цьому основну частку (більше 90%) пенсійних внесків становлять внески від юридичних осіб. Внески фізичних осіб-підприємців залишаються дуже мізерними і не змінюються протягом аналізованого періоду (0,2 млн грн.). За нашими підрахунками на одну особу працездатного віку у 2017 р. припало 122,4 грн пенсійних внесків (у 2015 р. – 119,9 грн., у 2014 р. – 105,2 грн, у 2008 р. – 30,3 грн, додаток В).

Проведені авторські розрахунки вказують на те, що здійсненні накопичення пенсійних внесків є дуже малими і становлять більше 1% річних обсягів власних надходжень Державного пенсійного фонду (табл. 2.11.). У 2014 р. цей показник становив 1,08% річних обсягів надходжень Державного пенсійного фонду, у 2016 р. – 1,91%, у 2017 р. – 1,19%.

Разом із сумою пенсійних внесків зростає сума пенсійних виплат учасникам НПФ, якими є грошові виплати учаснику системи недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, що здійснюються за рахунок коштів, накопичених у НПФ. На кінець 2017 р. сума таких виплат становила 696,3 млн грн. Дані виплати були здійснені 78,8 тис. учасникам недержавного пенсійного забезпечення, що склало 9,3% (у 2015 р. – 9,8%) загальної кількості учасників НПФ в Україні.

Таблиця 2.11

**Обсяги пенсійних внесків НПФ та власних надходжень
Державного пенсійного фонду, 2010–2017 рр.**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Пенсійні внески, млрд грн,	0,925	1,102	1,313	1,587	1,808	1,886	2,138	1,897
Обсяги власних надходжень Державного пенсійного фонду, млрд грн	119,3	139,0	157,9	168,6	166,9	172,0	111,7	158,9
Частка пенсійних внесків у обсягах надходжень Державного пенсійного фонду, %	0,77	0,79	0,83	0,94	1,08	1,09	1,91	1,19

Джерело: складено автором та розраховано за даними:

- звітів про підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2010–2017 рр. – URL: <http://www.dfp.gov.ua>;
- звітів про діяльність Державного пенсійного фонду за 2010–2017 рр. URL: <http://www.pfu.gov.ua>.

5. Ризик функціонування пенсійних схем, які використовують неконкурентні переваги і містять додаткові ризики. Так, багато пенсійних продуктів не відповідають основним принципам захисту прав споживачів фінансових послуг, є незрозумілими та не прозорими (надання пенсійних послуг банком «Аркада», у якому функції управління, адміністрування, зберігання реалізовувалися одним суб'єктом). З іншого боку, неоднозначність законодавчої бази щодо участі на етапі накопичення страхових компаній та банків не сприяє розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Тому у сучасних умовах для ефективного здійснення пенсійного забезпечення необхідне як структурування ризиків, так і розробка відповідної системи їх мінімізації та удосконалення. Система мінімізації ризиків недержавних пенсійних фондів має враховувати той факт, що фондом одночасно управляють три установи: адміністратор, компанія з управління активами та банк-зберігач, що означає – оцінювання ризику

НПФ залежить від результатів роботи вказаних установ. У свою чергу оцінювання ризиків має відбуватися за єдиними підходами та показниками, а не на власний розсуд окремого суб'єкта недержавного пенсійного забезпечення.

2.3. Методика та індикатори оцінки рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення

Тенденції останніх років, властиві вітчизняному пенсійному забезпеченню, з позиції безпекового простору, ідентифікують його динамізм та важкопрогнозованість. Це призводить до неможливості прийняття адекватних корегуючих управлінських рішень та стабілізації ситуації і породжує жваві наукові дискусії з приводу методичних підходів оцінювання стану економічної безпеки пенсійного забезпечення, пошуку адаптивної моделі на основі виявлення основних переваг та недоліків наявних методик, перегляду актуальної вибірки індикаторів та їх нормування.

Можемо стверджувати, що усвідомлення важливого значення пенсійного забезпечення задля зміцнення економічної безпеки національної економіки актуалізують питання розрахунку інтегрального індекса економічної безпеки пенсійного забезпечення ($I_{\text{ЕКПЗ}}$).

Запропонована методика інтегрального індексу економічної безпеки Ю. Харазішвілі ґрунтується на класичних методах моделювання і головних компонент, відмінністю запропонованих підходів є одночасне нормування як індикаторів економічної безпеки, так і їх порогових значень. За допомогою такого прийому можна у межах одного масштабу порівнювати динаміку інтегрального показника та інтегральних порогових значень, що дозволить визначити стан економічної безпеки та пенсійного забезпечення зокрема [131].

Шляхом опрацювання і аналізу наукових методів оцінки економічної безпеки та її складових доходимо до висновку,

що практичне застосування мають ті методики, які містять лаконічну та актуальну вибірку індикаторів, а також характеризуються зрозумілістю і простотою використання математичного інструментарію. Незважаючи на встановлені пріоритети вважаємо за доцільне зауважити, що динамічність національної економіки, соціальне переформатування національних інтересів, зокрема в сфері пенсійного забезпечення, стимулюватиме подальший пошук оптимальної методики оцінки рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення.

Наукова типологія методів ідентифікації стану складових економічної безпеки виділяє методи оптимізації; моніторингу соціально-політичних детермінант та їх порівняння зі середніми значеннями по світу; експертних оцінок; штучних нейронних мереж; теоретико-ігрових методів [13, с. 43–45], однак для відображення реального стану економічної безпеки пенсійного забезпечення жоден з них не може бути застосований самостійно. До прикладу шляхом застосування методу нейронних мереж можна спрогнозувати сумарну дію індикаторів на загальний імунітет економічної безпеки, але при цьому ігноруватимуться фактори, що супроводжуються дуалістичним характером впливу на стан безпеки. Концептуальний підхід щодо максимальної дотичності зі світовими показниками призведе до ігнорування вітчизняних орієнтирів зміцнення економічної безпеки пенсійного забезпечення, а використання теорії ігор – обмежує інструментарій суб'єктів забезпечення безпеки виключно у межах встановлених сценарії розвитку подій.

Для адекватної оцінки рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення варто покладатись на інтегральні підходи, інструментарій яких виключає більшість із визначених недоліків, передбачає застосування різновидних індикаторів з можливістю їх нормування, що у підсумку дозволить отримати адекватну та коректну діагностику безпекового стану сфери пенсійного забезпечення. Беручи за основу затверджені Міністерством економічного розвитку та торгівлі Методичні реко-

мендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, попередню Методику розрахунку рівня економічної безпеки України та наукові напрацювання провідних вчених у сфері економічної безпеки [87; 88; 132], здійснимо розрахунок рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні за таким алгоритмом (див. рис. 2.3).

Рис. 2.3. Схема формування алгоритму розрахунку рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором

Перший етап передбачає визначення множини показників, які найповніше розкривають сутність економічної безпеки пенсійного забезпечення. Критерієм відбору цих показників є такі індикатори, які найповніше відображають

сутність та основні тенденції пенсійного забезпечення в Україні, які можна оцінити за допомогою абсолютних або відносних значень. Під час формування системи індикаторів економічної безпеки пенсійного забезпечення будемо керуватись такими принципами:

- системності, що передбачають врахування не лише структури системи досліджуваних елементів пенсійного забезпечення, а й взаємозв'язків між ними;

- комплексності, тобто максимальне поєднання різних бічних аспектів стану об'єктів економічної безпеки пенсійного забезпечення;

- прозорості та зрозумілості – вбачає необхідність оперувати доступними для розуміння параметрами оцінки економічної безпеки пенсійного забезпечення;

- адекватності, що передбачає відображення реальному стану досліджуваних предметів;

- об'єктивності, або здатності реально віддзеркалити тенденції, які відбуваються у системі пенсійного забезпечення;

- репрезентативності, тобто можливості провести оцінку параметрів економічної безпеки пенсійного забезпечення;

- безперервності, що припускає коригування наявних показників або введення нових за умови надходження оновлених даних чи розробки сучасних методів дослідження.

Вибірка показників економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні здійснювалась з урахуванням тих тенденцій і трендів, які найбільш яскраво репрезентують домінанти соціального середовища у межах досліджуваного періоду. У нашому випадку складові оцінки економічної безпеки пенсійного забезпечення лаконічно відображені у дев'яти індикаторах, що виражені в абсолютному та відносному значеннях за 2008–2017 роки.

Перевірка статистичних гіпотез та результати регресійного аналізу підтверджують стійкий зв'язок між обраними елементами економічної безпеки пенсійного забезпечення, що усувають підстави неможливості проведення оцінки з їх урахуванням.

На нашу думку, коректність кінцевих результатів інтегрального оцінювання безпосередньо залежить від попередньої оптимізації та групування індикаторів за напрямом стимулювання, що розмежує алгоритм математичної задачі на відповідні процедури: коригування чи нормування.

Систему індикаторів економічної безпеки пенсійного забезпечення, що ґрунтується на вищезгаданих принципах та достатньо повно відображає стан справ у сфері пенсійного забезпечення наведено у табл. 2.12.

Таблиця 2.12

**Система індикаторів економічної безпеки
пенсійного забезпечення в Україні**

№ з/п	Індикатори економічної безпеки пенсійного забезпечення	Напрямок впливу на рівень безпеки
1.	Відношення обсягу власних доходів ПФУ до всіх видатків, %	Стимулятор
2.	Частка коштів з державного бюджету у загальних доходах бюджету ПФУ, %	Дестимулятор
3.	Видатки Пенсійного фонду України до ВВП, %	Стимулятор
4.	Середній розмір пенсії до прожиткового мінімуму, %	Стимулятор
5.	Середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, %	Стимулятор
6.	Чисельність працюючих на одного пенсіонера	Стимулятор
7.	Частка пенсійних активів НПФ у ВВП	Стимулятор
8.	Обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн.	Стимулятор
9.	Співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, %	Стимулятор

Джерело: складено автором

Вихідні дані для проведення подальших розрахунків подано у табл. 2.13, яка містить дев'ять основних індикаторів, що визначатимуть інтегральний індекс економічної безпеки пенсійного забезпечення.

Таблиця 2.13

**Індикатори економічної безпеки
пенсійного забезпечення в Україні**

Роки	Відношення обсягу власних доходів ПФУ до всіх видатків, %	Частка коштів з державного бюджету у загальних доходах бюджету ПФУ, %	Видатки Пенсійного фонду України до ВВП, %	Середній розмір пенсії до прожиткового мінімуму, %	Середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, %	Чисельність працюючих на одного пенсіонера	Частка пенсійних активів НПФ у ВВП	Обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн.	Співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, %
2008	67,86	28,87	15,20	165,00	51,00	1,52	0,06	30,3	4,45
2009	60,23	32,70	17,50	188,00	56,00	1,47	0,09	41,1	10,5
2010	62,30	34,95	17,10	149,00	54,00	1,48	0,10	50,2	13,8
2011	66,02	29,53	15,60	154,00	50,00	1,48	0,10	59,5	15,1
2012	67,61	28,99	16,00	152,00	46,00	1,48	0,11	70,11	15,2
2013	66,68	33,27	16,40	165,00	49,00	1,5	0,14	84,0	14,4
2014	68,13	31,36	15,30	161,00	48,00	1,34	0,16	105,2	17,1
2015	63,94	35,81	13,40	167,00	46,00	1,34	0,10	119,9	28,1
2016	44,08	56,08	10,60	158,00	39,00	1,00	0,10	136,6	29,5
2017	54,51	45,64	10,20	147,00	34,40	0,9	0,08	122,4	28,2

Джерело: розраховано автором за [24; 25; 26; 27]

Другий етап алгоритму розрахунку інтегрального індекса економічної безпеки пенсійного забезпечення передбачає процедуру нормування індикаторів, тобто перехід до такого масштабу вимірювання, при якому значення

показників набувають співмірного виду. Зауважимо, що напрям впливу кожного індикатора на рівень економічної безпеки пенсійного забезпечення визначатимемо через ідентифікацію кожного показника стосовно прямого або зворотного його впливу на значення інтегрального індексу.

У випадку прямої залежності, або однонаправленого впливу зростання значень факторних показників на підвищення рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення, такі показники називають показниками-стимуляторами.

У разі, якщо зростання фактичних значень деяких показників знижують рівень безпеки, їх називають показниками-дестимуляторами. Вектор спрямованості показників економічної безпеки пенсійного забезпечення представлено у табл. 2.12.

Для показників-стимуляторів нормування здійснюємо за максимальним значенням, а для показників-дестимуляторів – за мінімальним, що забезпечує безперервність функції інтегрального індексу та дотримання умови зміни нормованих показників у діапазоні від 0 до 1.

Відповідно всі показники нормуємо на основі методу порівняння з еталонним значенням таким чином:

$$z_i = \begin{cases} \frac{x_i}{x_{i,\max}}, & \text{якщо } x_i - \text{стимулятор}, i \in N, x_{i,\max} \neq 0; \\ \frac{x_{i,\min}}{x_i}, & \text{якщо } x_i - \text{дестимулятор}, i \in N, x_i \neq 0; \end{cases} \quad (2.1)$$

де z_i – нормовані статистичні значення індикаторів x_i ; $x_{i,\min}$ та $x_{i,\max}$ – найменші та найбільші значення відповідно.

У випадку, якщо деякі показники динамічного статистичного ряду тотожно дорівнюватимуть нулю або будуть від’ємними, виконаємо зміщення статистичної осі на відповідну кількість масштабних одиниць, щоб задовольнялася нерівність $x_i > 0$.

Нормалізовані значення показників, що найповніше відображають стан економічної безпеки пенсійного забезпечення подано у табл. 2.14.

Таблиця 2.14

**Нормалізовані значення індикаторів економічної безпеки
пенсійного забезпечення в Україні**

Роки	Відношення обсягу власних доходів ПФУ до всіх видатків, %	Частка коштів з державного бюджету у загальних доходах бюджету ПФУ, %	Видатки Пенсійного фонду України до ВВП, %	Середній розмір пенсії до прожиткового мінімуму, %	Середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, %	Чисельність працюючих на одного пенсіонера	Частка пенсійних активів НПФ у ВВП	Обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн.	Співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, %
2008	0,996	1,000	0,869	0,878	0,911	1,000	0,375	0,222	0,151
2009	0,884	0,883	1,000	1,000	1,000	0,967	0,563	0,301	0,356
2010	0,914	0,826	0,977	0,793	0,964	0,974	0,625	0,367	0,468
2011	0,969	0,978	0,891	0,819	0,893	0,974	0,625	0,436	0,512
2012	0,992	0,996	0,914	0,809	0,821	0,974	0,688	0,513	0,515
2013	0,979	0,868	0,937	0,878	0,875	0,987	0,875	0,615	0,488
2014	1,000	0,921	0,874	0,856	0,857	0,882	1,000	0,770	0,580
2015	0,939	0,806	0,766	0,888	0,821	0,882	0,625	0,878	0,953
2016	0,647	0,515	0,606	0,840	0,696	0,658	0,625	1,000	1,000
2017	0,800	0,633	0,583	0,782	0,614	0,592	0,500	0,896	0,956

Джерело: розраховано автором

Наступний етап передбачає розрахунок вагових коефіцієнтів, що визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс економічної безпеки пенсійного забезпечення використовуючи метод головних компонент програми «Статистика», що дозволяє використовувати метод обертання квартимакс, що передбачає обертання факторних

осей таким чином, щоб збільшити значення факторних навантажень із врахуванням якості структури всіх компонент. Остання характеристика важлива для подальшого використання значень факторних навантажень та питомої ваги кожної компоненти у загальній дисперсії для визначення ваг індикаторів [155].

Таким чином, спочатку знаходимо вектор-матрицю дисперсій D_i та матрицю абсолютних величин факторних навантажень A_i (з використанням повороту осі та квартимаксної нормалізації, що встановлює більш прості кореляційні зв'язки між відповідними змінними та факторами) для сформованої групи індикаторів. Визначимо матриці A_i та D_i за допомогою таких формул:

$$A_i = \begin{pmatrix} a_{i1} & a_{i2} & \dots & a_{i7} \\ a_{i21} & a_{i22} & \dots & a_{i27} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{i71} & a_{i72} & \dots & a_{i77} \end{pmatrix}, \quad D_i = \begin{pmatrix} d_1 \\ d_2 \\ \dots \\ d_7 \end{pmatrix} \quad i = 1, 2, \dots, 7; \quad j = 2, 3, \dots, 11, \quad (2.2)$$

де a_{ij} – абсолютні значення елементів матриці після повороту осі та квартимаксної нормалізації; d_j – значення дисперсій, що визначалися за формулою:

$$d_j = M(x_j^2) - M(x_j)^2, \quad M - \text{математичне сподівання} \quad (2.3)$$

Для знаходження ваги кожного фактора відповідної групи обчислимо:

$$A_i \times D_i = \begin{pmatrix} d_1 a_{i11} + d_2 a_{i12} + \dots + d_7 a_{i17} \\ d_1 a_{i21} + d_2 a_{i22} + \dots + d_7 a_{i27} \\ \dots \\ d_1 a_{i71} + d_2 a_{i72} + \dots + d_7 a_{i77} \end{pmatrix} =: \begin{pmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \\ \dots \\ \alpha_j \end{pmatrix}. \quad (2.4)$$

Далі сформуємо матрицю ваг для показників кожного фактора:

$$Y_i^{(1)} := kY_i, \quad k = \left(\sum_j \alpha_j \right)^{-1}. \quad (2.5)$$

Це дозволяє визначити скалярні значення інтегрального індексу економічної безпеки пенсійного забезпечення у мультиплікативній формі:

$$I = \prod_{j=1}^n z_j^{\alpha_j}, \quad \sum_j \alpha_j = 1, \quad \alpha_j > 0, \quad n \in N. \quad (2.6)$$

Розраховані вагові коефіцієнти та значення економічної безпеки пенсійного забезпечення наведено у табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Вагові коефіцієнти індикаторів економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні

Значення вагового коефіцієнта	Відношення обсягу власних доходів ПФУ до всіх видатків, %	Частка коштів з державного бюджету у загальних доходах бюджету ПФУ, %	Видатки Пенсійного фонду України до ВВП, %	Середній розмір пенсії до прожиткового мінімуму, %	Середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, %	Чисельність працюючих на одного пенсіонера	Частка пенсійних активів НПФ у ВВП	Обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн.	Співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, %
k	0,0739	0,0923	0,1555	0,0639	0,1566	0,1360	0,0377	0,1509	0,1332

Джерело: розраховано автором

За результатами застосування методу головних компонент, а також програмного забезпечення «Статистика» приходимо до висновку, що найбільший вплив на стан економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні здійснюють наступні індикатори: середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, % (0,1566); видатки Пенсійного

фонду України до ВВП, % (0,1555); обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн., % (0,1509); співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, % (0,1332).

На наступному етапі проводимо інтегральну згортку для індикаторів економічної безпеки пенсійного забезпечення на основі розрахунку динамічного ряду економічної безпеки пенсійного забезпечення.

Інтегральний індекс економічної безпеки пенсійного забезпечення у межах встановленого часового інтервалу визначався за нелінійним підходом за наступною формулою:

$$I_t = \prod_{i=1}^n z_{it}^{a_i}, \quad \sum_{i=1}^n a_i = 1, \quad a_i \geq 0, \quad (2.7)$$

де z_i – нормовані значення індикаторів економічної безпеки пенсійного забезпечення; a_i – їх вагові коефіцієнти; n – кількість індикаторів, що у нашому випадку становить 9.

Проведені розрахунки інтегрального індексу економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні протягом 2008–2017 років подані у таблиці 2.16 та зображені на рис. 2.4.

Таблиця 2.16

Інтегральний індекс економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні

Роки	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Іекпз	0,7033	0,7683	0,7711	0,7825	0,7921	0,8162	0,8348	0,8510	0,7495	0,7162

Джерело: розраховано автором

Візуалізація стану вітчизняної економічної безпеки пенсійного забезпечення протягом останніх десяти років вказує на циклічність коливань розрахованого індикатора та його синхронність з діловими циклами. Встановлена динаміка рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення

має виражену зростаючу тенденцію за період від 2008 до 2015 року та спадних характер за 2016–2017 роки.

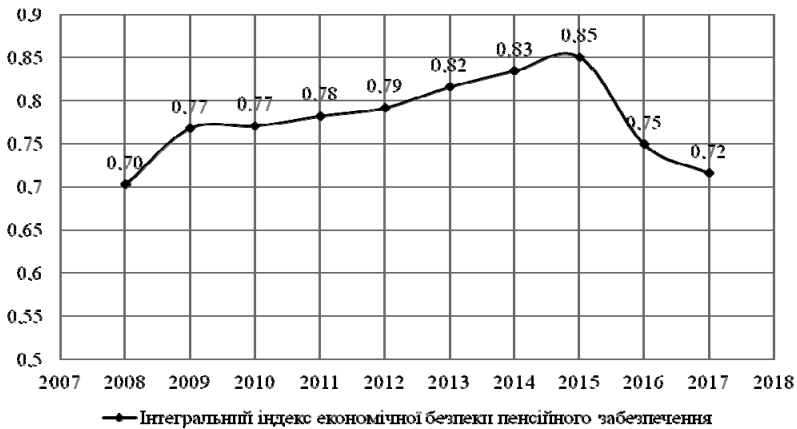

Рис. 2.4. Інтегральний індекс економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні протягом 2008–2017 рр.

Джерело: побудовано за власними розрахунками автора

На основі інтегральної методики оцінки економічної безпеки пенсійного забезпечення вдалось виокремити концептуальні прорахунки у державному управлінні під час реформування пенсійної системи України.

Висновки до другого розділу

Для структурування загроз та виклики у розвитку загальнообов'язкового пенсійного забезпечення в Україні, розглянуто його поетапний розвиток. 1) 1991–2004 рр. – період використання Україною старих підходів у реалізації пенсійного забезпечення. Україна не була серед тих пострадянських країн, які провели радикальні пенсійні реформи і сьогодні є країнами із належним пенсійним забезпеченням для своїх громадян.

2) 2004–2009 рр. – період активного обговорення та ухвалення низки документів щодо побудови трьохрівневої пенсійної системи, у яких передбачено посилення страхових принципів у існуючій солідарній системі, розвиток обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення, яке залишилось ще досі нереалізованим.

3) 2010 –2014 рр. – період перших істотних змін в загальнообов'язковому пенсійному забезпеченні: розпочато поступове підвищення пенсійного віку для жінок; підвищено вимоги до стажу для призначення пенсій; введено обмеження індексації виплат працюючим пенсіонерам; збільшено пенсійний вік тільки для чоловіків з 2011 року.

4) 2015–2018 рр. – період запровадження жорстких обмежень та замороження індексації пенсій (повне припинення індексації пенсій). Гостра економічна криза, посилена напруженою військово-політичною ситуацією, спонукала до запровадження режиму жорсткої економії та консолідації соціальних видатків.

5) 2019 р. – період «чергових косметичних» змін у пенсійному забезпеченні, який розпочався із перерахування пенсії з урахуванням інфляції та зростання середньої заробітної плати.

Проведений поетапний аналіз функціонування загальнообов'язкового пенсійного забезпечення в Україні дозволив виділити загрози економічній безпеці країні: розбалансування Пенсійного фонду України, акумуляція недостатнього обсягу коштів для виплати пенсій; дисбаланс відносин між учасниками пенсійного забезпечення, що проявляється у нерівності в отриманні пенсій, невідповідність темпам інфляції, темпам зростання заробітної плати та індексації пенсій; старіння нації із збільшенням кількості пенсіонерів та неформально зайнятих.

Пенсійні внески до НПФ здійснюються вкладником на добровільних засадах, кошти обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку, на них нараховується інвестицій-

ний дохід. По досягненні пенсійного віку учасник фонду отримує додаткову недержавну пенсію. Аналіз деструктивних чинників розвитку недержавного пенсійного забезпечення (нові підходи до накопичення пенсій; недотримання законодавчих вимог; скорочення загальної кількості зайнятих; непрозорість фінансової системи; існування пенсійних схем) за характером походження та формою вияву дав змогу виокремити низку ризиків: ризик слабкого здійснення диверсифікації пенсійних активів у доходні фінансові інструменти через незначні обсяги пенсійних внесків; ризик можливої втрати коштів через неякісне інвестування недержавних пенсійних фондів, коли актив НПФ не приніс очікуваного доходу та не відповідає принципам надійності та ліквідності; ризик маловідомого функціонування недержавних пенсійних фондів, які мають мати достатньо фінансових ресурсів для здійснення своєї діяльності; ризик недовіри з боку учасників недержавного пенсійного забезпечення та зменшення обсягів подальших пенсійних внесків; ризик функціонування пенсійних схем, які використовують неконкурентні переваги і містять додаткові ризики.

Проведено інтегральне оцінювання рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні за 2008–2017 рр. з урахуванням показників-стимуляторів (відношення обсягу власних доходів ПФУ до всіх видатків, %; видатки пенсійного фонду України до ВВП, %; середній розмір пенсії до прожиткового мінімуму, %; середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, %; чисельність працюючих на одного пенсіонера; частка пенсійних активів НПФ у ВВП; обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн.; співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, %) та показника-дестимулятора (частка коштів з державного бюджету у загальних доходах бюджету ПФУ, %). Результати підтвердили циклічність динаміки інтегрального індекса економічної безпеки пенсійного забезпечення та узгодженість із діловими циклами.

Розділ 3

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Реформування накопичувальної складової державного пенсійного забезпечення

У сучасному світі накопичувальне державне пенсійне забезпечення захищає від соціальних ризиків, а періодичні фінансові кризи посилюють увагу тих країн, які активно проводять пенсійні реформи. Накопичувальне державне пенсійне забезпечення базується на засадах накопичення коштів у спеціальному накопичувальному фонді. В Україні ведуться тривалий час дискусії щодо доцільності запровадження відповідного механізму накопичувального пенсійного забезпечення.

Вважаємо, що запровадження в Україні накопичувального пенсійного забезпечення має, найперше, вплив на економічну безпеку держави – посилює її міць, мінімізує соціальні ризики, формує додатковий інвестиційний ресурс, що є стратегічно важливим для національної економіки та Української держави. Для доведення цього, розкриємо механізм функціонування накопичувального пенсійного забезпечення, який закладено у низці вітчизняних законодавчих та нормативно-правових документах [86; 97].

1. Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд. Управління Накопичувальним фондом здійснює виконавча дирекція Пенсій-

ного фонду. Рахунки Накопичувального фонду відкриваються виконавчою дирекцією Пенсійного фонду в зберігачі.

2. У Накопичувальному фондї створюється Рада, що формується 14 особами, які на пропорційній основі призначаються Президентом України та Верховною Радою України. Члени Ради Накопичувального фонду здійснюють повноваження на громадських засадах. Строк повноважень членів Ради Накопичувального фонду становить шість років.

3. Учасниками накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення є особи, яким на дату запровадження перерахування страхових внесків виповнилося не більше 35 років. Водночас учасник накопичувального пенсійного забезпечення, який сплачує (за якого сплачують) страхові внески має право спрямувати такі внески до недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення.

4. Джерелами формування коштів накопичувального пенсійного забезпечення є:

- страхові внески до накопичувальної системи пенсійного забезпечення;

- інвестиційний дохід, що утворюється в результаті розміщення та інвестування – коштів накопичувальної системи;

- суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків на рахунок для другого рівня системи пенсійного забезпечення.

Страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду є складовою частиною єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування, і підлягають спрямуванню до Накопичувального пенсійного фонду в таких розмірах: у рік запровадження перерахування – 2% бази нарахування єдиного внеску з поступовим збільшення (1% щорічно) до досягнення 7% значення. Тобто передбачене покрокове збільшення відсотків відра-

хувань. Паралельно з цим буде зменшуватися розмір нарахувань на заробітну плату, яку платить роботодавець за кожного найманого працівника до Пенсійного фонду. З метою недопущення зменшення заробітної плати найманих працівників у зв'язку з перерахуванням страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду підприємства, установи та організації незалежно від форми власності та фізичні особи, які використовують найману працю, будуть [97]:

– збільшувати суми фактичних витрат на оплату праці за рахунок зменшення нарахувань на зазначені суми для роботодавців;

– поетапно збільшуватимуть розмір страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду заробітної плати всіх працівників, таким чином і в таких розмірах, щоб після вирахування страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та податку з доходів фізичних осіб заробітна плата, що підлягає виплаті, не була нижчою фактично виплаченої заробітної плати за рік, що передре року збільшення розміру страхового внеску до Накопичувального пенсійного фонду.

При цьому постає питання – як буде компенсовуватися роботодавцям збільшення витрат на заробітну плату.

5. Інвестувати пенсійні внески Накопичувальний фонд може у цінні папери та активи, не заборонені законодавством. Зокрема, пенсійні активи у цінних паперах складаються з [97]:

1) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України;

2) акцій, які пройшли лістинг, перебувають в обігу на фондовій біржі, що відповідає вимогам, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

3) цінних паперів, погашення та отримання доходу за якими гарантовано урядами іноземних держав;

4) облігацій іноземних емітентів з інвестиційним рейтингом класу А або вище за шкалою, встановленою рейтинговими компаніями Standard and Poor's, Moody's або Fitch;

5) акцій іноземних емітентів, що перебувають в обігу на організованих фондових ринках та пройшли лістинг на одній з таких фондових бірж.

Управління пенсійними активами здійснюється компаніями з управління активами, визначеними Радою Накопичувального фонду за результатами конкурсу. Компанії з управління активами обираються на п'ять років з можливістю продовження строку дії договору до двох років шляхом щорічного продовження цього строку за рішенням Ради Накопичувального фонду.

До основних повноважень компанії з управління активами належить управління та інвестування пенсійних активів згідно з основними напрямами інвестиційної політики та нормативами інвестування коштів Накопичувального фонду та умовами договору.

Основні напрями інвестиційної політики та нормативи інвестування пенсійних активів накопичувального пенсійного забезпечення затверджує щороку Рада Накопичувального фонду. Вони обов'язкові для застосування Пенсійним фондом, компаніями з управління активами та зберігачем та підлягають обов'язковому опублікуванню. Передбачено, що нормативи інвестування пенсійних активів накопичувального пенсійного забезпечення є конфіденційним документом. Повний текст нормативів інвестування пенсійних активів зберігається в Пенсійному фонді та надається зберігачу.

Водночас, інформація про стан пенсійних активів надається та оприлюднюється виконавчою дирекцією Пенсійного фонду кількома шляхами: щоквартального офіційного оприлюднення; оприлюднення в електронних засобах масової інформації; подання звітності до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Кошти накопичувального пенсійного забезпечення мають використовуватися для [97]:

1) інвестування з метою отримання інвестиційного доходу на користь учасників накопичувальної системи пенсійного забезпечення;

2) оплати договорів страхування довічних пенсій або здійснення одноразових виплат;

3) оплати послуг компаній з управління активами Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

4) оплати послуг зберігача Накопичувального фонду або відповідного недержавного пенсійного фонду - суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

5) оплати послуг з проведення планової аудиторської перевірки Накопичувального фонду або недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення;

6) оплати послуг радника з інвестиційних питань;

7) оплати послуг виконавчої дирекції Пенсійного фонду з адміністрування Накопичувального фонду.

6. Обрання компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача та аудитора Накопичувального фонду здійснюється на конкурсній основі. Кошти Накопичувального фонду обслуговуються лише одним зберігачем. Зберігач зобов'язаний забезпечити відокремлене зберігання та окремий облік коштів Накопичувального фонду, що інвестуються кожною з компаній з управління активами та пенсійних активів у цінних паперах, які перебувають у їх управлінні. Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюється компаніями з управління активами.

7. За умовами накопичувального пенсійного забезпечення її учасник може отримати [97]:

– довічну пенсію (її видами є довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя);

– одноразову виплату.

На нашу думку, довічна пенсія є аналогічною пенсією, що виплачується у загальнообов'язковому державному пенсійному забезпеченні. Виплата такої пенсії буде здійснюватися страховою компанією, обраною учасником накопичувального пенсійного забезпечення. Щоб отримати таку пенсію, після досягнення пенсійного віку учасник має укласти договір страхування довічної пенсії зі страховою компанією. Про це необхідно буде повідомити Пенсійний фонд (або адміністратора недержавного пенсійного фонду) про обрану страхову компанію.

Одноразова виплата, на відміну від довічної пенсії, буде здійснюватися лише за певних умов територіальним органом Пенсійного фонду або адміністратором відповідного недержавного пенсійного фонду суб'єкта другого рівня. Умовами, за яких буде здійснюватися одноразова виплата є такі: якщо сума коштів на накопичувальному рахунку не досягає мінімальної суми коштів, які необхідні для оплати договору страхування довічної пенсії; особа виїжджає за кордон на постійне місце проживання; особа була визнана особою з інвалідністю I або II групи.

Якщо ж учасник обирає недержавний пенсійний фонд для обов'язкового накопичення, тоді умови функціонування визначені законодавством так [97]:

1. Перелік пенсійних фондів, яким видана ліцензія на надання послуг з накопичувального пенсійного забезпечення підлягає опублікуванню в порядку, встановленому Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

2. Право на участь у другому рівні системи пенсійного забезпечення має пенсійний фонд, який отримав ліцензію (є безстроковою) на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування та відповідає таким вимогам:

а) досвід роботи пенсійного фонду на ринку недержавного пенсійного забезпечення – не менше трьох років до

дня подання заяви про отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування;

б) НПФ має договори про обслуговування, укладені з:

– адміністратором, який відповідає встановленим вимогам, веде персоніфікований облік пенсійних коштів на індивідуальних пенсійних рахунках учасників фонду із застосуванням одиниці пенсійних активів та щоденним розрахунком чистої вартості одиниці пенсійних активів не менш як протягом 12 місяців до дня подання заяви про отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування;

– зберігачем недержавних пенсійних фондів, який має розмір регулятивного капіталу не менш як 500 млн грн;

– компанією з управління пенсійними активами, яка має власний капітал у розмірі не менше 25 млн грн та досвід роботи з управління активами інституційних інвесторів не менше п'яти років.

3. Пенсійний фонд другого рівня пенсійного забезпечення зобов'язаний підтримувати щокварталу показники зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів на рівні не нижче 80 відсотків середньозваженого показника зміни чистої вартості одиниці пенсійних активів.

4. Адміністратор пенсійного фонду зобов'язаний кожного робочого дня обчислювати чисту вартість пенсійних активів; розміщувати на веб-сайті пенсійного фонду та/або адміністратора такого пенсійного фонду інформацію про показник чистої вартості одиниці пенсійних внесків, зрахований на кінець робочого дня, що передує дню розміщення такої інформації, та про інші показники, визначені Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Компанія з управління активами пенсійного фонду зобов'язана подавати кожного робочого дня адміністратору такого пенсійного фонду інформацію про вартість пенсійних активів фонду, які перебувають в їх управлінні.

Зберігач перевіряє правильність обчислення чистої вартості пенсійних активів накопичувальної системи пенсійного забезпечення, чистої вартості одиниці пенсійних активів.

5. Пенсійний фонд у разі анулювання виданої йому ліцензії на надання послуг у системі накопичувального пенсійного забезпечення: інформує учасників накопичувальної системи пенсійного забезпечення про прийняте рішення; забезпечує передачу пенсійних коштів, що належать учасникам накопичувальної системи пенсійного страхування цього фонду, та інформації з персоніфікованого обліку фонду щодо них до Накопичувального пенсійного фонду або за вибором учасників накопичувальної системи пенсійного страхування – до іншого пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня у порядку, встановленому Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за погодженням із відповідними органами державної влади; має право не раніше ніж через три роки з дня винесення рішення про анулювання такої ліцензії Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, на повторне звернення щодо видачі ліцензії на надання фінансових послуг у накопичувальній системі пенсійного забезпечення.

З проведеного аналізу, робимо висновок, що перевагами накопичувального пенсійного забезпечення є:

- 1) отримання пенсійних виплат як одразу, так і частинами за договором;
- 2) передання накопичених коштів спадкоємцям застрахованої особи, які обліковуються на персональному пенсійному накопичувальному рахунку;
- 3) накопичення надбавки до основної пенсії за віком;
- 4) незалежність від демографічних проблем щодо отримання пенсії;
- 5) забезпечення персоніфікації та індивідуалізації накопичених грошових коштів, а також диференціація розмірів пенсій залежно від персональних накопичень;

б) інвестування накопичених коштів у визначені інвестиційні інструменти, що впливає на підвищення купівельної спроможності грошей.

Таким чином, вітчизняними нормативно-правовими документами прописані умови створення та функціонування II рівня пенсійного забезпечення, проте, багато аспектів залишаються неврегульованими, вони створюють загрози та ризики для усієї системи вітчизняного пенсійного забезпечення.

По перше, необхідне прийняття окремого закону щодо обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення в Україні. Уже протягом останніх 8 років на розгляд Верховної ради України було внесено низку Законів щодо запровадження системи II рівня, проте жоден з них не був прийнятий [77; 78; 79; 80]. Серед норм вказаних документів, була норма щодо доцільності запровадження Накопичувального пенсійного фонду лише за умови економічного зростання, а саме – валовий внутрішній продукт має зростати не менше, ніж на 2% порівняно з попереднім роком. Вважаємо, що не зростання економіки має обумовити запровадження системи II рівня, а навпаки, II рівень має стати рушієм економічного зростання. У подальшому ця норма була скасована.

Існує й інша точка зору – усунення дефіциту Пенсійного фонду України є головною передумовою для впровадження наступних етапів реформування пенсійного забезпечення. Зокрема, така позиція висвітлюється у меморандумі із МВФ: Україна утримується від запровадження другого рівня пенсійної системи до ухвалення всіх вищезазначених заходів і впровадження надійної довгострокової основи пенсійної системи [128].

Варто зазначити, що у багатьох країнах запровадження накопичувального пенсійного забезпечення стало поштовхом до економічного зростання. У період кризи 2008 р. систему пенсійного забезпечення II рівня низка країн (Естонія, Литва, Латвія та Румунія – скоротили розмір пенсійного внеску у II рівень, підвищили розмір внеску на I рівні; Сло-

ваччина, Угорщина – дозволили учасникам II рівня пенсійного забезпечення сплачувати кошти у I рівень пенсійного забезпечення) використовували як інструмент підтримки першого рівня. Погоджуємось, що існуючі проблеми з Пенсійним фондом необхідно негайно вирішувати, але вони не можуть слугувати причиною не реалізації накопичувального пенсійного забезпечення. Зміни мають стосуватися як першого, так і другого рівнів пенсійного забезпечення.

Безумовно без макроекономічних прогнозів під час реалізації різних сценаріїв здійснення пенсійної реформи в Україні не обійтися. Необхідно узгодити запровадження другого рівня та сплату у відповідних розмірах єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. У рамках підготовки до впровадження другого рівня доцільно розробити напрями трансформації системи оплати праці в Україні, оскільки основним джерелом коштів пенсійного страхування і водночас базою обчислення страхових пенсій є і буде заробітна плата.

По друге, створення Накопичувального фонду – неприбуткової організації співзасновником якої є Пенсійний фонд України. Цей фонд державний, пенсійне забезпечення – обов'язкове, за несвоєчасну виплату страхових внесків передбачені штрафні санкції, але при цьому управляти активами в Накопичувальному фонді можуть як приватні компанії з управління активами, так і недержавні пенсійні фонди.

По третє, 2%, що будуть сплачуватися або кожною застрахованою особою, або роботодавцем не будуть входити в єдиний соціальний внесок. Тобто сплачуватися будуть 2% і плюс 22% єдиного соціального внеску. Щороку планується збільшувати на 1% суму внесків до накопичувальної системи, поки вона не досягне розміру 7%. Базою розрахунку буде сума заробітної плати, з якої сплачується єдиний соціальний внесок.

Відповідно до вітчизняного законодавства, загальнообов'язкове пенсійне накопичення охоплюватиме не всіх

громадян, а лише тих, котрі на момент введення його в дію не досягли 35. Слід також зазначити, що особи, які не братимуть участі в накопичувальній системі на засадах добровільної участі (старші 35 років), також будуть сплачувати внесок (за окремими законопроектами на 5% більше, оскільки передбачено зменшення навантаження на роботодавця і посилення страхової відповідальності працівників незалежно від участі застрахованих осіб у накопичувальному пенсійному забезпеченні). Внески осіб, які не братимуть участі у накопичувальній системі, спрямовуються до Пенсійного фонду України для забезпечення виплат із солідарної системи. Ця норма є дискримінаційною щодо осіб, вік яких не відповідає вказаному.

По четверте, незрозуміло, яким чином забезпечуватимуться кошти від ризиків девальвації національної валюти і зростання інфляції. Які дії будуть вчинятися, якщо інвестування було невдалим. Як діяти, якщо компанія з управління активами буде неефективно здійснювати діяльність або, навіть, стане банкрутом. За таких умов як показує аналіз, не передбачені жодні гарантійні чи компенсаційні механізми – до прикладу як у банківській системі – функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

По п'яте, системи перестраховування інвестиційних ризиків, обов'язкових для компаній з управління активами або недержавних пенсійних фондів у законодавстві не передбачено.

По шосте, страхові внески учасників накопичувального пенсійного забезпечення будуть інвестувати не пенсійні фонди самостійно, а окремі компанії з управління пенсійними активами. Компанія з управління активами буде здійснювати свою діяльність як професійний учасник фінансового ринку та обиратися за результатами конкурсу. Її завданням буде отримання інвестиційного доходу на користь учасників та збереження вартості їх активів. Компанії, які управлятимуть цими накопиченнями, у разі їхніх помилок та упущень

можуть втрачати пенсійні кошти або дохідність, яку вони демонструватимуть, не покриватиме інфляцію.

У чинному законодавстві мають бути прописані й передбачені можливості коригування основних напрямів інвестиційної політики спричинені виключно дією фінансових криз, зокрема в частині нормативів інвестування. З іншого боку, обмежити перелік напрямів та інструментів інвестування виключно вітчизняними, оскільки інвестиції в цінні папери іноземних емітентів нівелюють важливу роль пенсійних накопичень громадян України.

У таблиці 3.1 представлені основні організаційні підходи до накопичувального пенсійного забезпечення за обов'язковим принципом у низці країн, економіка яких також зазнала змін та пенсійних реформ.

Таблиця 3.1

Організаційні підходи накопичувального пенсійного забезпечення в низці країн

Країна	Установа, яка здійснює стягує пенсійні внески	Установа, у якій акумулюються обов'язкові пенсійні внески	Учасники обов'язкового накопичувального забезпечення
Угорщина (1998 р.)	Податковий орган	Приватні пенсійні фонди	Обов'язкова участь тих, хто починає свою діяльність, решта – добровільно
Польща (1999 р.)	Державна установа пенсійного страхування	Приватні пенсійні фонди	Обов'язкова для осіб до 30 років, 30–50 років – добровільна участь
Литва (2004 р.)	Державний фонд соціального страхування	Приватні пенсійні фонди	Усі працюючі
Естонія (2004 р.)	Податкова та митна служба Естонії	Приватні пенсійні фонди	Особи, які народились пізніше 01.01.1983 р.
Казахстан (1998 р.)	Державний накопичувальний пенсійний фонд	Приватні пенсійні фонди	Усі працюючі

Більш детальну характеристику функціонування накопичувального пенсійного забезпечення представимо на прикладі Естонії. Цей рівень пенсійного забезпечення почав працювати у 2002 році, є обов'язковим для всіх, хто народився в 1983 році і пізніше. Щодо осіб, які народилися раніше, то вони мають право самостійно вирішувати приєднатися до накопичувального пенсійного забезпечення.

Накопичувальна пенсія у цій країні ґрунтується на попередньому фінансуванні – працююча особа відраховує 2% зарплати на особистий рахунок в один із спеціальних фондів. На додаток до 2%, які особа внесла самостійно, держава, зі свого боку, вносить ще 4% за рахунок сплаченого роботодавцем соціального податку (на сьогодні становить 33% заробітної плати працівника з фонду оплати праці в якості соціального податку). Таким чином, роботодавці сплачують загальний соціальний внесок у розмірі 33% заробітної плати працівника, з яких 13% перераховується на медичне страхування, а решта 20% йдуть до загальнодержавного пенсійного фонду (солідарне пенсійне забезпечення). Якщо працівник за власної ініціативи приєднався до другого рівня пенсійного забезпечення, тоді із цих 20%, які спрямовувалися до пенсійного фонду, 4% – перераховуються на особистий накопичувальний рахунок працівника, а 16% залишаються у державному загальнообов'язковому пенсійному забезпеченні. Таким чином, особою формується щомісячний 6-відсотковий платіж накопичувальної пенсії.

Досвід більше двадцяти країн світу, які запровадили II рівень, засвідчує, що при адмініструванні пенсійних коштів існують такі підходи:

- адміністрування здійснюється централізовано через державну структуру (Швеція, Македонія, Хорватія, Косово, Коста-Ріка);

- адміністрування здійснюється централізовано через недержавну структуру (Естонія);

– адміністрування здійснюється на змішаній основі (спочатку централізоване, далі – поступова децентралізація) (Латвія, Росія, Казахстан);

– адміністрування здійснюється децентралізовано державними структурами (у більшості країн).

Для реалізації реформ – необхідний перегляд пенсійного віку у бік збільшення. Досвід багатьох країн засвідчує, що низький пенсійний вік негативно позначатиметься на пенсійному забезпеченні українців. З одного боку, для першого рівня пенсійного забезпечення відбуватиметься поглиблення несприятливого співвідношення працездатних осіб і пенсіонерів (про що говорилося у другому розділі), що вимагає вже сьогодні збільшення норм відрахувань до Пенсійного фонду. Для другого та третього рівнів – більш ранній вихід на пенсію зменшує кількість років, протягом яких особа могла би збільшити обсяги пенсійних накопичень. Крім того, вікова різниця у виході на пенсію чоловіків і жінок створюватиме менш вигідне пенсійне накопичення для жінок.

Таким чином, для економічної безпеки нашої країни обов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення:

– посилює залежність розміру пенсії від вкладу особи (як частини отриманої офіційно заробітної плати), а отже, посилює зацікавленість громадян та їхніх роботодавців у сплаті пенсійних внесків;

– зменшує «податковий тиск» на фонд оплати праці роботодавців за рахунок перерахування частини обов'язкових пенсійних внесків до Накопичувального фонду, що здійснюватиметься із заробітної плати працівника;

– створюються умови для успадкування коштів, облікованих на персональному пенсійному накопичувальному рахунку, спадкоємцями застрахованої особи, що сприятиме поступовому виходу з тіні громадян з високими доходами завдяки встановленню права власності та спадкоємства на кошти, внесені в Накопичувальний фонд;

– створює потужне джерело інвестиційних ресурсів для зростання національної економіки завдяки інвестуванню коштів накопичувального фонду в економіку країни;

– розподіляє ризики виплати низьких розмірів пенсій між першим та другим рівнями пенсійного забезпечення, таким чином, мінімізує негативні демографічні тенденції та коливання в економічному розвитку держави;

– підвищує ефективність діяльності, активізує недержавні пенсійні фонди, оскільки громадяни уже будуть мати навички, знання та особисту відповідальність за забезпечення власного добробуту та підвищення персонального соціального захисту.

При цьому якісне державне управління та політична воля можуть усунути ризики та перешкоди на шляху запровадження накопичувального пенсійного забезпечення в Україні. Головною запорукою безпечного функціонування системи другого рівня є відповідальність держави перед власними громадянами за збереження коштів та впливу макроекономічних, фінансових, організаційно-управлінських тощо.

3.2. Система економічної безпеки пенсійного забезпечення за кордоном та її адаптація в Україні

За сучасних умов, у багатьох країнах світу, навіть найуспішніших, виникають проблеми із належним пенсійним забезпеченням. У одних країнах таке пенсійне забезпечення є несправедливе, занадто дороге обходиться як державі, так і населенню, у інших – розроблені такі механізми, реалізовані такі реформи, які сприяють подоланню проблем належного пенсійного забезпечення. Загалом, держави по-різному намагаються забезпечити гідну старість своєму населенню:

одні справляються із завданням краще, інші – гірше. Безумовно, на забезпечення пенсією у будь-якій країні впливає сукупність чинників: рівень економічного розвитку країни, стандарти заробітної плати, наявність та розвиненість фінансових інструментів для здійснення пенсійних накопичень, пенсійне законодавство.

У світі найефективнішою є багаторівнева система пенсійного забезпечення шляхом сплати податків, заощадження грошей, а також забезпечення за солідарним принципом. Вибір цих напрямів пенсійного забезпечення у кожній країні здійснюється по-різному і залежить, найперше, від особливостей розвитку країни, а також від специфічних поглядів на роль держави у забезпеченні соціального захисту населення.

У таких країнах як Данія, Фінляндія, Норвегія і Швеція, Нідерланди, Швейцарія та більшості англосаксонських держав (за винятком США) було запроваджено пенсійне забезпечення, яке гарантувало мінімальний дохід у фіксованій величині. При цьому джерелом пенсійних виплат слугували податкові надходження до бюджету цих країн. Часто такий спосіб пенсійного забезпечення називають способом «фіксованої ставки», що переважно фінансується за рахунок податків, забезпечує основний дохід незалежно від зарплати або сплачених внесків.

На відміну від згаданих країн, в інших європейських державах (Німеччині, Австрії, Бельгії, Франції, Італії, Іспанії), а також у США пенсійні системи розвивалися за принципами соціального страхування. Пенсії були призначені для заміщення втраченого заробітку, а джерелом їх виплати стали страхові внески працівників і роботодавців. Це «солідарний спосіб забезпечення» тобто забезпечення, головним чином, здійснюється за рахунок внесків на соціальне забезпечення, а пенсії залежать від попереднього заробітку (при цьому зберігається мінімальна пенсія).

У сучасних умовах розвитку пенсійного забезпечення спостерігаємо різнонаправлені тенденції – з одного боку,

це збільшення активності населення до накопичень, які представлені різними фінансовими інструментами. Так, рівень добробуту населення у розвинутих країнах зростає, зокрема вартість фінансових активів у світі у 2014 р. зросла на 7,1%. Таке зростання забезпечується за рахунок збільшення активності населення в частині накопичень, зокрема найбільше спостерігається в країнах Азії та Америки [109, с. 28].

З іншого боку – у світі загострюються демографічні проблеми, які проявляються у старінні населення, міграційних процесах, що, безумовно, впливає на роль держави у розвитку пенсійного забезпечення.

Основна загроза полягає у старінні населення, що призводить до посилення залежності пенсіонерів від працюючих. У більшості країн світу старіння населення викликає велике занепокоєння та є серйозним фінансовим навантаженням на економіку країни. Так, у Європі в 2013 році на чотири працівника припадав один пенсіонер, за прогнозами – до 2060 року кількість працюючих, що припадатиме на одного пенсіонера, зменшиться до двох. Для порівняння – на момент введення пенсій за віком в 1935 році на 1 пенсіонера припадало 65 працюючих [147].

Ця серйозна загроза підтверджується наведеними статистичними даними у таблиці 3.2. щодо збільшення середньої тривалості життя населення у різних країнах, що впливає на збільшення тривалості періоду виплати пенсій. Представлені дані засвідчують, що очікуване збільшення середньої тривалості життя призводить до підвищення відповідальності держави перед населенням – зростає тривалість виплат з настанням пенсійного віку громадян. Збільшення тривалості життя, у свою чергу, призводить до старіння нації, внаслідок чого частина доходів молодого покоління використовується на користь існуючих пенсіонерів.

Таблиця 3.2.

**Прогноз збільшення тривалості життя населення
у деяких країнах світу**

Країни	2020 р.		2030 р.		Прогноз збільшення частки населення старше 65 років до працездатного населення, %	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	2020 р.	2030 р.
Німеччина	78	83	79	84	35,5	47,6
Франція	79	85	81	86	33,9	40,9
Великобританія	78	82	79	84	28,9	33,6
США	78	82	79	83	24,9	31,7
Нідерланди	79	83	80	84	30,8	39,8
Данія	77	82	78	83	31,8	37,5
Польща	73	81	74	82	27,2	34,7
Україна	65	75	67	76	25,2	31,2

Джерело: складено автором на основі даних [162; 163].

З огляду на прогнози ООН щодо скорочення чисельності населення, такі країни як Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія, Латвія, Литва можна без перебільшення назвати «вимираючими» і такими, що потребують активної державної політики, спрямованої на подолання глибокої демографічної кризи.

Ще одна проблема у світлі даної загрози – у розвинених країнах існує досить вагома питома частка пенсіонерів, що вважаються бідними (рис.3.1). Під поняттям «бідне населення» розуміється населення із доходами, що нижчі, ніж 50% середнього доходу по країні. В Україні, так як й в інших країнах світу «бідного населення» стільки ж, скільки у багатьох розвинених країнах світу. Так, у Ізраїлі – 24%, Швейцарії – 23%, США – 22%, Україні – 21%, Італії, Німеччині, Угорщині – 9%, Польщі – 8% [112].

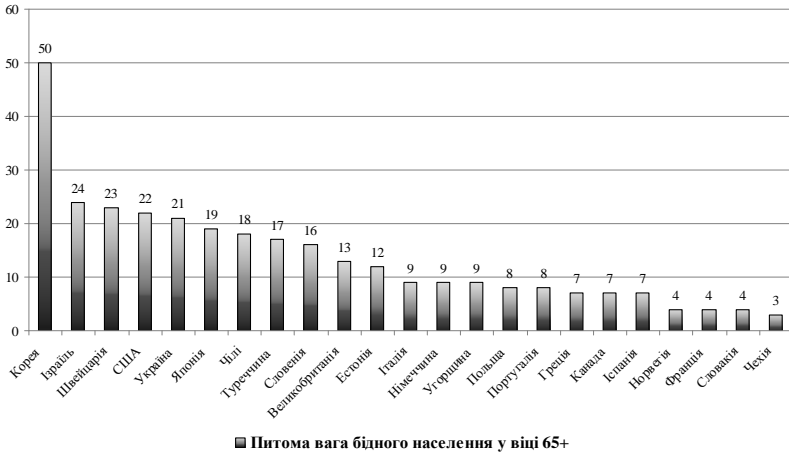

Рис. 3.1. Частка бідного населення у віці 65+, %[112].

Ще одна загроза, яка має негативний вплив вже на економічну безпеку країн – співвідношення пенсійних виплат до ВВП у більшості країн досягло критичного значення. Зокрема, у багатьох країнах (Франції, Німеччині, Польщі) співвідношення видатків на пенсії до ВВП перевищило 10%, що негативно впливає на економіку країн. Згідно із статистичними даними Міжнародної організації праці очікується, що відсоток ВВП, який витрачається на здійснення виплат по державному пенсійному страхуванню у більшості країн світу буде збільшуватися і до 2050 року становитиме близько 15% від загального обсягу ВВП цих держав [164]. Тому держави у різний спосіб розвивають багаторівневість пенсійного забезпечення – зокрема, у багатьох країнах приватні видатки на пенсії є порівнюваними з державними видатками на такі цілі.

Ці загрози впливають на постійні зміни у системі пенсійного забезпечення. Основні напрями таких змін, що найчастіше нині спостерігаються є такими:

- збільшення пенсійного віку (очікуване підняття пенсійного віку у окремих країнах представлено у додатку Д) та

стимулювання більш пізнього виходу на пенсію (хоча Італія, оголосивши спочатку курс на збільшення пенсійного віку до 68 р. для чоловіків та до 65 р. для жінок, у 2018 р. зменшує пенсійний вік до 62 років за умови, що особа має 38 років трудового стажу);

- зростання відрахувань до державних пенсійних фондів;
- відмова від індексації пенсій (у країнах, де індексація існує) та запровадження механізму індивідуального перерахунку пенсій;
- стимулювання накопичень у недержавних пенсійних фондах та одночасне зниження видатків на управління пенсійними активами.

У кожній країні, сформована власна модель пенсійного забезпечення, яка поєднує як солідарну, так і накопичувальну системи. Як результат пенсіонер отримує пенсію від держави, пенсію від роботодавця, особисту накопичену недержавну пенсію.

У кожній країні функціонує перший рівень пенсійного забезпечення – державне обов'язкове пенсійне забезпечення, внески формуються як відсоток від заробітної плати або як фіксована величина і кожна країна встановлює своє значення. На цьому рівні держава забезпечує лише мінімальну пенсію. Це засвідчують дані частки витрат пенсійного фонду у ВВП країни: у 2015 р. витрати пенсійного фонду до ВВП країни становили, в середньому у країнах ЄС 11,2%. Зокрема, у Німеччині – 10,5%, Греції – 14,1%, Іспанії – 10,4%, Франції – 14,4%, Польщі – 10,7%, Великобританії – 7,4%, Швеції – 9,7%, Нідерландах – 6,8%, Румунії – 9,3%, Латвії – 7,6% [112].

У таких країнах як Данія, Фінляндія, Норвегія і Швеція, Нідерланди, Швейцарія та більшості англосаксонських держав (за винятком США) запроваджено пенсійне забезпечення, яке гарантує мінімальний дохід у фіксованій величині. При цьому джерелом пенсійних виплат слугують податкові надходження до бюджету цих країн. Часто такий спосіб пенсійного забезпечення називають способом «фіксованої ставки», переважно

фінансується за рахунок податків, що забезпечує основний дохід незалежно від зарплати або сплачених внесків.

На відміну від згаданих країн, в інших європейських державах (Німеччині, Австрії, Бельгії, Франції, Італії, Іспанії), а також у США пенсійне забезпечення розвивається за принципами соціального страхування. У таких умовах пенсії були призначені для заміщення втраченого заробітку, а джерелом їх виплати стали страхові внески працівників і роботодавців. Тобто забезпечення, головним чином, здійснюється за рахунок внесків на соціальне забезпечення, а пенсії залежать від попереднього заробітку (при цьому зберігається мінімальна пенсія) [147].

Аналіз встановлених внесків на державне пенсійне страхування представлений у таблиці 3.3. Слід зазначити, що лише в двох європейських країнах тариф на державне пенсійне страхування перевищує 30%: в Італії – 32,7% та в Нідерландах – 31,1%.

Таблиця 3.3.

Внески на державне пенсійне страхування,%

Країна	Величина внеску		
	разом	роботодавці	наймані працівники
Австрія	22,8	12,55	10,25
Бельгія	16,36	8,86	7,5
Греція	20,92-23,12	14,25	6,67-8,87
Іспанія	28,3	23,6	4,7
Італія	32,7	23,81	9,19
Німеччина	19,9	9,95	9,95
Норвегія	21,9	14,1	7,8
Польща	19,52	9,76	9,76
Португалія	24,4	16,7	7,7
Словаччина	24,0	17,0	7,0
Угорщина	26,5	18,0	8,5
Франція	24,0	17,45	6,55
Чехія	28,0	21,5	6,5
Швеція	18,5	16,0	2,5

Джерело: [62, с. 25].

Ще одна особливість: надходження до пенсійних фондів у вигляді зборів на пенсійне страхування, не затримуючись на пенсійних рахунках, надходять у розпорядження пенсіонерів у вигляді щомісячних пенсійних виплат. Таким чином, забезпечуються гарантовані виплати пенсій у встановлених обсягах.

У багатьох країнах встановлюється кількість років сплати пенсійних внесків для отримання мінімальної пенсії від держави: у Словенії, Туреччині, Іспанії, Португалії – 15 років; Італії, Угорщині – 20 років; Польщі – 25 років; Бельгії, Аргентині – 30 років; Чехії – 35 років. Варто наголосити, що для окремих категорій населення застосовують або дещо вищий тариф, або нижчий.

Ще одна особливість з представлених даних – у низці країн існує перерозподіл навантаження щодо сплати внесків між роботодавцем та працівником. Це здійснюється з метою посилення мотивації в економічних суб'єктів до участі у державному пенсійному забезпеченні. Серед представлених країн є й такі, у яких внески на однаковому рівні встановлені як для роботодавців, так і найманих працівників. Тобто участь роботодавців та працівників відбувається практично на паритетних засадах. Так, у США відрахування до державного пенсійного фонду вносяться в рівній частці за ставкою 7,65% працівниками і роботодавцями, але тільки в межах \$65,4 тис. на рік. Особи, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, платять за себе одночасно як за співробітника і як роботодавця – разом 15,3%. Приблизно п'ята частина цих коштів припадає на медичне страхування у пенсійний період.

У Німеччині до державного обов'язкового пенсійного забезпечення задіяні наймані працівники з окремих професійних груп і самозайняте населення, державні чиновники. Розміри страхових внесків у всіх федеральних землях однакові і не накопичуються. Бюджет федерального фонду пенсійного страхування формується за рахунок однакових

відрахувань працівника і роботодавця в сумі 19,9% від фонду заробітної плати. Вагомим індикатором при визначенні розміру пенсій виступає робочий стаж. Вік виходу на пенсію однаковий для чоловіків та жінок – 65 років [147].

На нашу думку, основними перевагами такого механізму є: посилення особистої відповідальності кожної особи за свій майбутній пенсійний захист, збільшення активності учасників системи пенсійного забезпечення.

В більшості розвинених країн право на пенсію визначається двома умовами – наявністю певного страхового стажу (тобто тривалістю сплати страхових внесків) і досягненням пенсійного віку. Для початку виплати пенсії часто необхідно, як мінімум, мати 10–15-річну участь у системі пенсійного забезпечення відповідними внесками. Так, Конвенція Міжнародної організації праці № 102, а також Конвенція № 128 (1967 р.) з питань пенсії за інвалідністю, за віком і внаслідок втрати годувальника, передбачають, що зменшена ставка виплати має діяти вже після завершення 15 років внесків або трудової діяльності [164, с.5].

У більшості країн законодавство встановлює найменший дозволений страховий стаж, що дає право на пенсію: у Швейцарії – один рік, Великобританії і Норвегії – три роки, США – вісім, у більшості країн Західної Європи – 15 років, Японії – 20 років. Такий стаж дає право на мінімальну пенсію. Наприклад, для Данії ще починаючи з кінця 60-х років ХХ століття законодавством передбачено, що всі громадяни країни при досягненні 67 років одержують пенсію, сума якої не залежить від стажу, рівня попереднього заробітку і є за розміром однаковою для усіх.

Для одержання максимальної пенсії страховий стаж повинен бути: в Італії і Норвегії – 40 років, Австрії – 45, Швейцарії – 44 роки. Відповідно до згаданих Конвенцій Міжнародної Організації Праці, розмір пенсії має бути не менше 40% від середнього заробітку і 45% від середнього заробітку, при сплаті внесків протягом 30 років, а також

20 років проживання в країні – для отримання соціальної допомоги або універсальних виплат.

Право на пенсію у громадян США виникає з 65,5 років незалежно від статі, а в разі інвалідності – дещо раніше, але кожен недопрацьований рік забирає близько 7% пенсії. Якщо страховий стаж менше 10 років – пенсія не призначається взагалі, хоча залишається можливість звернутися до держави за допомогою по бідності. У найближчі роки пенсійний вік для американців зростає до 67 років. При розрахунку пенсії враховуються страховий стаж, розмір страхових внесків і показники інфляції.

У Бельгії, Німеччині, Японії, Великій Британії та деяких інших країнах розмір пенсій розраховується за весь період роботи, у Франції – за 10 найбільш сприятливих років роботи, в Австрії – за 5 років, в Канаді – за 1 рік, в США – за 25 років за вибором працівника з 30 років його трудового стажу.

Ще одна особливість – у західноєвропейських країнах при зміні місця роботи пенсійні рахунки цілком зберігаються і переводяться на нове місце роботи працівників. У США в такому разі працівник може зберегти лише 50% від суми нагромадженого пенсійного рахунку, якщо він до виходу з компанії працював в ній 10 років. Увесь нагромаджений пенсійний рахунок зберігається, коли його стаж перевищує 15 років.

Оцінюючи зарубіжний досвід, необхідно вказати й на таку ознаку – для всіх розглянутих систем обов'язкового пенсійного накопичення відсутні які-небудь пільги для окремих категорій працівників, як за розмірами внесків, що сплачуються, так і за умовами надання і виплати. Лише у професійних пенсійних системах (як обов'язкових, так і добровільних) пенсійний вік може встановлюватися нижче за вік, прийнятий для усіх осіб. При цьому, розміри таких пенсій цілком залежать від величини внесків, що спрямовуються на ці цілі.

Загалом система пенсійного забезпечення у різних розвинутих країнах побудована так, що на належну пенсію можна розраховувати при страховому стажі більше 38 років.

Більшу частину пенсій у зарубіжних країнах особи формують за накопичувальним принципом. Накопичувальні пенсійні фонди активно почали створюватися вкінці 80-х років, початку 90-х років ХХ ст., за досить короткий час успішно вирішили проблеми пенсійного забезпечення громадян та акумулювали довгострокові інвестиційні ресурси великих обсягів, які активно працюють на національну економіку – використовуються на розвиток реального сектору економіки, соціальної інфраструктури та економічного зростання загалом.

Світові пенсійні активи накопичувальних фондів найбільших ринків світу щорічно збільшуються, особливо активно за останні 10 років. На кінець 2014 р. становили 36,2 трлн дол. Така сума відповідає 83% сукупного ВВП цих країн. Серед країн лідерами є: США, у яких на кінець 2014 року обсяг пенсійних активів становив 22 трлн дол.; Велика Британія – 3,31 трлн дол.; Японія – 2,86 трлн. дол.; Австралія – 1,68 трлн дол., Канада – 1,53 трлн дол.

У 2017 р. активи накопичувальних фондів склали вже 41,355 трлн. дол. Найбільшими вони є у США, Великій Британії, Японії, Австралії, Канаді. У окремих країнах обсяги пенсійних активів перевищують валовий внутрішній продукт. Так, у Нідерландах співвідношення пенсійних активів і ВВП у 2017 р виявилось найбільшим і становило 194% (у 2014 р. – 165,5). У США воно дорівнювало у 2017 р. 131% (у 2014 р. – 127%), у Швейцарії – 133% (121,2% у 2014 р.), у Великій Британії – 121% (у 2014 р. 116,2%), в Австралії – відповідно 138% (у 2014 р. – 113%). Більша детальна інформація щодо обсягів активів накопичувальних пенсійних фондів у країнах-світових лідерах представлена у таблиці 3.4 та їх динаміка у додатку Д.

Таблиця 3.4.

**Обсяги активів пенсійних фондів
у країнах-лідерах, млрд. дол**

Країни	1997 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.	2017 р.
США	7,893	15,330	16,848	21,708	25,411
Японія	1,901	3,002	3,166	2,693	3,054
Велика Британія	1,050	2,686	2,879	3,272	3,111
Канада	436	1,209	1,421	1,611	1,769
Нідерланди	365	1,058	1,252	1,415	1,568
Швейцарія	294	539	736	788	906
Австралія	193	1,086	1,476	1,548	1,924

Джерело: складено автором на основі даних [165].

На нашу думку, основними позитивними властивостями накопичувальної системи пенсійного забезпечення є спроможність посилити мотиваційні чинники населення до участі. У цій системі наявний набагато тісніший зв'язок між здійсненими внесками та одержаними пенсійними виплатами, аніж у солідарній пенсійній системі. Крім цього, накопичувальне пенсійне забезпечення служить потужним регулятором фінансової системи та ринку інвестиційних ресурсів в країні. Це підтверджується такими особливостями в окремих країнах [147].

Так, податковий кодекс США дозволяє працівникам вносити на свої особисті накопичувальні пенсійні рахунки частину зарплати до оподаткування на прибуток в рамках пенсійних програм з визначеним внеском (ці програми організуються за місцем роботи). Крім того, роботодавці можуть в добровільному порядку вносити кошти на ті ж рахунки, і з цих платежів теж не сплачуються податки. Працівники отримують право власності на свої вклади з моменту їх сплати. Щодо внесків, сплачених роботодавцем, то, зазвичай, має пройти 5–6 років з моменту їх приєднання до зазначеного механізму, перш ніж співробітники отримують на них невід'ємні права власності.

Крім накопичувальної функції, пенсійні внески збільшуються завдяки інвестиційному доходу, який вищий за прибутковість депозитів. Інвестувати кошти дозволяється в спеціалізовані довірчі фонди або, для більш фінансово підготовлених осіб, в акції або облігації конкретних емітентів. Таким чином, досягається ще один важливий для розвитку економіки ефект – інвестиційний.

Вартість пенсійних накопичень поступово зростає через отримання інвестиційних доходів. Хоча в період кризи можливе і тимчасове зменшення вартості вкладів через падіння вартості фінансових інструментів (акцій, облігацій). Крім участі в колективних пенсійних програмах, організованих за місцем роботи, кожен американець може відкрити і свій особистий пенсійний рахунок – IRA (individual retirement account). Порядок відкриття та ведення цих рахунків регламентується американським законодавством. Зокрема, неоподатковувані ліміти щорічних внесків на IRA обмежені верхньою межею в \$2 тис. Кошти з рахунку можна зняти тільки при досягненні 59,5 річного віку або пізніше. У 79,5 років рахунок закривається в обов'язковому порядку. Водночас, він може бути відкритий навіть для новонародженої дитини.

За весь час накопичення коштів на IRA податки не сплачуються, однак в момент їх зняття і закриття рахунка, з накопиченої суми стягується прибутковий податок. Зазвичай пенсійні рахунки відкриваються в комерційних і ощадних банках, пайових фондах, страхових компаніях. Також за бажанням власника рахунку він може сам приймати інвестиційні рішення (тобто планувати найбільш вигідне розміщення накопичених коштів) або довірити управління рахунком фінансовим організаціям.

У США до накопичувальних систем належать як державні, так і приватні пенсійні фонди та їх програми. У цій країні існує два види накопичувальних пенсійних програм:

1) зі встановленими виплатами, що гарантує учасникам фіксований розмір пенсії, який визначається виходячи з розміру зарплати та стажу роботи;

2) зі встановленими внесками, які сплачуються роботодавцями та найманими працівниками в рівних частинах.

Крім цього, кожен громадянин США може відкрити і свій особистий пенсійний рахунок, накопичені заощадження з якого можна зняти тільки після досягнення особою 60 років. Такі пенсійні рахунки відкриваються в комерційних банках, інвестиційних фондах, страхових компаніях. Пенсіонер може сам приймати інвестиційні рішення щодо ефективного розміщення накопичених фінансових ресурсів або довірити управління рахунком спеціальним фінансовим інститутам.

У Швеції дуже активною є участь працюючих у недержавних пенсійних фондів (близько 90% працівників є учасниками недержавних пенсійних фондів). Найчастіше – це професійні недержавні пенсійні фонди, участь у яких регулюється колективним договором між працівниками та роботодавцем.

Гарантовану мінімальну пенсію у Швеції виплачують лише тим громадянам, які одержують дуже малу трудову або накопичувальну пенсії чи зовсім їх не мають. Цей вид пенсії виплачують виключно з державного бюджету та після досягнення особою 65 років, яка прожила в країні 40 років після того як досягла 25-річного віку [147].

Австралійська пенсійна система характеризується своєю ліберальністю і на сьогоднішній день вважається найбільш сучасною з усіх моделей. У цій країні існує система обмежень рівня пенсійного забезпечення, який залежить від поточного доходу та наявності власності у застрахованої особи.

Австралійська система пенсійного страхування має обов'язковий характер і в переважній більшості є професійною страховою системою. Роботодавець повинен вносити до фонду 9% від обсягу зарплати кожного найманого співробіт-

ника, чий заробіток до оподаткування перевищує \$450. Після досягнення пенсійного віку працівник має право отримати накопичені на його індивідуальному рахунку кошти або одноразово, або у вигляді регулярної пенсії. Особі дозволяється за бажанням зареєструвати особистий пенсійний фонд і управляти пенсійними грошима самостійно. За останні десять років прибутковість таких фондів досягала 3–5% на рік залежно від напрямку інвестиційної стратегії [63].

У Німеччині другий та третій рівні пенсійного забезпечення – накопичувальне забезпечення. Другий рівень називається виробниче пенсійне забезпечення («пенсії від підприємств»). Суть його зводиться до того, що певні підприємства доручають банкам, страховим фондам накопичувати внески, які перераховуються роботодавцями у розмірі обумовленій з працівником частини заробітної плати. У старості цей вид забезпечення є добровільним.

Третій рівень – приватне забезпечення старості, яке здійснюється працівником особисто шляхом формування своєї майбутньої пенсії. Недержавні пенсійні фонди розробляють і пропонують приватним особам різні накопичувальні програми з короткостроковими та довгостроковими вкладками, орієнтовані на отримання додаткової пенсії в старості за рахунок накопичених сум. Досить часто, на німецьких підприємствах створені спеціальні підрозділи, які займаються корпоративними та особистими пенсійними програмами працівників.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду пенсійного забезпечення передбачає, що величина пенсій має бути достатньою, щоб зберегти рівень життя осіб похилого віку на рівні, який максимально наближений до обсягу передпенсійного доходу. Загалом, за обсягом і якістю споживання ця мета досягається.

У більшості розвинених країн пенсійний дохід становить приблизно 50% від середньої заробітної плати по країні. Так, в Італії пенсія становить 49% від заробітної плати

(ця країна також витрачає найбільшу частку ВВП на утримання пенсіонерів), Швеції – 54%, Німеччині – 46%, Франції – 56%, Бельгії – 63%, Іспанії – 34%, Австрії і Данії – 40%, Японії – 54%, Нідерландах – 39%, Канаді – 33%, Великій Британії – 23%, США і Австралії – 30%, Ірландії – 25%. Низький показник – 23% від заробітної плати – у Великій Британії пояснюється тим, що пенсіонери більшу частину своєї пенсії одержують через розвинену систему приватних пенсійних фондів.

Проведений аналіз пенсійного забезпечення у низці зарубіжних країн дозволяє зробити такі висновки для вітчизняної системи пенсійного забезпечення [147].

1. Кожна країна здійснювала і здійснює реформи у пенсійному забезпеченні, що викликано демографічними, економічними, соціальними та політичними чинниками. Так, Світовий банк розробив критерії оцінювання пенсійної реформи:

- чи реформа спрямована на досягнення цілей пенсійного забезпечення, зокрема, чи сприяє ефективному перерозподілу доходів?

- чи макроекономічне та податкове середовище сприятливе для реалізації такої реформи?

- як адміністративна реформа впливатиме на багаторівневу пенсійну систему?

- чи розроблені законодавчі зміни щодо запровадження регулятивних і наглядових інституцій для управління накопичувальною складовою пенсійного забезпечення?

Тому в Україні, з одного боку, можливий вплив пенсійної реформи на економічне зростання потребує додаткових досліджень вже зараз – на етапі підготовки до впровадження обов'язкового накопичувального рівня пенсійного забезпечення.

З іншого боку, на поточному етапі пенсійної реформи питання перерозподілу та закріплення регулюючих функцій є важливим та потребує значної уваги на державному рівні. Питання адміністративних витрат необхідно врегулювати

ще до початку функціонування обов'язкового накопичувального рівня пенсійного забезпечення, тому що існуючі обмеження мають занадто високий рівень.

2. Аналіз встановлених внесків на державне пенсійне страхування у низці європейських країн дає змогу зробити висновок про те, що в нашій державі відсутні резерви його збільшення в майбутньому з огляду на те, що це погіршить конкурентоспроможність вітчизняної економіки. Крім цього, можливе підвищення внесків на державне страхування призведе до зростання нелегальної зайнятості та неофіційної виплати заробітної плати. Внескам, що перераховуються на державне пенсійне страхування, належить найбільше значення у складі нарахувань на фонд оплати праці в Україні. При цьому наявне фіскальне навантаження на фонд оплати праці слугує важливим чинником тінізації заробітної плати.

Досвід розвинутих країн переконує, в Україні важливо змінити структуру внесків на пенсійне забезпечення, що передбачає збільшення навантаження на працюючих осіб і зменшення навантаження на роботодавців. Це буде сприяти розвитку накопичувального пенсійного забезпечення на індивідуальних рахунках. Окрім цього, стимулювати працювати після настання пенсійного віку (до прикладу, у США, Туреччині, Ізраїлі працює понад 30% пенсіонерів), відмова від індексації пенсій в сторону механізму індивідуального перерахунку пенсій.

3. В Україні вкрай необхідне запровадження недержавного пенсійного забезпечення – як одного із ключових елементів пенсійного забезпечення громадян. Це дасть змогу накопичувати персональні пенсії та реально підняти рівень пенсійного забезпечення. У розвинутих країнах недержавні пенсійні фонди є важливим соціальним інститутом, який характеризується високим рівнем довіри до них. Їх діяльність чітко регулюються в країнах, стимулюється та удосконалюється. Зокрема, Організація економічного співробітни-

цтва та розвитку ухвалила Рекомендації щодо управління пенсійними фондами. Кожен пенсійний фонд має мати орган управління або адміністратора, який би відповідав за адміністративне управління фондом, а також брав відповідальність за виконання умов пенсійних контрактів та захист інтересів учасників пенсійного забезпечення.

У світовій практиці застосовують пруденційний нагляд щодо діяльності НПФ з використанням ризикорієнтованого нагляду та дотриманням правила «розумної особи» (або «розумного інвестора»). Згідно цих правил від керівників НПФ вимагається діяти з обережністю щодо управління активами. За правилом «розумної особи» вимоги щодо професійних знань керівників у сфері інвестування відсутні, передбачається тільки отримання належної інформації чи роз'яснення щодо інвестування. Правило «розумного інвестора» передбачає обов'язкову наявність професійних знань та навиків у керівників НПФ щодо теорії та практики інвестування.

Як показує проведений нами аналіз, більшість країн світу, зазвичай, орієнтовані на правило «розумної особи». Цей підхід визначений у директиві ЄС «Про діяльність інститутів професійного пенсійного забезпечення і нагляд за ними». У США правило «розумної особи» за певний час трансформувалося у правило «розумного інвестора». Нині поняття «розумного інвестора» в США закріплено відповідними законодавчими актами.

При розбудові системи нагляду за діяльністю НПФ у відповідності до вимог стандарту «розумної особи», як орієнтир використовуються «Основні принципи ОЕСР з регулювання професійних пенсій». Згідно цього документу керівництво НПФ: несе повну відповідальність за діяльність фонду; має розуміти важливі зовнішні та внутрішні ризики НПФ, визначати межі прийнятності ризику, забезпечувати наявність системи ризик-менеджменту; детально визначає інвестиційну політику НПФ; запроваджує належну внутрішню

перевірку, спрямовану на ефективну реалізацію та контроль процесу управління інвестиціями; розробляє кодекс ділової поведінки і політики урегулювання конфлікту інтересів у НПФ; формує систему внутрішньої звітності та аудиту.

Проведений нами аналіз виявив, що у світовій практиці використовують два різні підходи до регулювання та нагляду за інвестиційною діяльністю НПФ:

1) застосування кількісних обмеження щодо інвестиційних портфелів, які передбачають встановлення кількісних бар'єрів для певних категорій активів. Цей підхід у розвинутих країнах є малопопулярний, передбачає дублювання функцій органами регулювання та нагляду. Зокрема, для НПФ запроваджують обмеження щодо обсягів інвестицій в активи роботодавців. Такий підхід часто використовується у тих країнах світу, в яких система недержавного пенсійного забезпечення є слабо розвинутою (вимоги є досить високими у Франції, Фінляндії, Ісландії). Україна також має значні нормативні вимоги щодо обмежень та заборони інвестування пенсійних активів. Існування таких кількісних обмежень пом'якшує наслідки від погіршення економічної ситуації в країні та як результат убезпечує учасників НПФ від втрати пенсійних виплат.

2) застосування «розумного» управління передбачає запровадження регламентації певних вимог щодо НПФ, спрямованих на розсудливе та захищене від необґрунтованих ризиків інвестування [8]. За таким підходом правові норми можуть включати список дозволених або рекомендованих активів. В рамках цього підходу певні категорії інвестицій можуть бути обмежені. Як правило, обмежується самоінвестування, вкладення в активи, випущені одним емітентом. У деяких зарубіжних країнах існують обмеження щодо інвестування активів НПФ за кордон, таке обмеження може бути обумовлене станом ринку цінних паперів. Це питання частково вирішується законодавством шляхом обмеження частки активів пенсійних фондів, які можуть бути інвесто-

вані за кордоном. Обмеження може стосуватися частки активів фонду, яка може бути інвестована в активи певного класу, або в іншому випадку – до категорії інвестицій. Так, у Словаччині для НПФ дозволено інвестиції тільки в країні ЄС. У Фінляндії інвестування НПФ до країн, які не входять до ЄС, дозволяється виключно за умови, що вони є членами Організації економічного співробітництва та розвитку і частка таких інвестицій становить не більше 10%.

3.3. Розробка концепції розвитку пенсійного забезпечення в системі економічної безпеки України

Реалізація належного пенсійного забезпечення в будь-якій країні здійснюється відповідними органами державної влади, які керуються ухваленими концепційними засадами функціонування пенсійних фондів. Водночас на міжнародному рівні також є відповідні документи, які визначають головні засади. Так, Світовий Банк розробив концепцію 5-рівневої пенсійної системи, яка називається «Матеріальне забезпечення людей похилого віку у XXI сторіччі: міжнародні перспективи пенсійних реформ» та пропонує багаторівневу модель, яка має 5 рівнів:

– 0-й рівень – універсальна соціальна система безпеки, метою якої є запобігання бідності і фінансується за рахунок податкових надходжень;

– 1-й рівень – обов'язкова державна солідарна пенсійна система визначених виплат;

– 2-й рівень – обов'язкова накопичувальна пенсійна система з визначеними внесками (або обов'язкова система індивідуальних пенсійних заощаджень);

– 3-й рівень – добровільні додаткові пенсійні заощадження;

– 4-й рівень – не фінансовий, що охоплює широкий спектр соціальної політики, зокрема підтримка осіб похилого віку їхніми сім'ями, забезпечення безкоштовного доступу до медичних та житлових послуг.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) ухвалила Рекомендації щодо управління пенсійними фондами. Кожен пенсійний фонд має мати орган управління або адміністратора, який би відповідав за адміністративне управління фондом, а також брав відповідальність за виконання умов пенсійних контрактів та захист інтересів учасників пенсійного забезпечення.

В Україні досі не має цілісного документа щодо реалізації пенсійного забезпечення, хоча питання необхідності проведення пенсійних реформ обговорюються з кінця 90-х рр. ХХ ст. Зокрема, підготовчі заходи до запровадження пенсійної реформи в Україні розпочалися з підписанням Президентом України Указу «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» (1998 р.), а також з Послання Президента України до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України «Про основні напрями пенсійного забезпечення населення України» (2001 р.), яким передбачались заходи для проведення пенсійної реформи на 2001–2009 рр. У 2003 р. ухвалено закони щодо нової системи пенсійного забезпечення – відомі «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

У 2009 р. утворено Комісію з питань здійснення пенсійного реформування, яка працювала до 13 березня 2013 р. як допоміжний орган Кабінету Міністрів України, створений з метою забезпечення вироблення спільних підходів центральних органів виконавчої влади до подальшого реформування пенсійної системи України. Серед основних завдань діяльності комісії були такі [103]:

– створення умов для формування населенням достатніх пенсійних накопичень як шляхом внесення обов'язкових

платежів, так і шляхом розвитку системи добровільних пенсійних накопичень за рахунок коштів громадян та їхніх роботодавців;

- підвищення рівня суспільної обізнаності щодо пенсійної реформи та інформування громадськості про заходи, які здійснюються у сфері реформування пенсійної системи, зокрема щодо переваг і ризиків функціонування накопичувальної пенсійної системи;

- удосконалення законодавства з питань загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і недержавного пенсійного забезпечення.

Основні концепції, які формують концептуальне середовище державної політики у сфері пенсійного забезпечення в Україні є такими:

- Концепція подальшого проведення пенсійної реформи;
- Концепція Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні;
- Концепція розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів України на 2009– 2013 роки;
- Концепція захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні;
- Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами.

У Концепції подальшого проведення пенсійної реформи передбачено такі заходи щодо сприяння розвитку недержавного пенсійного забезпечення [102]:

- запровадження економічних стимулів до сплати пенсійних внесків;
- удосконалення законодавства в частині повноважень щодо здійснення державного нагляду в системі накопичувального пенсійного забезпечення;
- забезпечення гарантованого захисту пенсійних активів;
- підвищення на законодавчому рівні вимог до компаній з управління активами, адміністраторів, що здійснюють

управління пенсійними активами, зберігачів системи накопичувального пенсійного забезпечення;

- обмеження придбання або додаткового інвестування пенсійних активів у цінні папери, випущені юридичними особами, які є пов'язаними особами із засновниками недержавних пенсійних фондів тощо.

Для забезпечення стабільного функціонування пенсійної системи необхідно:

- посилити платіжну дисципліну щодо сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

- забезпечити встановлення адекватності, обґрунтованості та прийнятності рівня фіскального навантаження на фонд оплати праці;

- опрацювати питання щодо запобігання збільшенню фінансового навантаження на роботодавця під час фінансування пенсій;

- удосконалити порядок перерахування пенсій працюючим пенсіонерам;

- ліквідувати диспропорції у пенсійному забезпеченні, зумовлені збереженням спеціальних пенсійних програм для деяких категорій громадян, якими встановлено окремі умови пенсійного забезпечення, та поетапно здійснити перехід до єдиних правил призначення пенсій;

- упорядкувати розміри надбавок і підвищень до пенсій для різних категорій осіб залежно від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, з метою уникнення застосування різних підходів до визначення їх розміру.

Дану Концепцію передбачали реалізувати протягом 2010–2017 років у два етапи.

Відповідно до Концепції Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні [99] проведення інституційної реформи ринків капіталу включає, зокрема, підвищення ролі недержавних пенсійних фондів в акумуляції сукупних національних накопичень та їх спрямування в реальний сектор економіки. Для цього необ-

хідне внесення змін до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» щодо розширення переліку об'єктів і нормативів інвестування пенсійних коштів, удосконалення порядку розподілу інвестиційного прибутку. Для розвитку фінансових інструментів, підвищення їхньої надійності та інвестиційної привабливості в Концепції передбачається випуск спеціальних довгострокових державних облігацій зі строками погашення 10 і більше років та плаваючою купонною ставкою для розміщення в них коштів із накопичувальної пенсійної системи.

У Концепції також зазначається, що для збільшення обсягів спрямування грошових заощаджень населення і коштів із накопичувальної пенсійної системи в реальний сектор економіки потрібно прискорити запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, професійної пенсійної системи і програми сплати пенсійних внесків до недержавного пенсійного фонду працівників бюджетних установ, що дасть можливість створити потужне джерело фінансових інвестицій у розвиток економіки, забезпечити виконання відповідних державних і муніципальних програм.

Концепція розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів України [102] конкретизує заходи щодо поліпшення пропозиції державних цінних паперів, підвищення їхньої ліквідності, а також підвищення передбачуваності та прозорості державних запозичень. Зокрема, Концепцією передбачається здійснення емісії облігацій внутрішньої державної позики тільки для інвестування пенсійних активів, сформованих у системі накопичувального пенсійного забезпечення, дохідність яких ураховує рівень інфляції.

Мета Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні полягає в посиленні захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг, у тому числі учасників недержавних пенсійних фондів, зміцненні довіри населення до фінансових установ [100].

Передбачається поетапна реалізація Концепції. На першому етапі планується [100]:

- адаптація положень щодо порядку та умов надання роздрібних фінансових послуг до законодавства Європейського Союзу;

- перехід небанківських фінансових установ на Міжнародні стандарти фінансової звітності;

- удосконалення законодавства щодо розкриття інформації такими установами;

- розроблення та реалізація державної програми інформування громадськості про діяльність і послуги небанківських фінансових установ.

На другому етапі запланований перехід на пруденційний нагляд за діяльністю небанківських фінансових установ; запровадження правових механізмів досудового розгляду скарг споживачів і врегулювання спорів; розробка стандартів надання фінансових послуг.

Основними цілями Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами [86] є захист інтересів споживачів фінансових послуг, запобігання настанню неплатоспроможності та забезпечення фінансової стійкості фінансових установ через застосування відповідних корегувальних заходів шляхом виявлення підвищених ризиків у діяльності фінансових установ; контролю за платоспроможністю, ліквідністю та прибутковістю фінансової установи; попередження банкрутства і системної кризи фінансових установ; прогнозування майбутніх фінансових результатів на основі звітів поточного періоду.

Ця Концепція розроблена з метою впровадження пруденційного нагляду за страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами і кредитними спілками. Орієнтирами пруденційного нагляду для недержавних пенсійних фондів обрано рекомендації Міжнародної асоціації органів нагляду за недержавними пенсійними фондами.

Концепція передбачає, що запровадження пруденційного нагляду в системі недержавного пенсійного забезпечення сприятиме [86]:

- збереженню пенсійних активів (отриманню інвестиційного доходу на пенсійні активи на рівні, не нижчому за рівень інфляції);

- зміцненню недержавних пенсійних фондів за рахунок запобігання негативному впливу системних ризиків;

- зниженню рівня витрат недержавних пенсійних фондів не менше ніж на 10%.

Цим документом затверджено заходи й терміни реалізації положень Концепції, яка визначає орієнтиром упровадження пруденційного нагляду для НПФ – рекомендації Міжнародної асоціації органів нагляду за недержавними пенсійними фондами. Згідно документу, пруденційний нагляд – це система наглядових процедур за дотриманням фінансовою установою пруденційних правил, яка дозволяє зменшити наглядове навантаження на фінансові установи, діяльність яких не несе загрози невиконання зобов'язань перед існуючими клієнтами, і посилити наглядові зусилля за установами, діяльність яких є чи може бути загрозою для виконання таких зобов'язань. Пруденційні правила – це кількісні та якісні показники, нормативи та вимоги щодо ліквідності, капіталу та платоспроможності, прибутковості та якості активів, ризикованості операцій, якості систем управління та управлінського персоналу, додержання правил надання фінансових послуг тощо [86].

Основними цілями здійснення пруденційного нагляду за НПФ є: захист інтересів споживачів фінансових послуг; запобігання настанню неплатоспроможності та забезпечення фінансової стійкості фінустанов через застосування відповідних коригуючих заходів шляхом: виявлення підвищених ризиків у діяльності фінансових установ; контролю за платоспроможністю, ліквідністю та прибутковістю фінансової установи; мінімізації випадків банкрутства та системної

кризи фінансових установ; прогнозування майбутніх фінансових результатів на основі звітів поточного періоду.

Як показує представлений аналіз основних концепційних засад розвитку пенсійного забезпечення в Україні без чітко окреслених підходів впровадження політики матиме стихійний і неузгоджений характер. На нашу думку, розвиток концептуальних ідей має бути продовжений у відповідних стратегіях, цільових програмах, національних планах тощо. Концепції, стратегії, програми, плани – це відповідні нормативно-правові акти, які у сукупності формують перспективне бачення розвитку пенсійного забезпечення. З іншого боку, загрози та виклики у функціонуванні пенсійного забезпечення зміщують акценти у сторону забезпечення економічної безпеки держави. Тобто пенсійне забезпечення в країні має зміцнювати її економічну безпеку.

Представимо власне бачення концептуальних підходів розвитку пенсійного забезпечення для зміцнення економічної безпеки держави (рис. 3.2).

Головною метою визначено – створення якісної системи пенсійного забезпечення шляхом запровадження дієвих механізмів формування соціального капіталу на період природної зрілості для зміцнення економічної безпеки держави.

Основні стратегічні цілі:

- гарантування соціальної безпеки природної зрілості;
- забезпечення довіри громадян до пенсійних фондів;
- формування достатнього обсягу фінансових ресурсів для здійснення пенсійних виплат.

Для реалізації вказаної концепції передбачені такі стратегічні напрями розвитку:

- 1) формування системи управління ризиками пенсійного забезпечення;
- 2) ефективне функціонування суб'єктів пенсійного забезпечення;
- 3) удосконалення механізмів державного регулювання у системі пенсійного забезпечення;

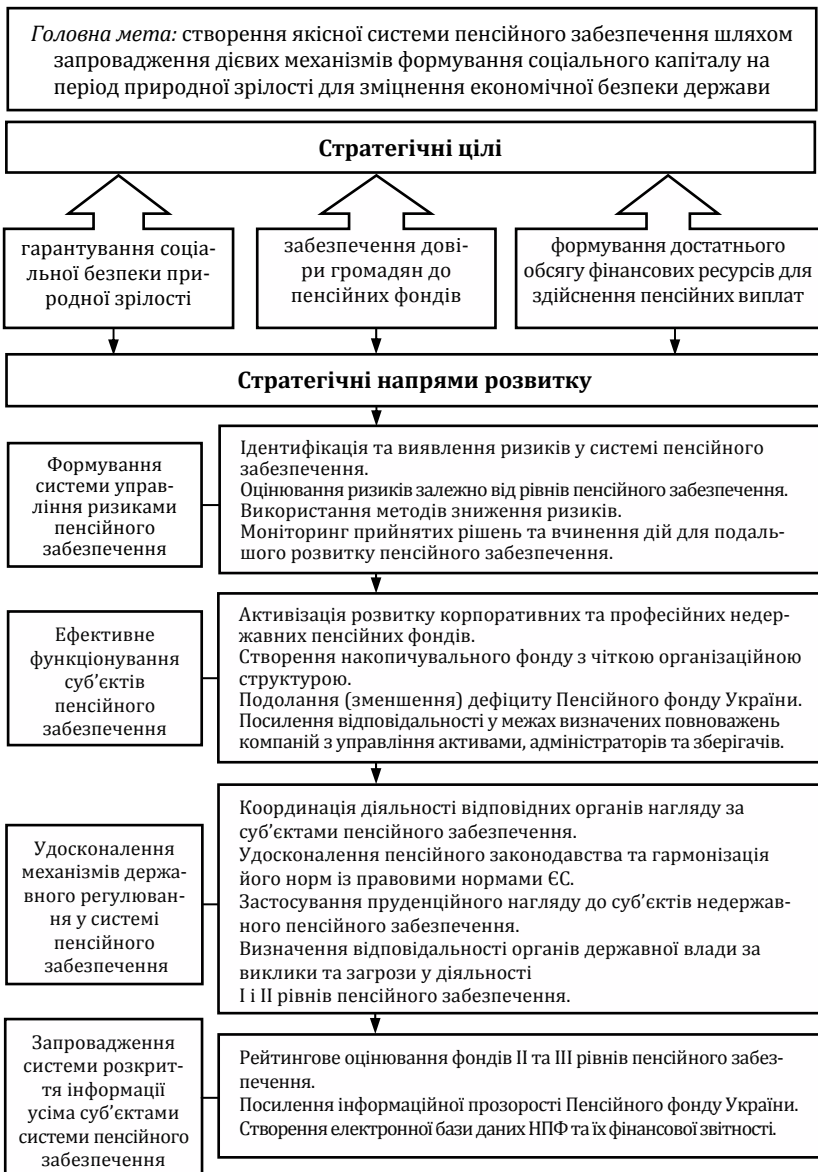

Рис. 3.2 Стратегічні цілі та напрями розвитку пенсійного забезпечення для зміцнення економічної безпеки держави (розроблено автором)

4) запровадження системи розкриття інформації усіма суб'єктами системи пенсійного забезпечення.

5) запровадження системи розкриття інформації усіма суб'єктами системи пенсійного забезпечення.

6) запровадження системи розкриття інформації усіма суб'єктами системи пенсійного забезпечення.

На окремим напрямках, що не розкривались у попередніх параграфах цієї роботи зупинимось детальніше. Першим напрямом визначено формування системи управління ризиками пенсійного забезпечення, яка складається із послідовних етапів:

- ідентифікація та виявлення ризику тобто визначення обсягу можливих втрат, ймовірності негативної події, тривалості впливу ризику;

- оцінювання ризику – вибір критеріїв оцінки ступеня ризику, визначення допустимого для НПФ рівня окремих видів ризику, визначення фактичного ступеня ризику, можливості збільшення або зниження ризику надалі;

- методи зниження ризиків діяльності НПФ – диверсифікація активів, страхування кібер-ризиків, законодавче встановлення обов'язковості компенсації можливих збитків НПФ від вкладень у банківські установи;

- моніторинг прийнятих рішень та дій – формує зворотний зв'язок у зазначеній системі, оцінюється ефективність системи управління ризиками, відбуваються оновлення та поповнення інформації про ризики, що дозволяє приймати більш адекватні та своєчасні рішення щодо управління ризиками.

На нашу думку, державне регулювання та нагляд за діяльністю НПФ в Україні має здійснюватись із дотриманням сукупності таких принципів:

- 1) пріоритетності безпеки щодо функціонування та розвитку НПФ, їх адміністраторів, банків-зберігачів, компаній з управління активами;

- 2) відкритості, прозорості, плановості та системності регулювання та нагляду;

- 3) невтручання органу нагляду у діяльність НПФ;
- 4) дотримання міжнародних умов, стандартів, правил діяльності НПФ.

Функціонування суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення і сектору НПФ безумовно вимагає застосування регулятивно-наглядових інструментів. Вважаємо, що процес нагляду за НПФ має бути інтегрованим, тобто усі перевірки пенсійних фондів мають проводитися одночасно з перевітками інших суб'єктів пенсійного забезпечення, тобто надавачів послуг НПФ, що перевіряються. Мають також проводитися перехресні перевірки.

За наслідками інспектування має присвоюватися рейтингова оцінка, що слугувала б орієнтиром для споживачів стосовно фінансового стану і діяльності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення, найперше НПФ. На нашу думку, розроблений рейтинг НПФ застосовувався для його діагностування, моніторингу, при прогнозуванні ризиків, у регіональних порівняннях, а також для формування стратегії розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. Шляхом рейтингових оцінок досягається відкритість сектору НПФ.

Необхідність рейтингу НПФ зумовлена й бажанням інших учасників недержавного пенсійного забезпечення та фінансового ринку загалом орієнтуватися, знати і мати інтегральну оцінку фінансової позиції.

Серед рейтингів фінансових позицій НПФ доцільно виділити рейтинги за розміром активів та рейтинги фінансового стану. Рейтинг за розміром активів передбачав би групування НПФ залежно від величини їх активів на великі, середні та малі НПФ. Рейтинги, за якими оцінюють фінансовий стан, будуються за певною сукупністю показників. Також необхідно передбачити побудову підсумкового списку (рейтингу), що передбачає складання єдиного рейтингу, що рангується за загальним балом.

Між тим хоча й в Україні прийнято відповідні правові документи щодо застосування норм пруденційного нагляду,

але у повній мірі щодо НПФ, вони не застосовуються. Пруденційний нагляд Нацкомфінпослуг за НПФ здійснюється шляхом оцінювання структури та якості їх активів. Щоквартально відповідним структурним підрозділом здійснюється аналіз стану і тенденцій розвитку суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення та аналіз у розрізі установ за окремими тематичними напрямками з метою підготовки лише аналітичних матеріалів. Водночас не розроблено є система оцінювання ризиків у діяльності НПФ, доцільним було б рейтингування НПФ за результатами їх діяльності тощо.

На нашу думку, система регулювання та нагляду за діяльністю НПФ має включати:

1. Підходи до регулювання входу на ринок (вимоги, що висуваються до НПФ при їх реєстрації та ліцензуванні адміністраторів НПФ) та розробка системи моніторингу, що дозволить прогнозувати зміни у фінансовій стійкості окремих НПФ.

2. Зміни в стандартах корпоративного управління сектором НПФ. При розбудові системи нагляду за діяльністю НПФ у відповідності до вимог стандарту «розумної особи». Вважаємо, що структура засновників НПФ має бути прозорою, нині не має жодних вимог щодо них; члени органу управління НПФ повинні відповідати низці вимог до їх ділової репутації та кваліфікації, зокрема, володіння знаннями щодо інвестування пенсійних активів.

Упровадження пруденційних принципів управління НПФ зміщує акцент у принципах організації діяльності НПФ у бік їх ділової поведінки, організації процедур та потребує підвищення якості корпоративного управління пенсійними фондами.

В Україні має застосовуватися нагляд, який базується на оцінюванні ризиків від інвестування, яке здійснюють НПФ. По перше, попередження виникнення ризиків та збитків у діяльності НПФ, виявлення збиткових інвестиційних вкладень – основна особливість цього підходу. Важливим є

визначення показників оцінювання стійкості НПФ до різних видів ризиків, які б були обов'язковими для НПФ, а їх розрахована величина представлялась чи на сайті Нацкомфінполуг чи на сайті кожного окремого НПФ.

По друге, чітке пояснення понять, термінів та визначення коло осіб на кого поширюються принципи корпоративного управління.

По третє, застосування моделі оцінювання ризику, якою керуються наглядові органи у своїх діях. Низка країн у цих цілях використовує модель оцінювання ризиків VAR. Перевага VAR полягає в тому, що за його допомогою оцінюються максимально можливі втрати, як очікувані, так і неочікувані, впродовж певного періоду часу із заданою імовірністю.

По четвєрте, інвестування пенсійних активів має здійснюватись обережно, з належним попереднім аналізом, а також моніторингом інвестицій і тих, кому делегується функція інвестування. Має бути вимога щодо чіткого дотримання алгоритму згідно з яким здійснюється інвестиційна діяльність НПФ, включаючи встановлення належних внутрішніх перевірок і процедур, спрямованих на ефективне регулювання та нагляд за процесом управління інвестиціями.

По п'яте, принциповими складовими ризик-менеджменту у секторі НПФ є: стратегія ризик-менеджменту; участь Ради НПФ в управлінні ризиками; адекватний внутрішній контроль; наявність системи обов'язкового інформування, публічне оцінювання фінансового стану НПФ.

Необхідно зазначити, що перші кроки до інформаційної прозорості вже зроблено: Розпорядженням № 825 від 19.04.2016 р. затверджено «Положення про розкриття фінансовими установами інформації в загальнодоступній інформаційній базі даних про фінансові установи та на веб-сайтах (веб-сторінках) фінансових установ та про внесення змін до Положення про Державний реєстр фінансових установ». НПФ, у тому числі, мають розмішувати відповідну інформацію на офіційній сторінці, а саме: загальні відомості

про НПФ, відомості про власників істотної участі, учасників, про склад наглядової ради, відомості про ліцензії, про річну фінансову звітність [93]. Окрім цього, окремо розроблено «Положення про оприлюднення інформації про діяльність недержавного пенсійного фонду» № 3100 від 16.12.2004 р., у якому зазначено, що оприлюднення інформації про діяльність НПФ здійснюється адміністратором фонду [90]. Як показує аналіз, лише окремі НПФ на своїх сайтах подають відповідні відомості (зазвичай не в повному обсязі).

З огляду на це вважаємо за доцільне:

1) запровадити стандарти розкриття інформації усіма суб'єктами системи пенсійного забезпечення;

2) створити електронну базу даних НПФ та їх фінансової звітності;

3) вимагати від НПФ встановлювати інформаційні стандарти з інформацією щодо законодавчих вимог до їх діяльності.

Прозорість має стосуватися фінансового стану та інвестиційної політики НПФ (показники дохідності за напрямами інвестування; аналіз результатів фінансової діяльності, ризиків та способів управління ними – концепція та ідеологія управління ризиками, інформація щодо причин виникнення ризиків та їх прояву); принципів підготовки інформації; принципів корпоративного управління; частка НПФ у секторі недержавного пенсійного забезпечення).

Реалізацію запропонованих напрямів розвитку пенсійного забезпечення передбачено з другого півріччя 2019 р. – впродовж 2022 р. Їх упровадження дасть змогу:

– сформувати у працюючого індивіда почуття особистої відповідальності за власний добробут у зрілому віці;

– забезпечити умови для працевлаштування осіб працездатного віку відповідно до їх фаху та набутих компетенцій;

– зменшити залежність соціально вразливих категорій населення від державної підтримки шляхом роз'яснення та популяризації потреби особистого пенсійного забезпечення;

– перерозподілити навантаження зі соціального забезпечення непрацездатного населення між державою та бізнесом.

Реалізація запропонованої концепції розвитку пенсійного забезпечення спрямована на зміцнення економічної безпеки держави, сприятиме оптимізації відповідних структурних зрушень та збільшенню інвестиційних ресурсів у економіці країни.

Висновки до третього розділу

В Україні досі не запроваджено накопичувальне пенсійне забезпечення. Тривалі дискусії з цього питання не привели до очікуваного результату – серйозної інституційної, технічної та законодавчої підготовки щодо функціонування другого рівня пенсійного забезпечення в Україні не здійснено. Чинними законодавчими нормами визначено організаційні особливості Накопичувального фонду як цільового позабюджетного фонду, управління яким здійснюватиме виконавча дирекція Пенсійного фонду України. Учасниками накопичувальної системи пенсійного забезпечення є особи, яким на дату запровадження перерахування страхових внесків виповнилося не більше 35 років. Джерелами формування коштів накопичувального пенсійного забезпечення є: страхові внески; інвестиційний дохід; суми пені, сплаченої страхувальником за несвоєчасне перерахування сум страхових внесків. Інвестувати пенсійні внески Накопичувальний фонд може у цінні папери та активи, не заборонені законодавством.

Управління пенсійними активами здійснюється компаніями з управління активами, визначеними Радою Накопичувального фонду за результатами конкурсу. Основні напрями інвестиційної політики та нормативи інвестування

пенсійних активів накопичувального пенсійного забезпечення затверджує щороку Рада Накопичувального фонду. Вибір компаній з управління активами, радника з інвестиційних питань, зберігача та аудитора Накопичувального фонду здійснюється на конкурсній основі. За умовами накопичувального пенсійного забезпечення її учасник може отримати: довічну пенсію; одноразову виплату.

Учасник для накопичувального пенсійного забезпечення в Україні має право обирати й недержавний пенсійний фонд, який отримав відповідну ліцензію та дотримується відповідних вимог. Перелік НПФ – суб'єктів другого рівня пенсійного забезпечення має оприлюднюватися згідно порядку, визначеного Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

У роботі здійснений аналіз зарубіжного досвіду реалізації пенсійного забезпечення. Кожна країна проводила і проводить реформи у пенсійному забезпеченні, при цьому розробляються критерії оцінювання від проведення пенсійної реформи. Свою ефективність та дієвість довела багаторівнева система пенсійного забезпечення шляхом сплати податків, заощадження грошей, а також забезпечення за солідарним принципом. Вибір цих шляхів пенсійного забезпечення у кожній країні здійснюється по різному і залежить від особливостей розвитку та специфічних поглядів на роль держави у процесах пенсійного забезпечення.

Вивчення зарубіжного досвіду переконливо довело, що в Україні важливо змінити структуру внесків на пенсійне забезпечення – збільшити навантаження на працюючих осіб і зменшити навантаження на роботодавців; необхідне стимулювання праці після настання пенсійного віку (до прикладу, у США, Туреччині, Ізраїлі працює понад 30% пенсіонерів) та відмова від індексації пенсій в сторону механізму індивідуального перерахунку пенсій.

У розвинутих країнах недержавні пенсійні фонди є важливим соціальним інститутом, який характеризується ви-

соким рівнем довіри до них. Їх діяльність чітко регулюється в країнах, стимулюється та удосконалюється. В Україні вкрай необхідне запровадження недержавного пенсійного забезпечення – як одного із ключових елементів пенсійного забезпечення громадян. Це дасть змогу накопичувати персональні пенсії та реально підняти рівень пенсійного забезпечення. У світовій практиці застосовують пруденційний нагляд щодо діяльності НПФ з використанням ризикорієнтованого нагляду та дотриманням правила «розумної особи» (або «розумного інвестора»).

Запропоновано розробку концепції розвитку пенсійного забезпечення для зміцнення економічної безпеки України. Її метою визначено створення якісної системи пенсійного забезпечення шляхом запровадження дієвих механізмів формування соціального капіталу на період природної зрілості для зміцнення економічної безпеки держави. При цьому основними стратегічними цілями будуть: гарантування соціальної безпеки природної зрілості; забезпечення довіри громадян до пенсійних фондів; формування достатнього обсягу фінансових ресурсів для здійснення пенсійних виплат. Для реалізації вказаної концепції передбачені такі стратегічні напрями розвитку: формування системи управління ризиками пенсійного забезпечення; ефективне функціонування суб'єктів пенсійного забезпечення; удосконалення механізмів державного регулювання у системі пенсійного забезпечення; запровадження системи розкриття інформації усіма суб'єктами системи пенсійного забезпечення.

ВИСНОВКИ

Монографія є завершеним науковим дослідженням, у якому вирішено наукове завдання щодо розробки теоретико-методичних та практичних рекомендацій щодо удосконалення інструментарію оцінювання пенсійного забезпечення в системі економічної безпеки держави та розробленні стратегічних напрямів розвитку пенсійного забезпечення для посилення економічної безпеки держави. За результатами дослідження у роботі сформульовано висновки й пропозиції, що мають теоретичне й практичне значення.

Пенсійне забезпечення є видом соціального забезпечення, метою якого є накопичення грошей для здійснення пенсійних грошових виплат у майбутньому. Цей процес є тривалий, який передусім передбачає акумуляцію коштів для подальшого нагромадження пенсій. Пенсійне забезпечення надається у встановлені строки довічно; залежить від тривалості та розміру заробітної плати, страхового стажу, вислуги років чи здійснених накопичень; фінансується за рахунок спеціально створених і державних, і недержавних фондів; чітко визначається законом або договором особи, що має право на отримання пенсії; перерозподіляє доходи активного працездатного населення на користь покоління пенсіонерів, які є кінцевими споживачами.

Суб'єкти пенсійного забезпечення є рушійною силою його розвитку, приводять у рух та допомагають охарактеризувати динамічність усієї системи пенсійного забезпечення. Виявлення місця та взаємозв'язків між суб'єктами пенсійного забезпечення й іншими учасниками ринку дає змогу виробити дієву систему організації їхніх взаємовідносин задля ефективного розвитку та створення безпечних умов їх функціонування. Саме класифікація суб'єктів пенсійного забез-

печення за ступенем участі та впливу на розвиток пенсійної системи на прямих та опосередкованих дає можливість окреслити їхнє суперечливе функціонування, визначити їхні права та обов'язки.

Оснoву формування системи економічної безпеки становлять принципи системності, комплексності, взаємодії, безперервності, гнучкості, своєчасності; основними цілями визначено фінансове забезпечення стійкого розвитку суб'єктів пенсійного забезпечення, мінімізацію ризиків пенсійного забезпечення, здійснення заходів щодо підвищення іміджу пенсійних фондів на ринку, своєчасність та повноту пенсійних виплат; пенсійному забезпеченню відведена роль каталізатора соціального захисту населення у процесі акумуляції фінансових ресурсів упродовж активного періоду життя з метою забезпечення гідних умов проживання у період природної зрілості або інших соціальних обставин.

Несприятлива демографічна, макроекономічна ситуація, негативні тенденції на ринку праці та зайнятості спричиняють серйозні загрози у розвитку загальнообов'язкового пенсійного забезпечення в Україні. Найголовніші – акумуляція недостатнього обсягу коштів для виплати пенсій та розбалансування Пенсійного фонду України; дисбаланс відносин між учасниками пенсійного забезпечення, що проявляється у нерівності в отриманні пенсій; старіння нації із збільшенням кількості пенсіонерів та неформально зайнятих. Їх ідентифікація дозволяє розробляти та ухвалювати конкретні заходи протидії, формувати цілісну державну політику захисту пенсіонерів.

На засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб функціонує недержавне пенсійне забезпечення. В Україні протягом 2004–2009 рр. відбулось активне створення основних інституційних учасників – НПФ, адміністраторів НПФ, компаній з управління активами. Структурування ризиків недержавного пенсійного забезпечення на основі аналізу деструктивних чинників його розвитку дає змогу роз-

робити відповідну систему мінімізації, яка посилює їх безпечне функціонування на фінансовому ринку та не перешкоджає учасникам здійснювати обґрунтований вибір, що сприяє максимізації пенсій в довгостроковій перспективі.

Розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні засвідчив посилення деструктивних ознак та зниження ефективності пенсійного забезпечення з 2016 р., що обумовлено зволіканням із запровадженням другого рівня пенсійної реформи. Найбільший вплив на стан економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні мали такі індикатори: середній розмір пенсії до середньої заробітної плати, % (0,1566); видатки Пенсійного фонду України до ВВП, % (0,1555); обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн., % (0,1509); співвідношення пенсійних виплат та пенсійних активів, % (0,1332), найнижчий – частка пенсійних активів НПФ у ВВП (0,0377) та відношення обсягу власних доходів ПФУ до всіх видатків, % (0,0739).

Запровадження накопичувального пенсійного забезпечення в Україні ініційовано державою і є стратегічно важливим завданням. Накопичені пенсійні кошти формують потужний інвестиційний ресурс, який здатний стабілізувати внутрішню ситуацію у фінансовій сфері та забезпечити додаткову стійкість у період фінансових криз, надати могутній поштовх реальному сектору економіки. Основні засади функціонування цього забезпечення передбачені законодавством: внески матимуть обов'язковий характер, їх розмір та механізм справляння визначені. Держава має нести відповідальність за діяльність Накопичувального фонду, бути гарантом збереження коштів пенсійних накопичень. Найбільш очевидними загрозами збереженню пенсійних накопичень є інфляція, стан фінансових ринків (передусім – фондового), низький рівень кваліфікації або свідомо неналежне управління з боку менеджменту професійних адміністраторів, компаній з управління активами та зберігачів.

Ефективне функціонування пенсійного забезпечення – стратегічно важливе завдання для держави та зміцнення її економічної безпеки. Тому ухвалення відповідного документа на середньострокову перспективу з чіткими завданнями та заходами реалізації є доволі актуальними. До пріоритетних напрямів реалізації Концепції віднесено: формування системи управління ризиками пенсійного забезпечення; ефективне функціонування суб'єктів пенсійного забезпечення; удосконалення механізмів державного регулювання у системі пенсійного забезпечення; запровадження системи розкриття інформації усіма суб'єктами системи пенсійного забезпечення.

Застосування запропонованих методологічних положень, теоретико-методичних засад і реалізація прикладних рекомендацій посилять систему економічної безпеки пенсійного забезпечення вітчизняних громадян в умовах національних, глобальних геополітичних та гео економічних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко О. В. Соціальні аспекти пенсійного забезпечення. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 153–155.
2. Безбідна старість: які вигоди і ризики несуть українцям недержавні пенсійні фонди. URL: <http://investfunds.ua/news/bezbdna-starst-yak-vigodi-riziki-nesut-ukrancyam-nederzhavn-pensjn-fondi-otr-capital-136983/>
3. Белов П. Какой должна быть концепция национальной безопасности. *Обозреватель*. 2000. № 1 С. 8–10.
4. Берлач А. І., Філіпенко Т. В. Основи економічної безпеки України: навч. посіб. Донецьк, 2007. 234 с.
5. Бойко В. В. Еволюція розвитку та сутність економічної безпеки держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 4, Т. 1. С. 162–167.
6. Бойко В. В. Структуризація дестабілізуючого середовища розвитку соціально-економічної системи. Фінансовий механізм забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем: монографія / ред. Л. І. Антошкіної, С. А. Навроцького. Бердянськ, 2016. С. 20–24.
7. Бондарук І. С. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави: автореф. дис. канд. екон. наук. Чернівці, 2013. 20 с.
8. Бондарук Т. Г., Бондарук І. С. Формування системи пенсійного забезпечення. *Економічні горизонти*. 2017. № 2. С. 38–46.
9. Буряченко О. Є. Сутність поняття пенсійного забезпечення в науковому дискурсі. Розвиток систем державного управління в Україні. 2012. С. 2.
10. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л. Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі європейської інтеграції: монографія. Львів, 2018. 303 с.
11. Витрати і ресурси домогосподарств України 2009–2017 рр.: статистичний збірник: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u
12. Вінер М. Фінансовий стан Пенсійного фонду України у 1991–1998 роках. *Україна: аспекти праці*. 2000. № 1. С. 32–43.

13. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. Харків, 2006. 239 с.
14. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан та стратегія забезпечення. Київ, 2001. 122 с.
15. Гуцалова Ю. Є. Фінансово-економічна сутність пенсійного забезпечення в Україні. *Економічний вісник*. 2015. № 2. С. 86–93.
16. Дані офіційного сайту Рахункової палати України. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/41212>
17. Данільян О. Г., Дьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації. навч. посібник Харків, 2002. 285 с.
18. Демографічна ситуація в Україні у 2017 році. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Дідковська Т. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2008. 19 с.
20. Дідковська Т. О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Форум права*. 2012. № 1. С. 253–257.
21. Данилюк О. І. Стан пенсійного забезпечення населення України в контексті євроінтеграційних перетворень. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 14. С. 772–776.
22. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку. *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 12–16.
23. Звіт Державної казначейської служби України за 2016 рік. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-viko-nannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini-za-2016-rik>
24. Звіт Пенсійного фонду України за 2017 рік. URL: <http://www.pfu.gov.ua>
25. Звіт Пенсійного фонду України за 2018 р. URL: <http://www.pfu.gov.ua>
26. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2015 рік. URL: <http://www.pfu.gov.ua>
27. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2016 рік. URL: <http://www.pfu.gov.ua>
28. Іщенко А. Чого очікувати пенсіонерам 2019 року: виплати зростуть, а накопичувальні пенсії відтермінують. URL: <https://>

ukr.segodnya.ua/ukraine/ chego-zhdat-pensioneram-v-2019-godu-vyplaty-vyrastut-a-nakopitelnye-pensii-otstrochat-1203431.html

29. Казанчан А. А. Поняття та види пенсійного забезпечення громадян в Україні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». 2010. Том 23. № 1. С. 142–149.

30. Кириченко А. В. Розвиток соціального страхування в Україні: монографія. К., 2017. 196 с.

31. Коваль О. П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: монографія / О. П. Коваль. Київ: НІСД, 2012. 240 с.

32. Коваль О. П. Проблеми становлення накопичувальної системи складової пенсійного забезпечення в Україні: аналітична доповідь. К., 2011. 95 с.

33. Конституція України від 28 червня 1996 р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

34. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній системі України: монографія. К., 2011. 170 с.

35. Корчинський І. О., Ковалів І. З. Вдосконалення пенсійного забезпечення населення: монографія. Львів, 2015. 170 с.

36. Кочергина Т. Е. Экономическая безопасность: учебник. М., 2007. 446 с.

37. Кошляк А. Еміграція: куди і з якою метою їдуть українці. URL: <https://hromadske.ua/posts/trudovi-mihranti-ukrainci>

38. Кравчук Т. В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: автореф. дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.

39. Кравченко І. О. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Луганськ, 2012. 20 с.

40. Линдюк О. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства. *Вісник Національної академії державного управління*. 2009. № 4. С. 290–298.

41. Лондар Л. П. Недержавне пенсійне забезпечення: особливості в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2011. 20 с.

42. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. К., 2015. 348 с.

43. Ляшенко О. М. Системоутворення економічної безпеки підприємства: коеволюція, комплементаризм, гармонізація. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25. С. 195–201.

44. Малецька О. О. Оцінка впливу ризиків на фінансову стійкість пенсійного фонду України. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 5. С. 262–267.
45. Мальований М. І. Розвиток пенсійного страхування сільського населення: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2007. 23 с.
46. Мартиненко Н. В. Пенсійна система як об'єкт державного управління. *Інтернаука*. 2017. № 4. С. 14–20.
47. Мельник Л. Г. Научные основы самоорганизации экономических систем. *Механізм регулювання економіки*. 2010. № 3. Т. 1. Ч. 1. С. 8–9.
48. Миськевич Т. Реформування вітчизняної пенсійної системи. URL: <http://www.Nbuvipar.gov.ua/index.php>
49. Михайлова І. Ю. Правове регулювання пенсійного забезпечення за віком у солідарній пенсійній системі України: монографія. Хмельницький, 2013. 187 с.
50. Мохова Ю. Л., Писаренко Н. О. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 1. С. 468–471.
51. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. К., 1999. 462 с.
52. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект. *Україна: аспекти праці*. 2000. № 1. С. 8–15.
53. Назарова Г. В., Цурко І. А. Управління корпоративним пенсійним фондом: монографія. Харків, 2012. 218 с.
54. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посібник Ірпінь, 2000. 304 с.
55. Огляд банківського сектору. 2018. Випуск 6. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64628171>
56. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. 4-е изд. М., 1990. 915 с.
57. Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Основи від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>
58. Основи экономической безопасности. Государство, регион, предприятие, личность / под ред. Е. А. Олейникова. М., 1997. 288 с.
59. Овчаренко Г. Пенсійна реформа в країнах ЄС: корисні та шкідливі поради для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/11/1/7088625/>

60. Папієв М. М. Реформування пенсійної системи в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2004. 22 с.

61. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія. К., 2003. 320 с.

62. Петрушка О. В., Баніт Ю. В. Досвід реформування пенсійних систем зарубіжних країн та його використання в Україні. *Наука й економіка*. 2015. №1. С. 19–27.

63. Підсумки діяльності недержавних пенсійних фондів за 2008 рік. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/pidsumky_NPF_2008.pdf

64. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2011 рік. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/npf_2011.pdf

65. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2012 рік. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: <https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/npz-2012r.pdf>

66. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2010 рік. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/npf_2010.pdf

67. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2017 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf

68. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.09.2016 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202016.pdf

69. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2015 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/sektor/NPF_IV%D0BA%D0%B2_2015.pdf

70. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2014 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-nederzhavnoho-pensiinoho-zabezpechennia-Ukrainy.html>

71. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2013 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_IV_kv%202013.pdf

72. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення у 2009 році. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/npf_2009_01.pdf

73. План заходів із запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на 2017–2018 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 723-р від 11.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2017-D1%80>

74. Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. №280. Дата оновлення: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-p> (дата звернення 12.07.2018 р.)

75. Праця України 2005: статистичний збірник. К.: Держкомстат України. 2006. 372 с.

76. Пенсійна реформа: світовий досвід. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/227549/pensijna-reforma-svitovij-dosvid>

77. Про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та сприяння досягненню бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду: проект Закону № 4608-3 від 26.05.2016 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3K01CA.html

78. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій: проект Закону № 4608 від 06.05.2016 р. URL: http://http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=58998

79. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій: проект закону № 2767 від 30.04.2015 р. URL: [http:// eurch.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/ link1/JN24V001.html](http://eurch.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JN24V001.html)

80. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної системи державного пенсійного страхування та єдиних підходів до нарахування пенсій: проект закону № 2767-1 від 08.05.2015 р. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zweb2/webproc4_1?pf3511=55054](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55054)

81. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 02.03.2015 р. № 213-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-19>

82. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>

83. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету міністрів України з питань пенсійного забезпечення: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2014 р. №112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-2014-п>

84. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та інвалідам: Закон України від 18.05.2004 р. №1727-IV. Дата оновлення: 14.06.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15> (дата звернення: 13.06.2018 р.)

85. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. Дата оновлення: 12.07.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 12.07.2018).

86. Про затвердження Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами: Розпорядження Держфінпослуг від 15.07.2010 № 585.

87. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 року № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>

88. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. URL: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738

89. Про затвердження Положення про Державний реєстр фінансових установ: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 41 від 28.08.2003 р. Дата оновлення: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0797-03> (дата звернення 02.08.2018 р.)

90. Про затвердження Положення про оприлюднення інформації про діяльність недержавного пенсійного фонду: Розпорядження Нацкомфінпослуг № 3100 від 16.12.2004 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1672-04>

91. Про затвердження положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 р. № 280. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-п>

92. Про затвердження Положення про порядок складання, формування та подання адміністратором недержавного пенсійного фонду звітності з недержавного пенсійного забезпечення: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України № 674 від 27.10.2011 р. Дата оновлення: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0041-12> (дата звернення 02.08.2018 р.)

93. Про затвердження Положення про розкриття фінансовими установами інформації в загальнодоступній інформаційній базі даних про фінансові установи та на веб-сайтах (веб-сторінках) фінансових установ та про внесення змін до Положення про Державний реєстр фінансових установ: Розпорядження Нацкомфінпослуг № 825 від 19.04.2016 р. <http://zakon.rada.gov.ua/>

94. Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 675 зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-п>

95. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>

96. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

97. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. Дата оновлення: 01.05.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (дата звернення: 30.04.2018 р.)

98. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 0.11.1991 р. № 1788-XII. Дата оновлення: 02.05.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення 02.05.2018 р.)

99. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми модернізації ринків капіталу в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2007 № 976-р.

100. Про схвалення Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 1026-р.

101. Про схвалення концепції подальшого проведення пенсійної реформи: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.10.2009 № 1224-р.

102. Про схвалення Концепції розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів України на 2009–2013 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2009 № 316-р.

103. Про утворення Комісії з питань здійснення пенсійного реформування: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2009 р. № 749.

104. Прокопенко В. Ю. Виклики пенсійної реформи в контексті економічної безпеки держави. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. № 4. С. 78–82.

105. Прокопенко В. Ю. Пенсійне забезпечення: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Вісник ХНАУ ім. Докучаєва*. 2018. № 4. С. 110–115.

106. Рад Н. С. Пенсійна реформа та інституціональні зміни у пенсійній системі України. *Економіка і організація управління*. 2009. № 5. С. 70–79.

107. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. М., 2001. 480 с.

108. Ринок праці у I півріччі 2017 року. Державна статистика України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

109. Рівень добробуту населення планети зростає: чиста вартість фінансових активів перевищила 100 трлн євро. *Страхова справа*. 2015, № 3. С. 28–29.

110. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2007. 19 с.

111. Ріппа М. Порівняльна характеристика світових систем пенсійного забезпечення і страхування. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 1. С. 35–45.

112. Світовий досвід пенсійного забезпечення. Порівнюємо з Україною. URL: <http://www.taslife.com.ua/world-pension.html>

113. Симоненко К. В. Україні скасували податки з пенсій: як перерахують виплати людям похилого віку. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/421757/v-ukrayini-skasuvaly-podatky-z-pensij-yak-pererahuyut-vyplaty-lyudyam-pohylogo-viku>

114. Система економічної безпеки держави / заг. ред. А. І. Сухокурова. К., 2009. 685 с.

115. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний та ін. Луганськ, 2010. 282 с.

116. Скільки пенсіонерів утримує кожен українець: чому так погано і хто отримує 50 тис. грн URL: <https://ukr.segodaya.ua/economics/enews/skolko-pensionerov-soderzhit-kazhdyy-ukraïnec-pochemu-tak-ploho-i-kto-zhivet-na-pensiyu-vyshe-50-tys-grn--987386.html>

117. Смовженко Т. С., Ткаченко Н. В., Цікановська Н. А. Недержавні пенсійні фонди у структурі сучасних пенсійних систем: монографія. К., 2012. 310 с.

118. Соколовська Г. І. Недержавні пенсійні фонди в Україні: становлення та перспективи розвитку: монографія. Тернопіль, 2016. 226 с.

119. Соломка О. М. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення: автореф. дис. канд. екон. наук. Харків, 2006. 18 с.

120. Соціальний захист населення України: статистичний збірник. 2018. 122 с.

121. Соціальний захист населення України: статистичний збірник. К. Держкомстат України. 2017. 122с.

122. Стожок Л. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2007. 20 с.

123. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К: Довіра, 2006. 789 с.

124. Ткаліч І. О. Правове регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів у системі недержавного пенсійного забезпечення України: монографія. К., 2012. 159 с.

125. Ткач В. О., Ленчік Я. В. Інституціональні перетворення пенсійної системи України в умовах трансформації світової економіки: монографія. Запоріжжя, 2011. 183 с.

126. Ткаченко Л. Г. Пенсійна система та пенсійна реформа в Україні. К., 2017. 38 с.

127. Товстиженко А. У минулому році прибутковим виявився 71 банк. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/zbitki-bankiv-u-2015-roci-sklali-66-6-mlrd-grn-199836_html

128. Україна: Меморандум про економічну і фінансові політику від 1 вересня 2016 р. МВФ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2-16500-16>

129. Філіпчук П. В. Системи пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду. URL: http://academy.gov.ua/...doc_pdf/Filip-chuk.pdf

130. Функціонування добровільних приватних пенсійних систем в Україні: огляд і рекомендації. за ред. спеціалістів Світового банку. К. Світовий банк, 2014. 40 с.

131. Харазішвілі Ю. М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. С. 44–58.

132. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі: аналітична довідка. К., 2014. 117 с.

133. Хольцман Р. Обеспеченная старость в XXI веке: пенсионные системы и реформы в международной перспективе. Вашингтон. Округ Колумбия: Всемирный банк, 2005. 199 с.

134. Хуторян Н. М. Пенсійні правовідносини в Україні: монографія. К., 2013. 274 с.

135. Чернявська О. В., Горбунова О. А. Класифікація національних моделей пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 38–44.

136. Чугунов І. Я. Фінанси пенсійного забезпечення: монографія. К., 2017. 247 с.

137. Шалієвська Л. І. Пенсійна система України: сутність та елементи. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах*: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 10 вересня 2018 року): у 3 ч. Полтава, 2018. Ч.2. С. 28–30.

138. Шалієвська Л. І. Актуальні питання реформування пенсійної системи в Україні. *Формування стратегії соціально-економічного розвитку підприємницьких структур в Україні*: мат. IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 22–24 листопада 2018 року). Львів, 2018. С. 380–382.

139. Шалієвська Л. І. Вплив деструктивних чинників на розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Причорноморські економічні студії*, 2018. Вип. 36. С. 118–122.

140. Шалієвська Л. І. До питання про суб'єктів системи пенсійного забезпечення в Україні. *Сучасні проблеми бухгалтерського обліку та фінансів*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 21–22 листопада 2018 року). К., 2018. С. 140–141.

141. Шалієвська Л. І. До питання про сутність пенсійного забезпечення населення України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. Львів, 2018. Вип. 1. С. 130–140.

142. Шалієвська Л. І. Недержавні пенсійні фонди у системі пенсійного забезпечення України. *Управління системою економічної безпеки: від теорії до практики*: тези доповідей та повідомлень учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 1 червня 2018 року). Львів, 2018. С. 189–191.

143. Шалієвська Л. І. Проблеми розвитку загальнообов'язкового пенсійного забезпечення в Україні. *Ефективна економіка*, 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>

144. Шалієвська Л. І. Структурна характеристика системи пенсійного забезпечення. *Економічне зростання: стратегія, напрями і пріоритети*: збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 20 жовтня 2018 року). Запоріжжя, 2018. С.73–74.

145. Шалієвська Л. І. Сутність та характерні особливості функціонування фондів у системі пенсійного забезпечення України. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*, 2018. № 21. С. 306–312.

146. Шалієвська Л. Ризики недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки: XXV Міжнародна науково-практична конференція студентів і молодих вчених: тези доповідей*, Дніпро, 14 грудня 2018 р. Дніпро, 2018. С. 265–266.

147. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення: зарубіжний досвід та уроки для України. *Інвестиції: практика та досвід*, 2019. № 4. С. 96–101.

148. Шевченко О. С. Пенсійне забезпечення як складова ін-ту соціального захисту населення: автореф. дис. канд. екон. наук. К., 2009. 22 с.

149. Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення: монографія. К., 2012. 191 с.

150. Шукура І. С. Дискусійні питання реформування пенсійної системи: світовий досвід. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1. Т. 2. С. 410–417.

151. Шумило М., Комоцька І. Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусії: історія становлення та перспективи розвитку: монографія. К., 2018. 515 с.

152. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К., 2016. 680 с.

153. Шульга В. І. Проблеми та перспективи пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. Серія «Економіка та менеджмент». 2012. № 3. С. 100–107.

154. Щодо балансування фінансового стану Пенсійного фонду України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/297/>

155. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>

156. Щодо оподаткування пенсій. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1969/>

157. Юрій С. І. Соціальне страхування: підручник / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. К.: Кондор, 2006. 464 с.

158. Юшко С. В. Навантаження на фонд оплати праці суб'єктів господарювання як чинник тінізації доходів громадян. *Фінанси України*. 2013. № 2. С. 32–45.

159. Якимів А. І. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. канд. екон. наук. Львів, 2005. 20 с.

160. Holzman R. Old-age income support in the 21st century: an international perspective on pension systems and reform / R. Holzman, H. Richard. Washington: The World Bank, 2005. 246 p.

161. Holzmann R. New Ideas about Old Age Security^ towards sustainable pension systems in the 21st Century. World Washington DC, 2001. – 516 p.

162. Pensions: International Experience. URL: http://www.finrep.kiev.ua/download/pensprovision_international_exp

163. Public sector pensions: Rationale and international experiences. URL: <http://www.qfinance.com/insurance-markets-white-papers/public-sectorpensions-rationale-and-international-experiences/46>

164. Social Security Programs Throughout the World. URL: http://www.ssa.gov/policy/docs/progdsc/intl_update

165. Thinking Ahead Institute Global pension assets study 2018. URL: <https://www.willistowerswatson.com/-/media/WTW/Images/Press/2018/01/Global-Pension-Asset-Study-2018-Japan.pdf>

166. World Population Prospects: The 2017 Revision, Key Findings and Advance Tables / United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. New York, 2017. 46 p.

167. Yavorska T., Shalievskaya I. Place of Pension Provision in the System of Economic Safety of the State. Scientific Development and Achievements. London, 2018. Vol. 2. P. 414–427.

168. Zvi Bodie, Alex Kane, Alan J. Marcus. Essentials of Investments [Text] / Zvi Bodie, Alex Kane, Alan J. Marcus. – New York, NY: McGraw-Hill / Irwin, 2013. 743 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню

Особи, що підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню

1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання;

2) фізичні особи – підприємці, у тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування;

3) особи, які провадять незалежну професійну діяльність;

4) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України установах, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України;

5) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав;

6) особи, які працюють на виборних посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, громадських об'єднаннях та отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на таких посадах;

7) особи, які проходять строкову військову службу у Збройних Силах України;

8) особи, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та/або при народженні дитини, при усиновленні дитини;

9) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою, яка досягла пенсійного віку;

10) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності, а також особи, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами і отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами;

11) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), поліцейські, особи рядового і начальницького складу, у тому числі ті, які проходять військову службу під час особливого періоду, визначеного законодавством.

Джерело: Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV

Додаток Б

Структура інвестованих пенсійних активів в Україні,
2010-2017 рр.

Показники	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Грошові кошти, розміщені на депозитних банківських рахунках	396,8	34,7	409,8	29,5	527,7	34,5	760,2	36,4	953,8	38,6	780,7	39,4	884,2	41,3	1083,3	43,9
Цінні папери, дохід за якими гарантовано Радою міністрів АР Крим	5,1	0,4	7,4	0,5	3,2	0,2	10,7	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України	170,4	14,9	209,0	15,1	196,9	11,9	241,1	11,5	377,7	15,3	675,2	34,1	875,8	41,0	1004,9	40,8
Облігації підприємств, емітентами є резиденти України	175,7	15,4	346,5	25,0	517,9	31,2	648,3	31,0	679,6	27,6	266,3	13,4	200,8	9,4	202,4	8,2

Акції українських, іноземних емітентів	206,9	18,1	254,6	18,4	256,9	15,5	278,4	13,3	262,5	10,6	65,2	3,3	16,2	0,72	14,3	0,6
Іпотечні цінні папери	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Об'єкти нерухомості	64,6	5,6	48,6	3,5	49,6	2,9	58,0	2,8	69,9	2,8	72,2	3,6	86,0	4,0	62,6	2,5
Банківські метали	31,7	2,8	26,1	1,9	18,6	1,1	14,7	0,7	14,5	0,6	13,5	0,7	8,7	0,4	10,1	0,4
Активи, не заборонені законодавством	57,4	5,0	47,7	3,4	13,6	0,8	26,6	1,3	25,9	1,0	25,7	1,3	22,3	1,0	24,0	1,0
Дебіторська заборгованість	-	-	-	-	21,3	1,3	32,5	1,6	68,9	2,8	63,9	3,2	26,2	1,2	41,8	1,7
Кошти на поточному рахунку	35,7	3,1	37,2	2,7	9,3	0,6	19,3	0,9	16,4	0,7	17,3	0,9	18,5	0,9	22,2	0,9
Загальна сума інвестицій	1108,6	96,9	1349,8	97,3	1660	100	2089,8	100	2469,2	100	1980,0	100	2138,7	100	2465,6	100

Джерело: складено автором та розраховано за розраховано за даними звітів про підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2010–2017 рр. URL: <http://www.dfr.gov.ua>

Додаток В

Обсяги пенсійних внесків та пенсійних виплат
у НПФ, 2008-2017 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Пенсійні внески, млн грн, у тому числі від:	582,9	754,6	925,4	1102,0	1313,7	1587,5	1808,2	1886,8	2138,7	1897,3
- фізичних осіб	26,0	31,8	40,7	50,6	58,6	66,5	71,4	80,3	92,2	124,3
- юридичних осіб	556,8	722,7	884,6	1051,2	1254,9	1520,5	1736,1	1806,3	1802,1	1772,3
- фізичних осіб-підприємців	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Обсяги пенсійних внесків на одну зайняту особу працездатного віку, грн	30,3	41,1	50,2	59,5	70,11	84,0	105,2	119,9	136,6	122,4
Пенсійні виплати, млн грн	27,3	90,1	158,2	208,9	251,9	300,2	421,4	557,1	629,9	696,3
Співвідношення пенсійних	4,68	11,9	17,0	18,9	19,2	18,9	23,3	29,5	33,2	36,7

Додаток Д

Додаток Д 1

Очікуване підняття пенсійного віку у різних країнах

Болгарія	До 65 років для усіх громадян
Великобританія	До 66 років (реалізація до 2020р.)
Німеччина	До 67 років (реалізація до 2029 р.)
Данія	З 65 р. до 68 років (реалізація до 2030 р.)
Ірландія	67 р (у 2021 р.), 68 р. (у 2028 р.)
Іспанія	З 65 р. до 67 років
Італія	До 68 р. для чоловіків, до 65 р. для жінок (реалізація до 2050 р.)
Польща	До 67 р. (обговорюється підняття)
Україна	До 65 р.

**Обсяги активів пенсійних фондів
та їх частка у ВВП країни, млрд. дол., % [165]**

Країни	2007		2017	
	обсяги активів, млрд. дол	частка у ВВП країни, %	обсяги активів, млрд. дол	частка у ВВП країни, %
США	15,330	106	25,411	106
Японія	3,002	66	3,054	63
Велика Британія	2,686	88	3,111	88
Канада	1,209	83	1,769	108
Нідерланди	1,058	126	1,568	194
Швейцарія	539	112	906	133
Австралія	1,086	114	1,924	138
Південна Корея	-	-	725	47
Німеччина	391	11	472	13
Бразилія	259	19	269	13
Південна Африка	195	65	258	75
Фінляндія	183	71	233	93
Малайзія	-	-	227	73
Чилі	111	64	205	78
Італія	-	-	184	10
Мексика	108	10	177	16
Китай	-	-	177	1
Франція	170	6	167	7
Гонконг	75	35	164	49
Ірландія	128	47	157	48
Індія	-	-	120	5
Іспанія	46	3	44	3
Усього	26,577		41,355	

Наукове видання

Шалієвська Людмила Іванівна,
кандидат економічних наук

**ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

Монографія

Підписано до друку 03.01.2020 р.
Формат 60×84/16. Друк цифровий. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 11,39. Обл.-вид. арк. 8,82.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач: ТзОВ «Растр-7»
79005, м. Львів, вул. Кн. Романа, 9/1
тел./факс: (032) 235 52 05, 235 72 13
e-mail: rastr.sim@gmail.com www.rastr-7.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ЛВ № 22 від 19.11.2002 р.

Шалієвська Л. І.

Ш18 Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави: монографія. – Львів : «Растр-7», 2020. – 196 с.

ISBN 978-617-7864-10-2

Монографія присвячена вирішенню наукових завдань, пов'язаних з розробкою теоретико-методичних та практичних рекомендацій щодо удосконалення інструментарію оцінювання пенсійного забезпечення в системі економічної безпеки держави та розробленні стратегічних напрямів розвитку пенсійного забезпечення для посилення економічної безпеки держави.

На основі виділених етапів функціонування загальнообов'язкового пенсійного забезпечення розкрито основні виклики та загрози. Аргументовано необхідність розвитку недержавного пенсійного забезпечення та структуровано ризики його функціонування в Україні. Розраховано інтегральний індекс оцінювання рівня економічної безпеки пенсійного забезпечення в Україні з використанням методології інтегрального оцінювання. Проведено аналіз умов створення Накопичувального фонду в Україні та запропоновано напрями реформування накопичувальної складової пенсійного забезпечення з урахуванням зарубіжного досвіду. Розроблено концепцію розвитку пенсійного забезпечення для зміцнення економічної безпеки держави.

Для наукових і практичних працівників, викладачів, аспірантів та студентів закладів вищої освіти.

РАСТР-7

ISBN 978-617-7864-10-2

9 786177 864102